

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**AZERBAYCAN TARİHİNDE KADIN
(XVI-XVIII.Yüzyıl)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sugra CAFEROVA

**Enstitü Anabilim Dalı: Tarih
Enstitü Bilim Dalı: Yeniçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yücel Öztürk

AĞUSTOS-2016

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

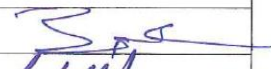
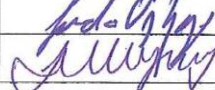
AZERBAYCAN TARİHİNDE KADIN
(XVI-XVIII.Yüzyıl)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sugra CAFEROVA

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih
Enstitü Bilim Dalı: Yeniçağ Tarihi

Bu tez 23/08/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof.Dr. Yücel Öztürk	Basarılı	
Yrd. Doç. Dr. Sait Özkaya	Basarılı	
Yrd. Doç. Dr. Zecap Yılmaz	Basarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sugra CAFEROVA

23.08 2016

ÖNSÖZ

İlk olarak kendi yaşamım boyunca her zaman benim yanımda olan, desteklerini hiç bir zaman eksik etmeyen, özellikle eğitimime özen gösteren aileme şükranlarımı sunarım, haklarını ödeyemem. Bu zorlu süreçte, tezimin hazırlanmasında her türlü desteği, eleştirilerini ve teşvik edici tavsiyelerini benden esirgemeyen, tavsiyeleriyle benim çalışma ve yazma sırasında karşılaştığım zorlukları aşmama yardımcı olan tez danışmanlarım Prof. Dr. Yücel Öztürk ve Yardımcı Doçent Dr. Ferenc Peter Csirkes hocalarıma teşekkür etmeyi borç bilirim. Tez araştırma ve düzenleme aşamasında bana çok yardım eden değerli hocalarım Lale Ağamirzayeva, Harun Öztürk, Ganire Paşayeva, Ahmet Guliyev, Namig Cavadlı, arkadaşlarım Günay Namazova, Zerife Nezirli, Fırat Yaşa, Yakup Kazımov ve katkısı bulunan diğer değerli bölüm arkadaşlarım Mine Topçu ve Zuhrenur Pehlevan'a çok teşekkür ederim.

Sugra CAFEROVA

23.08.2016

İÇİNDEKİLER

RESİMLER LİSTESİ.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
ÖZET.....	v
SUMMARY.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM : SAFEVİ DEVLETİ TARİHİNDE KADIN.....	2
1.1. Safevi Dönemi Kadın Statüsü.....	2
1.2. Safevi Dönemi Saray Hanımlarının Siyasi Faaliyetleri.....	3
1.2.1. Taçlı Hanım.....	5
1.2.2. Mehinbanu Hanım.....	12
1.2.3. Perihan Hanım.....	15
1.2.4. Mehdi Ülya Hanım.....	24
1.3. Safevi Dönemi Sosyal ve Siyasi Aktifitelerde Kadın.....	31
1.3.1. Askeri Hizmette Kadınlar.....	31
1.3.2. Seyahet Eden Kadınlar.....	36
1.3.3. Gayri Müslim Kadınlar.....	38
1.3.4. Eğitimde Kadınlar.....	41
2. BÖLÜM: TARİHİ KÜLTÜRDE KADIN FİGURU.....	45
2.1. Hayırsever İşlerde Kadın.....	45
2.2. Sanat ve Muzikte Kadın.....	47
2.3. Hayat Kadınları.....	50
3. BÖLÜM: EVLİLİKLER, AİLE HAYATI VE KADIN.....	53
3.1. Evlilikler ve Kadın.....	53
3.1.1. Evlilik Merasiminde Kadın.....	53
3.1.2. Devlet Adamlarıyla Yapılan Evlilikler.....	55
3.2. Miras Hukukunda Kadın.....	58
4. BÖLÜM: MADDİ KÜLTÜRDE KADIN.....	60
4.1. Kadın Üst Giyimleri.....	60
4.1.1. Asil Kadın Giyimleri.....	60
4.1.2. Gömleklerin Özellikleri.....	61
4.1.3. Kullanılan Kumaşlar.....	63
4.2. Kadın Baş Giyimleri.....	64

4.2.1. Kadın Baş Giyimlerinin Kullanma Yeri.....	64
4.3. Kadın Takı ve Süs Eşyaları.....	66
4.3.1. Sosyal Kimlikte Kadın Eşyalarının Yeri.....	66
4.3.2. Kadın ve Süs Eşyaları.....	66
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	68
EKLER.....	71
KAYNAKÇA.....	79
ZGEÇMİş.....	85

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1 Azerbaycan Kadın Alt Gömleği.....	61
Resim 2 Azerbaycan Kadın Elbisesi Sırtlığı (Arkalık).....	63
Resim 3 Azerbaycan Kadınının Baş Giyimi.....	65

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı geçen Tez
AMEA	: Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi(Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası)
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
yy.	:Yüzyıl

Tezin Başlığı: Azerbaycan Tarihinde Kadın (XVI-XVIII.yy)**Tezin Yazarı:** Sugra CAFEROVA**Danışman:** Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK**Kabul Tarihi:** 23 Ağustos 2016**Sayfa Sayısı:** vi (ön kısım) + 85 (tez)**Anabilimdalı:** Tarih**Bilimdalı:** Yeniçağ Tarihi

1501 yılında, başkent Tebriz’de kurulan Safevi devleti Azerbaycan topraklarında iki yüz yıl boyunca etkisini sürdürmüştür. Araştırmamızın amacı Azerbaycan Safevi devletinde yaşamış ve toplum hayatında etkili kadınların yaşamlarını ve bıraktıkları izlerin önemini anlatmaktır.

Ayrıca Azerbaycan kadınının sınırlı yetki alanında onun toplumsal statüsü dahil eğitimi ve ekonomik durumu değerlendirilmeğe çalışılmıştır. Bu araştırmada daha çok saray hanedanına mensub kadınlar incelenecektir. Çalışmada Azerbaycan topraklarında Safevi devleti ve bu dönemdeki kadınları içeren kitaplar taranmıştır. Bundan başka Safevi dönemi saray tarihçileri ve ülkeyi ziyaret etmiş yabancı gezginlerin gözlemlerini içeren kitablardan da yararlanılmıştır.

Azerbaycan kadını şahsında Safevi dönemindeki kadınlar konusunu incelediğimizde Türk ve Azerbaycan Türkçesindeki kaynaklara kıyasla yabancı dilde yapılan çalışmaların içerik olarak daha zengin olduğu tesbit edilmiştir. Tez çalışmamızda ağırlıklı olarak yabancı dilde yazılmış kaynaklardan yararlanmamızın asıl nedeni bu olmuştur.

Uzun süreli literatür taramasından sonra yazıya alınan ve toplam iki yüz yılı kapsayan bu çalışmada dönemin değişen şartlarından dolayı belirmiş siyasi ve toplumsal koşullar göz önünde bulundurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Safevi, Azerbaycan, Kadın, Evlilikler

Title of the Thesis: Woman in Azerbaijan History

Author: Sugra JAFAROVA

Supervisor: Professor.Doctor. Yucel ÖZTÜRK

Date: 23 August 2016

Number of pages: vi (pre text)+85 (main body)

Department: History

Subfield: New Age Period History

Safavid dynasty which was established in 1501 in the capital city Tabriz had an influence over Azerbaijan during two hundred years. The main purpose of our research is to analyze the life of women and the importance of their paths in lifetime who had an influence in community.

At the same time, there was an effort to evaluate the social status as well as education and economic condition in the limited authority area of Azerbaijani women. The main topic in this research will be analyzed the women who belong to palace of dynasty. In this research Safavid dynasty and the books about women at that century was scanned. In addition, the books that include Safavid palace historians and observations of foreign visitors was researched.

When we pursue the subject about women in the era of Safavid dynasty in the example of Azerbaijani woman we defined that foreign sources are rich as a content in comparison with the Turkish and Azerbaijani sources. The main reason of using foreign sources in our thesis research is above mentioned point.

The research was taken in writing political and social conditions that showed changes because of period's conditions was taken into consideration in this research that covers two hundred years after long time literature scanning.

Keywords: Safevid, Azerbaijan, Women, Marriage

GİRİŞ

Çalışmanın Amaçı

Bu çalışmanın amacı XVI- XVII.I yüzyıllar boyunca Azerbaycan kadınının toplumsal ve ekonomik yaşamdaki değerini çizmeye çalışmaktır. Azerbaycan kadınının sınırlı yetki alanında onun toplumsal statüsü de dahil, eğitim durumu ve ekonomik durumunu değerlendirmeye çalışacağız. Bu araştırmada daha çok saray hanedanına mensub kadınlar konusu incelenecektir. Azerbaycan kadını şahsında Safevi dönemindeki kadınlar konusunu incelediğimizde ilgi çeken noktalardan birisi, Türk ve Azerbaycan Türkçesindeki kaynaklara kıyasla yabancı dilde yapılan çalışmalar konu ve bilgi zenginliğine göre daha üstün bulunmuştur. Tez çalışmamızda ağırlıklı olarak yabancı dil kaynaklarından yararlanmamızın asıl nedeni de bu olmuştur.

Çalışmanın Önemi

Çalışmada incelenen çok sayıda yabancı kitap Azerbaycan kadınlarının yaşadıkları dönemlerdeki önem ve değerlerini belirlemektedir. Bunun yanı sıra kullanılan ilk kaynaklardaki birçok bilgiler aranan sorulara cevap vermekde ve dönemin kadınlarını anlamamızda büyük önem arz etmektedir. Saray ve toplum kadınlarının farklı hayat tarzına sahip oldukları, yönetimde ve ailede esas etkileyici faktöre sahip olmaları süreç bakımından önemlidir.

Çalışmanın Yöntemi

Kullandığımız yöntem bibliyografik kaynak taranması, eser incelenmesi, fişleme ve değerlendirmeye dayalıdır. Daha sonra bütün çalışmalar fişlenerek analiz edilmiş ve yazıya alınmıştır.

BÖLÜM 1: SAFEVİ DEVLETİ TARİHİNDE KADIN

1.1. Safevi Dönemi Kadın Statüsü

Türk devletlerinde kadının yeri ve statüsü yaşadığı dönem ve devlete bağlı olarak farklı boyutlarda olmuştur. XVI yüzyılda yeni kurulan Safevi Türk devletinde kadın hem eş, hem de anne olmanın yanısıra toplum hayatında hep kendi varlığını ispatlamaya çalışmıştır. Safevi toplumunda ve devletinde kadın statüsü genelde hüküm süren hükümdarların ülke sınırları içinde sağladığı şartlara göre belirleniyordu. Safevi toplumunda kadının statüsü ve toplumsal rolü zamanla değişebilmiştir. Ama bu değişimlerin nedenlerini sınıflandırmak bir takım farklı ayrıntıları açığa çıkarmaktadır. Bu devletin güçlü bir devlete dönüşmesi sonucunda farklı etnik kökenlerden gelen kadınların, özellikle de Azerbaycanlı kadınların bu devletin üyeleri olması, onlara Safevi kadınları olma hakkı doğurur. Safevi devletinin kuruluş döneminde kadınlar her zaman sosyal ve askeri hayatın içerisinde erkeklerle birlikte dinamik bir görüntü çizmişlerdir.

Hanedan üyesi olan kadınlara “Sultan” ve “Begüm” ünvanı veriliyordu. Daha detaylı incelediğimizde saray kızlarına Sultan ve Hanım, zevce ve gelinlere ise Begüm ünvanıyla hitab edilmiştir. Faruk Sümer’in anlattıklarına dayanarak bunu da ekleyebiliriz ki, Safevi tarikatına gelin olmuş Şah İsmail’in annesi Alemşah, “Begüm” diye kroniklerde anılmıştır. “Begüm Hanım” ünvanı üst bir ünvan idi¹. Bu ünvanların uzun zaman ilerki yüzyıllarda Hanımlara aynı ünvanla hitap edildiğinden de rahatlıkla anlayabiliriz.

Her toplumda kadının annelik rolü öne çıktığı gibi Safevi toplumunda da ön planda olmuştur. Anne hakkına Tanrı hakkı ile eşdeğer biçilmesine Türk yazılı kaynaklarından Dede Korkut hikayelerinde de rastlanmaktadır². Türk devletlerinden biri olan Safevi

¹ Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, T.D.A.V Yay, Cilt I, İstanbul 1999, s. 236. Bkz. “ Safevi hanedanında birtek Begüm, Hanım ünvanları değil, hemde Sultan unvanı kullandığını Tahmasib’in kız kardeşi Mehinbanu’nu Sultanum diye hitab etmelerinde görmüş oluyoruz”. Ahmet Guliyev, “ XVI yüzyılın ortalarında Azerbaycan Safeviler Devletinin Sosyal-Siyasi Durumu”, Doğu- Batı Yay, Bakü 2011, s.106.

² Bkz. “ Ana hakkı Tanrı olmasaydı, Kara Polad öz kılıcım tartayidüm. Gafillüçe görklü başun keseydüm, Alça kanun yir yüzüne, tökeyidüm” Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964, s. 102.

devletinde de her Türk-müslüman toplumlarında olduğu gibi kadına büyük önem verilip saygı gösterilmiştir.

Safevi kronikleri, seyahatnameler ve o dönemin diğer kaynaklarında kadınların hem ekonomik hayatta, hem de devlet hayatındaki rollerine ilişkin bir takım bilgilere zorlukla da olsa ulaşmak mümkün olmuştur. Kadınların erkeklere kıyasla toplum hayatında arka planda kalmayan ve dışlanmayan kişiler olduğunu araştırdığımız kaynaklarda da açıkça görmekteyiz. Örneğin, 1501 yılı Çaldıran savaşında ordu askerleri sırasında erkeklerle birlikte kadınlar da savaşmışlardır.

Safevi hükümdarı Şah İsmail'in döneminde kadınlar ilk defa kocaları gibi savaştılar³. Demek ki, askeri hizmette yer almak devletin zor dönemlerinde kadınlar için bir görev haline gelmişti.

1.2. Safevi Dönemi Saray Hanımlarının Siyasi Faaliyetleri

Safevi toplumunda kadın statüsü incelenmesi konusu, kendi arazisi sınırları içinde 200 yıllık bir tarihin her aşamasında, her bir yüzyıl süreci boyunca araştırma konusu olabilecek bir niteliktedir. Hem Türk, hem de İslami unsurların bir sentezini oluşturan Safevi devleti, toplum üyelerinin her iki cinsine kendi etkisini göstermiştir. Safevi kadınının statüsü incelemesinde her döneme ilişkin sınırlamalara da dikkat etmemiz gereklidir. Saray Hatunlarının siyasi faaliyette bulunmaları ya o hanedana mensup evlat oldukları zaman, yahut da Şahın eşi veya gelini pozisyonunda bulundukları zaman gerçekleşmektedir.

Bir çok imparatorlukta sürdürülen siyaset gibi Safevi saltanatında şehzade ve sultanların nikah evlilikleri büyük önem arz etmiştir. Safevi devletinin hakimiyeti (1501-1736) devam ettiği süreç boyunca saray şehzadeleri evlilik seçimlerinde daha çok yerel yönetim idarecilerinin, din adamlarının ve devlette çok tanınanların kızlarıyla evlenmeleri dikkat çekiyordu. Buna dayanarak devletin nikah anlayışında sarayda bulunan hatunların önemli yer tuttuğu belirtilebilir. Evlendiklerinde saltanata gelin gelen hanımlar sadece prestijlerini değil, aynı zamanda da toprak ve servetlerini çeyiz olarak

³ Mitra Cahandideh, " Women's Status during the Safavid Period " , *World Scientific and Engineering Academy and Society*, Tehran 2009, s.138. Seyidağa Onullahi, "Taçlı Hanım", *Azerbaycan Milli İlim Akademisi Haber Bülteni*, Bakü 1981, s.45.

getiriyorlardı⁴. Siyasi bağlantılarını evlilik yoluyla stratejik konuma taşıyan Şeyh Cüneyd olmuştur. O Karakoyunlu feodal devletinin baskısından kurtulmak, aynı zamanda kendisiyle birlik olmak için Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kız kardeşiyle evlendi. Bu durum Cüneyd'in siyasi ve askeri faaliyetleri doğrultusunda yükselmesine olanak sağlamıştır⁵. Daha sonra Safevi şeyh tarikatının kurucusu Şeyh Safieddin'in nesline saygıyla yanaşan Uzun Hasan iki kabile arasındaki ilişkilerin olumlu yönde ilerlemesi için kızını Sultan Haydar'la evlendirerek, dostluk ilişkilerini güçlendirmiştir⁶.

Bu kadının ismi bazen Alemşah Beyim, bazen ise Halimebeyi Ağa olarak tanınmıştır⁷. Daha sonraları Safeviler'in politik amaçlı evlendirildikleri önemli gruplardan biri Türkmen kızılbaş amirleriydi ki, bunun da 16. yüzyılda Safevi devleti için sadakat ve ittifak anlamında önemi büyük idi. Kızılbaş amirleriyle evlilik Safeviler'e olan sadakatı göstermekle birlikte, bu yakınlık amirlerin kendilerinin ve ailelerinin üst makama gelmelerini sağlıyordu⁸. Bu da kadının toplumda ne kadar önem taşıdığının bir göstergesiydi.

Saray hatunları saray dahilinde kendileri için kutsal anlam veren haremde hayatlarını sürdürüyorlardı. Burada onlara okuma, yazma, temel dini bilgiler veriliyordu. Her bir hatunun bu dönemlerde diplomasi ve devlet siyasetinde ne kadar becerikli oldukları Safevi ve yabancı kaynaklarda gösterilmiştir. Fakat kadınların geri planda yer almasına rağmen oynadıkları büyük roller bazen iktidara gelecek sultan için yapılan mücadelede büyük önem arz etmiştir. Devletin hem iç, hem de dış siyasetinde yer almış saray hatunları siyasi ilişkileri etkileyecek şekilde karşı devletlerin saray hatunlarıyla haberleşmişlerdir. Buna örnek, Taçlı Hanım'ın Osmanlı komutanı İbrahim Paşa'ya gönderdiği mektub olabilir⁹. Aslında bu kadınların hanedanlararası diplomasiye ilk

⁴ Kishwar Rizvi “ Gender Patronage Women and Benevolence during the Early Safavid Impire”, *State University of New York Press*, New York 2000, s.123.

⁵ Nazak Birjandifar, *Royal Women and Politics in Safavid Dynasty* ,Basılmamış yüksek lisans tezi,Mchill University,2005, s.28.

⁶ Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Tarihi : Uzak Geçmişten 1870 yılına kadar*, Çırak Yay, Bakü 2009, s.325., Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı (1587 -1629)*, Berkan Yay,Ankara 2013, s.65.,Faruk Sümer, *Safevi Devlet'inin Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*,TTK, Ankara 1992, s.12.

⁷ Marağalı Muhammedhasan Etimadsültane, *Heyrati-Hasan*, Azerbaycan Milli İlim Akademisi Elyazmalar Enstitüsü , Bakü 2009, s.36.

⁸Nazak Birjandifar, *a.g.t.*, s.28.

⁹ Seyidağa Onullahi, *a.g.m.*, s. 46.

katılımı değildir. 16-17 yüzyıl aralığında da Safevi hatunlarının siyasi faaliyetde bulunarak artık danışmanlık yaptıkları, mektup ve hediye alışverişi gibi ilişkilerde yer almışlardır. Aslında bunun esas kaynağı Safevi hanedanı kadınlarının eğitime katılımları onlara mali özgürlük sağlıyordu ki, sonunda da bu onların kamu alanına katılmalarına yardımcı olmuştur. Bu avantajdan yararlanarak kadınlar, hanedan ötesinde siyaset ve toplumsal ilişkilerle de ilgilenmeye başladılar. Ve bununla da erkek meslektaşları gibi siyasi oyunların konusu olmayı başaracaklardır. Bazen saray hatunları ticari ve siyasi ilişkilerin güçlenmesinde katkıları olsa da, diğer taraftan da devlet elitlerinin arasında arabuluculukta bulunarak istikrarın bozulmamasına gayret göstermişlerdi. Kadınların askeri ve ekonomik güce sahip olması zaman zaman yönetimde yeralan erkekler için büyük tehlike olarak kabul edilmiştir. Siyasi faaliyetten başka onların sosyal ve kültürel hayatta da hizmetleri üst düzeydeydi. Safevi Saray hatunlarının farklı dönemlerde rol oynamış yüksek simalarından Taçlı Hanım, Mehinbanu Hanım, Perihan Hanım ve Mehdi-Ülya Hanım'ı ayrı başlıklar halinde ele almak gerekmektedir. Bu simaların herbiri kendi hikayeleriyle dikkat çekmişlerdir.

1.2.1. Taçlı Hanım

Uzak geçmişin olaylarla dolu olan sahıfalarında azerbaycanlı kadınlarımıza ait yazılı ve sözlü kaynaklarda kadınların cesaretini ve kahramanlığını gösterecek çok örneklerle karşılaşabiliriz. Örneklerden biri olarak bu bölümde Safevi devletinin ilk hükümdarı Şah İsmailin eşi olarak tanınan Taçlı Hanım'ın kimliğinden ölümüne kadar olan zaman aralığında portresini çizmeye çalışacağız.

Taçlı Hanım hakkında ayrıca büyük bir bölüme yer vermemizin nedeni bugüne kadar tarihi kaynaklarda büyük bir mevkiye sahip olduğu yazılmasına rağmen hakkında geniş bilgiye ulaşılmamasıdır¹⁰. Safevi saltanatının kronikleri, dönemlerindeki toplumsal kurallara dayanarak Şah İsmail'in eşi hakkında çok kısıtlı bilgiler vermişlerdir. Bununla beraber bazı bilgilere rastlamak da mümkündür. Taçlı Hanım'ın doğum tarihiyle ilgili kesin bir tarih olmasa da, kimliği hakkında bilgiler kaynakların farklılığına bağlı olarak farklı görüşler içermektedir.

Araştırmacılardan ilk defa Taçlı Hanım hakkında bilgileri Nadir Mirza, “*Selankî Tarihi*”,

¹⁰ Tekleli Minehanım, Feride Aliyeva, “Taçlı Begüm”ün hayatı hakkında yeni olgular”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt 1, say.4 (2014) s.4.

“*Tacü't –Tevarih*” ve diğer Türk kaynaklarına dayanarak vermektedir¹¹. Asıl ismi Şah Bigi Hatun olan Taçlı Hanım'ın kimin soyundan geldiği hakkında 3 tür farklı görüş vardır: 1) Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Sultan Yakup'un kızı olduğu¹², 2) Muhammedin Bey Hesenbey bin Bektaş Bey Mosullu'nun kızı¹³, 3) Akkoyunlu saltanatında yüksek mevki tutanlardan Mehmandibey İbn Hemze beyin kızı olmasına dair fikirler oluşmuştur¹⁴. O halde Taçlı Hanım kimdir? Onun Akkoyunlu sülalesinden Mosullu zümresine mensub olması daha çok uygundur. Çünkü Baysungur Mirza'nın (Sultan Yakup'un oğlu) yazdığını doğru kabul edersek, Karakoyunlu ve Akkoyunlu sülaleri arasında Mosullu zümresi kadar etkili bir zümrenin olmadığını belirlemiş oluyoruz¹⁵. Başka bir kaynak Hurşad bin Gubad El Hüseyini Safevi tarihi üzerine kaynaklardan sayılan “*Tarih-i İlçi-yi Nizamşah Nam*” isimli eserinin “Dinin penahı Hazret-i Şah'ın değerli incisi Taçlı Hanım'la zifafının zikri” bölümünde Mosullu tayfasının seçkin hanımlarından olduğunu belirtiyor¹⁶. Kimliği hakkında bilgileri daha da açacak olursak Türkmen asıllı, Akkoyunlu Mosullu tayfasına mensup Begüm Mosullu adlı olduğunu kanaatine varmış oluruz¹⁷. Safevi tarihi araştırmacılarından olan Maria Szuppe de, onun Türkmen asıllı olduğunu, Hanome–Mosullu diye tanındığını kitap ve makalelerinde belirtmiştir.

Taçlı Hanımın Safevi sarayına hatun olarak gelmesine sebep Şah İsmail'le yapılan evliliği oluşmuştur. 1501 yılında devletin kurulduktan sonra Şah İsmail'le evlenmesi için yakın taraftarları böyle bir teklifte bulunmuşlardır¹⁸. Ona teklifte bulundukları kızın Mosullu Türkmenlerden Taçlı Begüm olduğunu ve erkekler kadar yiğitliği, cesareti hakkında bilgi vererek, ok ve yay ile kendisine üstün olacak kişiyle evleneceğini söylemişler¹⁹. Bu sırada Safevi devletinin Akkoyunlu devletini aradan kaldırma planları yaparken,

¹¹ Seyidağa Onullahi, *a.g.m.*, Bakü 1981, s.45.

¹² Zabil Bayramlı ; Boran Azizli, *Azerbaycan Evliya Çelebi'nin 1654.yıl Seyahetname'sinde*, Bakü 2000, s. 15.

¹³ Ahmet Guliyev, *a.g.e.*, Bakü 2011, s.131. nakl eden: Szuppe Maria, “La participation des femmes de la famille royale a l' exercice du pouvoir en Iran Safavide au XVI e siecle, *Studia Iranica*, 1994, s.234.

¹⁴ Seyidağa Onullahi, *a.g.m.*, s. 46.

¹⁵ *A.g.m.*, s. 46 .

¹⁶ Tekleli Minehanım, Feride Aliyeva, *a.g.m.*, s.4.

¹⁷ Roger.M.Savory, “Taçlı Hanım: Çaldıran Savaşında Osmanlılar tarafından esr alındı mı alınmadı mı”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, çevirmeni Osman. G. Özgüdenli , Cilt 1, say 2 (2014) , s.223.

¹⁸ Bu teklife uygun bir kadın bulamadığını gören doostlar Sultan Yakub'un kızı olan Taçlı Hanım adlı kızı olduğunu söylemişler . Bkz. Roger M. Savory, *a.g.m.*, s. 224.

¹⁹ Tufan Gündüz, “Şah İsmail'in eşi Taçlı Begüm”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, s.51. , s.224.

Kızılbaşlar'ın yapabileceği katliamdan kurtulmak için erkek ve kadınların olduğu büyük bir grup Hüseyin Kiya'ya sığınmışlardır²⁰. Fakat İsmail'le aralarında yaşanmış sıkıntıdan dolayı Şah İsmail onu aff etmeyerek kalesine yürüş yapma kararı almış ve kaleyi ele geçirirken burda bulunan esirler arasında Taçlı Begüm'ü tanımıştır²¹. Kendisinden güçlü olub, ok ve yay atan eş arayan Taçlı Hanım'la hayatını birleştirmiştir.

Bazı kaynak yazarları, Hoca Sadettin Efendi ve Münecimbaşı Ahmed Dede gibi bazı Osmanlı tarihçileri onun resmi eş olarak değil de, gözdesi olduğunu iddia etmelerine rağmen, kaynakların büyük bir kısmı zevcesi olduğunu ispatlamaktadırlar²². Ancak Şah'ın yaşının küçük olmasına dayanarak kızın koruması için öne çıkan birine emanet edilmesi uygun bilindi. Şah üç yıl sonra kızı geri isteyince emanet ettiği kişiye bu şekilde sordu: “Sen bu üç yıl içinde, bu kadına dilediğin gibi davrandın mı, onunla üç yıl boyunca ne istersen yapa bilirdin” dedi. Emaneti geri veren şahs: “Şah'ım, inan ki, hemen kendimi öldürürüm diye cevaplandırdı”²³. Şah İsmail'in en sevdiği zevcesi Taçlı Hanım 20 yıl şahın eşi olarak sarayda yaşamıştır. O yüksek mevkiye çıkmış ülke şehirlerini yeniden onarmış, halkın sorun ve şikayetlerini dinleyerek edindiği bilgileri şaha aktarmıştır.

23 Ağustos 1514 yılında, Safevi ve Osmanlılar arasında Çaldıran Ovası'nda büyük bir savaş gerçekleşti²⁴. Savaşa her iki taraftan binlerce insan katılmış olsa da, savaş sonucu çoğu insanın öldürülmesi ve esir alınmasıyla sonuçlandı. Savaş sonrasında kazanan taraf Osmanlı devleti çok sayıda değeri biçilmez ganimetler ele geçirdi. Genellikle, tarihi savaşlar sonucunda kadın ve çocukların esir alınması yaygın olması ve zafer delili sayıldığı gibi bu savaşın sonucunda da Osmanlı tarafı çok sayıda kadınları esir almıştır. Safevi kadınlarının esir alınmasının esas nedeni askeri hizmette yer almalarından dolayı olmuştur. Safevi döneminde kadının toplumdaki rolünün cinsiyetinden dolayı değil, doğal olarak onun buna sahip olması gibi değerlendirebiliriz. Tarihi savaşın üzerinden yaklaşık 6 asır geçmesine rağmen, her yüzyılda kendisine olan ilgiyi koruyabilmiş ve

²⁰ Tufan Gündüz, *a.g.m.*, s.51. s. 224.

²¹ Tufan Gündüz, *a.g.m.* s. 224.

²² Minehanım Tekleli, Feride Aliyeva, *a.g.m.*, s.5.

²³ Giovanni Maria Angiolello, “*Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*”, Yeditepe Yay, İstanbul 2007, s.83.

²⁴ Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Tarihi*, Azernesr Yay, Bakü 1994, s. 407, Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, Bakü 1993, s. 61., Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan tarihi eski zamanlardan 1870.yıla kadar*, 2.baskı, Çırak Yay, Bakü 2009, s.378.

her yeni nesil bu savaşın neden ve sonuçlarını tarafsız olarak algılamaya gayret göstermiştir.

Bir tek devletler arasında yaşanmış bir yenilgi olarak kabul edilmeyen bu savaşın kadın faktörüyle de ilişkisi var. Böyle ki, savaş alanında bulunan Şahın zevcelerinin orada bulunarak esir alınması tartışılan konuma gelmiştir. Aynı zamanda Çaldıran Savaşı sonrası Taçlı Hanım'ın durumu hakkında hem Azerbaycanlı tarihçilerin, hemde yabancı tarihçilerin, aynı zamanda Osmanlı tarihçileri ve İran tarihçilerinin ileri sürdükleri düşünceler bir birlerinden farklıdır.

Dönemin Safevi kroniklerinden Hasan Bey Rumlu, Abdi Bey Şirazi, İskender Bey Münşi gibi tarihçileri onun hakkında bilgi vermemelerine rağmen yazarı belli olmayan “Alem-Ara-yı –Safevi” adlı eserde Taçlı Hanım'ın da diğer Safevi kadınları gibi savaş alanında olduğunu, eşleri kadar savaştıklarını belirtilmiştir.

Hatta savaş alanında Sultan Selim'in kadınların bu cesaretine hayranlığı da kaynaklarda bulunmaktadır.Ölenler arasındaki kadınların da erkek askerler gibi başlarına miğfer ve gömlekleri üzerine özel savaş geyimi olarak zırh giymiş oldukları malumdur²⁵. Sultan Selim onların layikli şekilde defn edilmelerini emr buyurmuştur. Bu savaşta bir tek Taçlı Hanım'ın değil, aynı zamanda Behruze Sultan'ın da esir edildiği fikirlerine ulaşılmıştır. Hicri tarihiyle X. yüzyılın başlarında Şah İsmail'in zevcesi Behruze Hanım'ın Osmanlı Sultanı Selim'le yapılan savaşta esir alındığı “Heyrati-Hasan” adlı kitabında Marağalı Muhammed Hasan Etimadsülten'e belirtmiştir²⁶. Behruze Hanım'ın, Osmanlı devletinde aşağılanmayıp, nüfuzlu olarak kabul edilmek ve kurtuluşunu temin etmek için Taçlı Hanım olduğunu söylemiş olma ihtimali vardır. Roger Savory, Taçlı Hanım'ın esir olduktan sonra mücevherlerini vererek kurtulduğuna dair güçlü bilgiler sunuyor.

Fakat onun esir alınmasıyla ilgili zıt fikirler vardır. Hicri tarihiyle 912 yılında, yani 1515 yılında Çaldıran savaşının üzerinden bir yıl geçtikten sonra Şah İsmail'in eşi Taçlı Hanım'ın çadırı Şah'ın çadırına yakın yerde kurulmuştur²⁷. Savory, bunu Taçlı Hanım'ın

²⁵ Roger Savory, *a.ug.m.*, s.223. Daha detaylı şekilde bkz. Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, (Princeton University, Bollingen Series, no. XCVI), 1978, s. 408.

²⁶ Marağalı Muhammedhasan Etimadsültene, *a.g.e.*, s. 22.

²⁷ Roger Savory, *a.g.m.*, s. 227. (nakl eden:Aubin, Jean, “L'Avenement des Safavides reconsidere: Etudes

esir düşmesine güçlü delil olarak düşünüyor. Diğer ihtimale göre, Taçlı Hanım esir düşse de mücevherlerini vererek, kurtulmuştur. Son ihtimal ise onu esir düştükten sonra, bir daha Safevi sarayına geri dönmeyerek, Osmanlı sarayında yaşayarak yeniden evlenmiş olmasıdır. Bu ihtimaller Osmanlı kaynaklarından verilmektedir. Safevi kaynaklarında, bu bağlamda, İskender Bey Münşi gibi önemli tarihçilerin eserlerinde bu hususta bilgi yer almıyor. Bu nedenle konu, sadece Osmanlı kaynaklarına göre analiz ediliyor. Türk dünyasının önemli kaynak kitabının yazarı Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Taçlı Hanım'ın esir düşmesine dair bilgiler vermiştir:

“Andan oğlu Selîm Şâh-ı Evvel halîfe-i müstakil olup ibtidâ gazâsı Îrân-zemîn şâhı Şâh İsmâ’il’i kal_a-i Ahıska altında Çıldır sahrâsında münhedim edüp iki kerre yüz bin Kızılbaş-ı evbâsı dendân-ı tîğdan geçirüp bizzât Şâh yedi atlı ile cân halâs edüp Tâclı Hânım nâm hâtûnu üç yüz cevârîsiyle esîre olup Defterdâr Tâczâde Ca_fer Çelebi'ye emânet kondu ve Âsitâne-i sa_âdet'e getirildi”²⁸.

Esir alınma olayının bu kadar tartışmalı olma nedeni kazanan tarafın mağlub olan tarafa psikolojik üstünlüğü yanısıra, Şahın zevcesi üzerinden tekraren küçümsenmesine çalışmaktır. Diğer Osmanlı kaynaklarına göre daha inanılır olabilen kaynak Hoca Sadettin Efendi'nin yazdıklarıdır. Hem Osmanlı ordusunda hizmet etmiş babası Hasan Can, hem de Safevi ordusunda hizmet etmiş dedesi İsfahanlı Hafız Muhammet'den farklı hikayeler dinleyen Hoca Sadettin Efendi olayı şu şekilde yorumlamıştır:

“Hikayelerin çoğunu rahmetli babam dedemden bize aktarırdı. Bu yazdıklarımın onun sözlerine dayanmaktadır.Kara gecede kaçarken kimi Kızılbaşlara rast gelirdik. Biz onlardan Şah”ı sorar idik.Şah ileridedür ama, Taçlı Hanım”dan habriniz var mıdır derlerdi. En son Halvacıoğlu Hüseyin bey”le karşılaştık ki, sonra elçilik göreviyle Rum”a gelüb Yedikule”de nice zaman yatmıştır. Yakın dostluk ve yoldaşlık ilişkisi olmağın olup biteni andan soru eyledik. Şah”ın yaralı olup birkaç kişiyle kaçduğunu ve Taçlı Hanım bulunmadığından gayetle üzgün ve gönlü yıkılmış olmağın kendisini onu araştırmakla görevlendirdiğini anlattı. Sonra işittik ki Taçlı hanım kaçıp Hoy melikine varmış.Hoy meliki dahi onu acele ve ivedi Şah”a göndermiş. Ama rahmetli babam kimi

Safavides III”, Moyen Orient et Ocean Indien,1988, s.66-67.

²⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, YKY yayınları,IV Cilt, s.157. Haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2000 , s.68.

doğru haber vericilerden anlatırdı ki, Taçlı hanım,savaşın en kızgın demindeMesih Paşa oğlunun eline geçmiş ve birgece onun çadırında saklanmıştı. Yanında olan ziynetleri ve böğrek parçalarından oluşan lal gerdanlığın en seçkini ona virüb yalvarmış ki azat ede. Paşa zade de tatlı diline ve yaşlı gözlerine aldanub salıvermiş,Hatun andan sonra kaçup Hoy”a varmış. Hoy melik”inin de Taçlı hanımı Şah”a ulaştırdıkları yazılır”²⁹.

Taçlı hanıma ait olan mücevher “Lal-i Böğrek”diye bilinen mücevher idi. Lal-i Böğrek orta hacimde olub, şeffaf gövherdi. Hoca Sadettin Efendinin kaleme aldıklarına dikkat edersek, bir daha gövherin nasıl Lal-i Böğrek haline dönüşmesiyle bağlı açıklamasını da göre biliriz.

“Lal-i Böğrek orta boy, avuç kadar saf ve şeffaf bir gevher olup eski padişahların hazineleri dolaşmış o boyutlukta lal pek yokmuş, Şah İsmail bi gün gevheri mermere çalup parçalamış, veziri ve umdetü-l mülkü olan eyh Necm-i Gelani-yi çağurub böğrek lali parçaladığını söylemiş. Necm özünden bir becerikli bir cevehirci ve taşlardan anlar kişiydi. Şahın yaptığını öğerek demiş ki, çok yerinde etmişsin.Yararı olmayan bir taşı. Şimdi artık bir işe yarar. Ol parçalar düzeltirib perdahlanınca andan nice nefis cevahir çıkarmak olasılığı vardı. Şah da ol parçaların en güzelini bir çift küpeyi Taçlı Hanım”a vermişti”³⁰.

Evlat sahibi olup-olmaması da kaynaklarda farklı şekilde bildirilmektedir. Fakat Hicri tarihi 1086 (1675\1676) yılında bilinmeyen yazar tarafından yazılmış “Alem ara-yi Şah İsmail” eserinde, Taçlı Hanım’ın Şah Tahmasb’ın annesi olduğu bildirilmektedir³¹. Bu konu biraz çelişkilidir. Çünkü onun Şah Tahmasb’ın annesi olup-olmadığına dair kaynaklarda bir birine zıt fikirlerle karşılaşabiliriz.

Bir tarafta ona saray hatunları tarafından Şah Tahmasb’ın annesine zehir vermekte iftira etmeleri onun Tahmasb’ın annesi olmadığına dair görüşümüzü açık şekilde göstermektedir³².

Taçlı hanım saray dahilinde büyük bir nüfuza sahiptir. Onun sosyal ve siyasi hayatta büyük nüfuza sahip olarak, önemli konularda şahla tartışmalarda bulunmuştur. Çaldıran

²⁹ Hoca Sadettin Efendi *Tacüt –Tevarih*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1974. s.211.

³⁰ Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.*, s.211-212.

³¹ Ahmet Guliyev, *a.g.e.*, s.131.

³² Seyidağa Onullahi, *a.g.m.*, s.47., Ahmet Guliyev, *a.g.e.*, s. 133.

savaşından şahın ölüm tarihine kadar haremde bulunan Taçlı Hanım'ın devlet düzeyinde yapılan görüşmelerde sözünün geçerli olduğu, emir ve vezirlerin işe kabul yahut görevlerinden ayrılmalari gerektiği sorunlari onun tavsiyesiyle gerçekleştiği de kaynaklardan belli oluyor³³. 1524 yılında Şah İsmail öldüğünde ülkede karışıklık olmaması için Tahmasb'ın tahta çıkmasını sağlamıştır³⁴. Taçlı Hanım güç ve saygınlığı dikkate değer şekilde devlette yer alan üst kademeler tarafından takdir edilmiştir.

Mikel Membre'nin seyahatnamesinde bildirildiği gibi sarayda önemli etkisi olmakla beraber zengin mal sahibi olduğu da anlaşılıyor. Onun Rey eyaletindeki Veremin bölgesinde özel toprak mülkiyeti ve Hasan Abad adlı köyü vardı³⁵. Şah İsmail'in ölümünden sonra Şeyh Safi türbesi yakınlığında türbe yaptırması hakkında Kışvar Rizvi'nin kitabından da görmemiz mümkündür. En ilginç tarafı tüm kabir masraflarını Taçlı hanım kendisi tarafından karşılanmasıdır. Gazi Ahmed Gummi'ye göre ise Şah İsmail için Erdebil türbesinde *Cennet Sara* adıyla bilinen kubbe yaptırmıştı, ama Şah İsmail oraya gömülmemiştir.

Yaşadığı süreç boyunca sanat ve mimarinin önemli mali destekçilerinden olan Begüm Hanım vakıflara yardımda da bulunmaya çalışarak, 1522 Yılında 8. İmam'ın kızkardeşi Fatma'nın türbesine Varamin, Kum ve Gazvin kenarlarındaki bağları ve köyleri hediye etmiştir. O hatta başka bir dini kurumun temelini koymuştur³⁶. O Doğu Azerbaycanda *Duktar* isimli köprüyü de kendi parasıyla tamir ettirmiştir³⁷. Bu da onun ülkenin yalnız siyasi işlerinde yer almadığını, aynı zamanda sosyal faaliyetlerde de bulunduğunun bir örneğidir.

Taçlı Hanım'ın sarayda yüksek mevki durumunda olması Şah Tahmasb'ın kız kardeşlerinin hoşuna gitmiyor ve onlarda ona karşı direnç oluştuyordu. Onu şahın yanında nüfuzdan düşürmek için annelerine zehir vermekle suçlayarak saraydan kovulmasına çalıştılar. Mikel Membre bu olay hakkında ilginç bilgiler vererek, Şah İsmail'in Taçlıyı ve kardeşlerini öldürmemesine dair verdiği vasiyeti yerine getirerek, onu öldürtmeyip

³³ Seyidağa Onullahi, *a.g.m.*, s.48.

³⁴ Tufan Gündüz, *a.g.m.*, s. 231.

³⁵ Ahmet Guliyev, *a.g.e.*, s. 132.

³⁶ Kishwar Rizvi, *The Safavid Dynastic Shrine Architecture Religion and Power in Early Modern Iran*, I.B Tauris, New York 2011, s. 174 ; Andrew J.Newman, *Safavid Iran*, I.B.Tauris Yay, London 2006,s. 23.

³⁷ Nazak Birjandifar, *a.g.t.*, s. 39 , Daha detaylı şekilde bkz. Mudarrisi Tabataba'T, *Turbat-i Pakan*, 2 baskı (Qum: Chapkhanah-yi Mihr, 1335/1956), 131-41.

sürgün hayatına gönderdiğini yazmaktadır³⁸. Hicri tarihle 946 yılında şaha kız kardeşleri bu hususta haber vererek, annelerinin öldüğünü bildirdiler. Şah ise İtbike adlı hanımı onun yanına göndererek haremi terk etmesi talebinde bulunmuştur³⁹. Haremden terk edilme talebine ilave olarak, Taçlı Hanım'ın büyük serveti de elinden alınmıştır. Ona geçinmesi için yılda 300 dukat para ayrıldı⁴⁰. Taçlı Hanım'ın yaşamının sonuna kadar sürgün edildiği Şirazda yaşayarak, orada hayatını kayb etmiştir. Şiraz'ın çevresinde H.946\1540 “Bibi Duhteran” adlı kabristanda toprağa verilmiştir⁴¹. Duhteran kelimesi Farsça kızlar anlamını vermektedir. Ve buradan daha bir tartışmalı konu olan Şah Tahmasb'ın annesi olmadığı düşüncesine varabiliriz.

Yaşadığı süreç boyunca devletin idare edilmesinde bile yer alan, hayır işleri konusunda büyük bir bütçeye ve karar verme yetkisine sahip olan Taçlı Hanım Safevi devletinde kadınlar saltanatının temelini atmış, ondan sonra önemsenecek saray hatunlarına devletin siyasi ve sosyal hayatında yer almaları geleneğini miras bırakmış olmalıdır. Bu bölümde hem onun kimliği, hem de Çaldıran savaşıdan sonraki durumuyla ilgili çalışmaları analiz etmeye, ayrıca, Taçlı Hanım'ın Safevi devletindeki önemini belirlemeye çalıştık.

1.2.2. Mehinbanu Hanım

Safevi devletinin banisi olan Şah İsmail'in kızlarından biri olan Mehinbanu aynı zamanda Şehzade Sultanum olarak da tarihi kroniklerde yer alıyor. O oldukça eğitilmiş, politik anlayışa sahip ve dindar bir kadındı⁴². Şehzade Sultanum Şah Tahmasb'ın çok sevdiği kardeşlerindendi.

Eğitime önem veren bir kadın olarak onun öğretim hayatında önemli kişiler yer almıştır. Dil kurallarını ve Fars dilini Nur Al Din Kaşi, diğer dini dersler dahil Kur-an ise Mevlana İmad Al Din Ali Astrabadi'den öğrenmiştir. Mevlana ölümüne kadar ona danışmanlık ederek, iradesi altında ona hizmet eden insanlardan biri olmuştur. O ünlü usta Heratlı Dust Muhammed'in de öğrencisi olmuş ki, Dust Muhammed sarayın hatta idi ve yazılarının

³⁸ Membre Michele, *Mission to the Lord Sophy of Persia (1539-1542)*. Translated with Introduction and Notes by A.H. Morton. School of Oriental and African Studies. London, 1993. s. 31 ; Fariba Zarinebaf-Shahr, “Economic Activities of Safavid Women in the Shrine-City of Ardabil”, *Iranian Studies*, Cilt 1, sayı 2, Tehran 1998. ss. 246-261, s. 249.

³⁹ Seyidağa Onullahi, *a.g.m.*, s. 50.

⁴⁰ Membre Michele, *a.g.e.*, s. 31.

⁴¹ Seyidağa Onullahi, *a.g.m.* s. 50 , Ahmet Guliyev, *a.g.e.*, s. 132.

⁴² Maria Szuppe, *a.g.m.*, s. 150 .

çoğu ona ait idi. Şehzade Sultanum sanat, mimari ve dini merkezlerin patronu gibi ün kazanmıştır⁴³. Kendi imkanlarından sağladığı parasıyla Şirvan, Gazvin, Rey ve İsfahan'da kutsal türbe ve camilere destekte bulunmuş ve tarafından hayırseverlik örgütleri kurulmuş ki, bu örgütler daha çok yetim ve muhtaç ailelerin kızlarına çeyiz yardımında bulunmaktaydı. O sadece sosyal ve sanat alanında değil, siyasi alanda da pek çok başarı kazanarak kardeşi Şah Tahmasb'ın sağ kolu rolü oynamayı başarmıştır. Örneğin, Babür ve Osmanlı devletleri arasında Safeviler'in ilişkilerin düzenlemesinde oynadığı rolün önemini gösterebiliriz⁴⁴.

Mehinbanu saltanatın evlenmemiş hatunlarından biriydi ki, o dönem İslam toplumunda kadının evlenmemesi biraz da olsa tuhaftı. Onun evlilik yapmamasının nedenlerine baktığımızda hem kardeşinin bu konuya kıskançlıkla yaklaşarak onu paylaşmak istememesi, hem de evliliğin sanki Mehinbanu'yu devlet işlerinden uzaklaştıracığı düşüncesi idi. Mikel Membren'in belirttiği üzere, Şah Tahmasb'ın 12. Imam Mehdi için evlenme amaçlı sakladığı kardeşi, Sultanum adı ile tanınan Mehinbanu idi. Safevi sarayında yaşadığı esnada Membre yazdığı seyahatnamesinde bu şekilde tarif eder :

O (Şah Tahmasb) Mehinbanu'yu Mehdi'nin karısı olmak için tutar. Bu Mehdi Ali ve Muhammed'in soyundandı. Böylece onun Mehdi için sakladığı, moruğu renkli kadife eheri, gümüş, bazende altın nalları olan beyaz atı vardır. Hiç kimse bu atı sürmüyor ve onu tüm atların önünde tutuyorlardı⁴⁵.

Evlilik yapmadığı için de tüm yeteneğini saltanata aykırı olacak olaylardan korumaya çalışmış ve kardeşiyle beraber yaşamıştır⁴⁶. Ona o kadar güveniyordu ki, kardeşi ava çıktığında bile diğer saray hatunları uzaktan şahı izlerken, Mehinbanu Şahın yanında birlikte at sırtında oturuyordu. Mahinbanu'ya olan güveni ona siyasi işlerle bizzat kendinin ilgilenmesine yardımcı oluyordu. Buna örnek olaylardan bir tanesi, Osmanlı

⁴³ Maria Szuppe, "Status, Knowledge and Politics : Women in Sixteenth Century Safavid Iran", Chicago 2003, s.150.

⁴⁴ Feridun Ahmed Bey, "Münşe 'atü's-selâtin," (İstanbul), Darüt-Tabaati'l-Amire, 1265, s.65-67.

⁴⁵ Kitabda aynı zamanda o süreçte yaşamış olan C. Deket Şah'ın bir at beslediğini ve kızkardeşi Mehinbanu'nun 1573. yılında ölümünden sonra, kızlarından birini Ali'ye vereceğinden dolayı koruduğu hakta bilgi yer almaktadır. Ahmet Guliyev, *a.g.e.*, s.93. (nakl eden : Membre Michele, Mission to the Lord Sophy of Persia (1539-1542), Translated with Introduction and Notes by A.H.Marton. London: School of Oriental and African Studies 1993.s 25-26.

⁴⁶ *A.g.e.*, s.93.

Sultanı'nın eşiyle aralarında geçmiş diplomatik yazışmalardır⁴⁷.

O dönem Osmanlı saltanatında hükümdar olan Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan, hiçbir elçilik görevlerinde bulunmasa da diplomatik yazışmalarda sultanın sesi olmuştur. Bu tarihte, özellikle de Türk tarihinde ilk örnek değildir. Zamanla canlar alabilecek savaşların saltanat kadınlarının katılımıyla önü alınmıştır.

Azerbaycan tarihinden örnek verecek olursak, Atabeyler Devleti'nin sultanı Mömine Hatun, Akkoyunlu Devleti sultanı Saray Hatun'un isimlerini gösterebiliriz⁴⁸. Safeviler tarafından Mehinbanu'nun, Osmanlı tarafından Hürrem Sulta'nın barış çağrılılarıyla diplomatik bağlantı kurmaları devletler arasında uzunsürelî savaşın kısmen yumuşamasını sağlamak için yapılmıştır.

1557. yılda tamamlanacak olan İstanbul'da Süleymaniye Camisi'nin şerefine Sultanum Hanım hediyelerle beraber, Kuran nüshası ve yere salınması için halılar göndermiştir⁴⁹. Bu eylem Osmanlı ve Safevi arasında ilişkilerin yeniden başladığını gösteriyor. Mektub Feridun Bey Münşeati'nda yer almaktadır. Söz konusu mektup Azerbaycan Türkçesiyle EKLER kısmında gösterilmiştir.

Bu mektublar vasıtasıyla saray hatunlarının çatışmaları önlemek için attıkları bu adımlar tabii ki, kısa bir süre de olsa ülkeler arasındaki çatışmayı önleyebilmiştir. Daha sonraları Süleyman ve Tahmasb arasında da artık mektubların içeriği değişmiş, savaş yerine barışa davet etmişlerdir⁵⁰.

Mehinbanu'nun siyasi faaliyetleri düzeyinde birtak Osmanlı devletiyle değil, aynı zamanda Babürler devletiyle Safeviler arasındaki ilişkilerin daha düzenli olması için arabuluculuk yaptığı da malumdur. Hicri tarihiyle 951 yılında Şah Tahmasb ve Babür hükümdarı Şah Hümayun'la ilişkilerinde arabuluculuk yaparak, kardeşi Behram Mirza'nın desteğiyle, Tahmasb'ın Hindistan tahtını geri almasında Humayun'a

⁴⁷ Ayrıca bu mektublar Feridun Bey'in kitabında da hakkında yer almaktadır. Leslie Pierce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, Tarih Vakfı Yurt Yay, 5. Baskı, İstanbul 2010, s.306, Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu*, Azerbaycan Devlet Yay, Bakü 1995, s. 124.

⁴⁸ *Azerbaycan Tarihi XIII – XVIII asırlar*. C.III, Azerbaycan Bilimler Akademisi, Bakü 2007, s.84; Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Atabeyler Devleti*, Doğu-Batı Yay, Bakü 2007.

⁴⁹ Leslie Pierce, *Harem-i Hümayun*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Basım, 2011, s.306.

⁵⁰ Şahin Fazil Ferzelibeyli, *a.g.e.*, s.122.

tavsiyelerde bulunması buna bir örnektir⁵¹. Tüm bu işlerden başka Mehinbanu'nun ismi sadece siyasi işlerde değil, aynı zamanda sanat ve mimari alanlarda da büyük destek gösteren kadınlar sırasında olmuştur. Onun sanata, özellikle de seramik mamüllerine olan düşkünlüğüne örnek olarak, günümüze kadar korunup saklanan “Mehinbanu seramik tabağı” nı gösterebiliriz.

“Mehinbanu yüzüm seramik tabağı” ülkeler arasında alış-veriş zamanı Safevi sarayına değerli hediye olarak getirilmiştir. Tabağın yaklaşık 1420 yıllarının ürünü olmasına rağmen ilk sahibinin kim olduğu malum değil. Şah Tahmasb'ın zamanında saraya hediye olarak sunulan tabak Mehinbanu'ya hediye verilmiştir. Tabağın arka kısmında yer alan mühürün Mehinbanu'ya ait olması onun sanatla ilgilendiğini göstermektedir. Sonralar bir kaç imparatorluğa sunulan bu tabak en sonunda 1961 yıllarda Amerika'ya götürülmüştür. Bu tabak New York Metroplotien Müzesi'nde sergilenmiştir⁵².

Hem siyasi, hem sosyal hayatta aktif rol alan Mehinbanu-Şehzade Sultanum 1561 yılında hayatını kaybetmiştir. Şehzade Sultanum-Mehinbanu Gum şehrinde defn edilse de, daha sonra Safevi için kutsal topraklar sayılan Kerbela'ya taşınmıştır⁵³. Döneminin entelektüel ve dindar saray hanedan kadını örneği sayılan Mehinbanu Hanım daha sonraları Safevi Saltanatı'nda yer almış şehzadeler için bir örnek simgesi olabilmıştır.

1.2.3. Perihan Hanım

Yakın tarihlere kadar İslam ülkelerinde kadının siyasi faaliyetleri geniş çapta bir konu olarak incelenmemiştir. Ortaçağ ve Yeniçağ tarihi dönemlerinde kadın olgusu genellemeler üzerinden konuşulmuştur. Yeniçağ döneminde tarih sahnesine çıkmış olan Safevi devleti Türk-Moğol kültürü ile İslam dininin özelliklerini kaynaştırmış ve hakim olduğu halkların kültür ve medeniyeti üzerinde derin izler bırakmıştır. devletin hem idari durumu, hem sosyal hayatından bahs ederken o dönemin ön sıralarında yer alan saray hanımlarının rolünü de vurgulamak gerekir. Safevi devletin kurucusu Şah İsmail'in ölümünden sonra tahta oturan Şah Tahmasb zamanında saray hanımlarının, özellikle de onun kızı Perihan Hanım'ın rolü hakkında bilgiler o dönem için bakışlarımızın netleşmesine yardımcı olacaktır.

⁵¹ Nazak Birjandifarefer, *a.g.t.*, s.45, nakl eden: Szuppe, “Participation: Seconde partie,” s.77.

⁵² <http://www.alaintruong.com/archives/2015/03/03/31639440.html>

⁵³ Kishwar Rize, *The Safavid Dynastic Shrine*, IB Tauris, London 2010, s.175.

Perihan Hanım'ın kimliği hakkında bilgi veren tarihçiler arasında az da olsa farklılıklar mevcuttur. Safevi tarihinde Perihan isminde iki saltanat kadını olmuştur. Bunlardan birisi Şah İsmail'in ikinci kızı ve Tahmasb'ın kız kardeşi, diğeri ise Şah Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım idi. Biz bu bölümde Tahmasb'ın kızı Perihan hanımın portresini gezginler ve o dönemin ana kaynakları olan İskender Bey Münşi ve Hacı Zeynalabidin Ali Abdi kronikler sayesinde çizmeğe çalışacağız.

Onun hayatının ilk yılları hakkında kaynaklarda az bilgi bulunmaktadır. Tahmasb (930-984/1524-1576) saltanatının 25. Yılında; 1 Ağustos 1548 yılında Süleyman Mirza'nın da annesi olan Çerkez Şamhalı'nın ablası Sultanağa hanımdan Karadağ mahallinde doğduğu hakkında bilgi vardır. Sultanağa hanım Safevi siyasi evlilik geleneklerine örnek gösterilecek hanımlardandı. 1547 yılında Şirvan'da Safevi aleyhine isyan olunca Kafkas'ın bir çok hakimlerinden farklı olarak onun babası şaha sadık kalmıştı⁵⁴. Böylece Tahmasb Şamhal ile akraba olmak kararı verdi ve Sultanağa hanımla evlendi⁵⁵. Kızının doğum haberini Şah'a, "dünyayı idare edenin örtüsünün ağası, yüksek naib, alemlerin namusu, zamanın Fatimesi Ülyahezret şehzadesi Perihan Hanım doğdu" diye müjde vermişlerdir. Bu kızcağıza da Şah kendi kız kardeşinin ismini vermiştir⁵⁶.

Yıllar sonra büyüdüğüde babası Şah Tahmasb'ın en çok sevdiği ve değer verdiği bir evlat olarak hep babasının yanında olmuş ve müşaviri olarak çalışmıştır⁵⁷. Araştırma sürecinde 28 yaşında Perihan Hanım'ın neden Tahmasb saltanatında bu kadar büyük bir göreve atandığı ilginizi çekti. Bunun asıl nedeninin, onun çok bilgili olması ve bu bilgilerin kaynağı olan ilimle ilgilenmesi olduğu sonucuna vardık. Bu özelliği, onu diğerlerinden farklı gösteriyordu.

Perihan Hanım'ın, babasının yanında saltanatın saygın hanımları arasında herkesten daha üstün ve nüfuzlu olması başkalarının onu kıskanmasına neden oluyordu⁵⁸. Siyasi faaliyeti hakkında bilgi vermezden önce onun sanat ve edebiyata olan desteğinden ve kendisinin

⁵⁴ Melahet .İ.Hasanova ,Ş.Calili, "*Azerbaycan Milli Devletçilik tarihinde Muhteşem Kadınlar*", Bakü 2008, s.85.

⁵⁵ Hacı Zeynalebidin Ali abdi Bey Şirazi, "*Tekmiletül- Ahber*", çev Ebülfez Haşim oğlu, Bakü İlim Yay, Bakü 1996, s.11.

⁵⁶ Hacı Zeynalebidin Ali abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 69.

⁵⁷ İskender Beğ Münşi, *Tarihe-Alemarye-Abbasi*, Farçadan tercüme eden: Şahin Fazil Ferzeliyev, Doğu-Batı Yay, Bakü 2010,s. 236 ; Marağalı Muhammedhasan Etimadsültene, *a.g.e.*, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü, Bakü 2009, s. 88.

⁵⁸ İskender Beğ,*a.g.e.*, s.236.

de bu alanların içinde olması hakkında araştırmamızı devam ettirmek istiyoruz.

Edebiyyata ilgisi olan Perihan Hanım şiirlerini yazarken “*Hagigi*” takma adını kullanıyordu⁵⁹. Bundan başka, hem siyasi alanda, hem de edebiyat alanında arabulucu işlerini devam ettiren Perihan Hanım Şah’la edebiyat insanları arasındaki ilişkilerin olumlu yönde devam etmesinde kendisini arabulucu olarak da göstermiştir. Mesela Şah’ın adına yazılan kasideyi Şah’a ulaştıran kişi de bizzat kendisi olmuştur.

Yazılmış kasidenin yazarı Mevlana Muhteşem Kaşi’dir. Şah’ın diğer şahlardan farklı olarak bu tür şeylerden hoşlanmadığı hakkında İskender Bey’in yazmış olduğu kitapdan öğrenmekteyiz. Böyle iltifatları sevmeyen Şah Tahmasb tabii ki bununla çok da ilgilenmedi⁶⁰. Daha sonraları İskender Bey’in belirttiklerine göre Mevlana Muhteşem, Perihan Hanım’ın şahsına saygısından, cesaret ve şecaati hakkında methiye yazmağı da ihmal etmemiştir. Beytin Farsça ve Türkçesi aşağıda yer almaktadır:

Ruzi ke şod benize sere-an bozorgvar,
Xorşid ser borehne ber amed ze-kuhsar.
Tersem cəzaye-gatele-y çon regəm
zenend,

Yekbare ber cerideye-rahmet kalem zenend. (Farsça)

Rüyamda da gelse eğer merhem olmayan
Ay yüzüne, hurşid yüzüne eylemez nazar.
Hiss mimarı çünkü bunu gördükte, hemin dem
Rüyanı gözünden onun, elbet kenar eder.(Türkçe)
Baksa kendi-kendi suratına gerçi aynada
Korkurum bu ki, ismet de bunun eksine gider.
Eksi gözükmessin diye yan eyle eksini
Hem aynadan, hem de sudan, ey gaza-kader ayan⁶¹

⁵⁹ Ayrıca, Hegigi takma adıyla edebiyatta yer alan kişilerden biri de Karakoyunlu hükmdarı olmuş Cahanşah Hegigi’dir. XV yüzyılda yaşamış olan bu hükmdar, şiirlerini takma adıyla yazdığı bilinmektedir. Bu hakta bkz. *Azerbaycan tarihi*, s. 155, Nazak Birjandifar, a.g.t., s. 35.(nakl eden Muhammad Hasan Rajabt, *Mashahir-i Zanan-i Irani va Parsiguyi: Azaghaz ta Mashriitah* (Tehran: Intisharat-i Surush, 1374/1995), s.45.

⁶⁰ Şah Tahmasb bu duruma cevap olarak, onun hakkında bu tür şeyler yazılmasına izin vermediğini, haklarında methiyelerin yazılması gerekenler İmamlardır diye fikrini söylemiştir. İskender Beğ Münşi, *a.g.e.*, s.324.

⁶¹ İskender Beğ Münşi, *a.g.e.*, s.324.

Devletin sosyal ve siyasi hayatında önemli rol alması ve şiir edebiyat insanlarına destekçi olması başka bir edebiyatçı Hacı Zeynalebidin'in Ali Abdi Bey Şirazi'nin "Tekmiletül –Ahber" kitabını zamanının Fatime hazreti olarak tanınan Perihan Hanım'a ithaf etmesine neden olmuştur⁶². Abdi Bey'in bu tarihi eseri giriş kısmıyla birge, tarihin yararlarının yorumlanması kısımlarından oluşmaktadır. Bu eserin Perihan Hanım'ın emriyle değil, ona ithaf olarak yazılmış olduğunda da bilinmesi gerekir. Tekmiletül-Ahber eseri yazarın bildirdiğine göre Erdebil'de yaşadığı süreçte 1570 yılının ortasında tamamlanmıştır⁶³. Büyük bir ihtimalle, Perihan Hanım'ın kendisinin de bu eser hakkında bilgisi olmuştur.

Siyasi faaliyetine dikkat ettiğimizde sultanın zeka ve ihata sahibi olması daha gençken babası Şah Tahmasb'ın dikkatini çekmiştir. Onun kararların görüşüldüğü devlet şurasına katılmasına izin vermiştir. Bunun da altını çizilmesi gerekir ki, o bu görevde bulunan yegane kadın idi⁶⁴. Perihan'ın bu kadar yetenekli, eğitilmiş ve aktif saray kadını olmasında onun halası Sultanum-Mehinbanu'nun olumlu etkisi olmuştur.

Perihan hanımın aile kurması hakkındaki bilgiler kaynaklara farklı yansımıştır. Bazı kaynaklara göre o Tahmasb'ın kardeşi Behram Mirza'nın oğlu Badi Al Zaman'la evlenmiş, bazı kaynaklara göre ise sadece nişanlı olarak kalmıştı⁶⁵. Onun küçük yaşta evlenmesinden çok nişanlı olması düşüncesi daha çok mantıklı geliyor.

Bundan başka Tahmasb tarafından Badi Al Zaman Sistan'a vali olarak atanmıştır. Perihan Hanım evlenmiş olsaydı ikamet yeri Gazvin'den, Sistan'a geçmesi gerekiyordu. Fakat o, babasının yanında kalarak siyasi hayatını sürdürmeyi tercih etmişti⁶⁶. Onun amcasının oğluyla nişanlı kalması görüşü daha makuldur. Çünkü başkent Gazvin'den kilometrelerce uzakta olan Sistan'a onun evli kadın olarak gönderilmesi zamanının teamüllerine uygun düşmezdi. Perihan Hanım'ın en çok sevilen evlat olması, aynı zamanda danışmanlıkta bulunması evlenip uzaklaşmasına izin verilebilecek gibi değildi.

⁶² Hacı Zeynallabddin Ali Abdi bey Şirazi, *a.g.e.*, s.11.

⁶³Sholeh A. Quinn, *Historical Writing During The Reign of Shah Abbas*,The University of Utah Press,Salt Lake City 2000, s.18.

⁶⁴ Oktay Efendiyev, *a.g.e.*, s.137.

⁶⁵ İskender Beg Münşî, *a.g.e.*, s.261.

⁶⁶ Shohreh Gholorkhi, "Pari Khan Khanum : A Masterfull Safavid Princess", Iranian Studies Yay 1995, C.28, S.3-4, ss 143-156, s.146.

Bu yüzden o siyasi kariyerini sürdürmeyi evlenmekten daha önemli bularak, tercihini yapmıştı.

Buna rağmen nişanlısı Badi Al Zaman, Tahmasb öldüğünde taht mücadelelerinde Perihan Hanım'ın desteklediği adaya desteğini eksik etmemiştir⁶⁷. Şah'ın ölümle boğuştuğu süreç boyunca bile kızılbaş amirleri tahta kimin oturacağı sorunu ile meşgul idiler. Tahmasb hastalanınca birkay aç yatak hastası olmuştu. Tahmasb ara-sıra iyileşince saraydaki muhalif kuvvetler Şah'a yalan bilgiler vererek, İsmail Mirza'nın onun yerine tahta çıkmak istediğini söylediler.

Onların gizli sohbetleri, harem penceresinden dışarıda duyulunca kızılbaş ayanlarından yasavol Kor Şaheli Rumlu bu sohbetleri tüm detaylarıyla haber verib, bundan sonra Şah'ın bendelerinin vücutlarını bu grupun mekrinden korunmalarını açıkca söylemiştir⁶⁸. Perihan sultan İsmail Mirza'nın bu gruplaşmaların hedefinden sağ çıkması için var gücüyle mücadele etti.

Perihan Hanım siyasi kariyerinin en yüksek noktasına babası Tahmasb'ın 1576 yılında ölümünden sonra ulaşabilmiştir⁶⁹. Bu zaman o Şah'ın diğer sevimlisi olan ve onun rakibi olan Haydar Mirza'ya karşı nifak organize etti. Şah Tahmasb'ın ölüm haberi sarayın iki taraftar gruba ayrılmasıyla sonuçlandı. Veliahtın büyük oğul olması gerektiyse de Muhammed Mirza'nın sağlığının tam yerinde olmaması, aynı zamanda gözlerinin zayıf olması bir engel olmuştur⁷⁰. Bir grup Haydar Mirza'nın, diğer grup ise Kahkaha kalesinde tutuklu olan İsmail Mirza'nın taraftarlarıydı⁷¹. Perihan Hanım da bu gruplaşmalardan kendi amaçlarına daha yakın olan İsmail Mirza'nın taraftarları arasında yer almıştır.

⁶⁷ İskender Beğ Münşi, *a.g.e.*, s.261. Shohreh Gholsorkhi, *a.g.e.*, s. 146.

⁶⁸ *A.g.e.*, s.237. Hakim pozisyonda kalabilmeleri için türkmen, tacik ve kafkas menşeli gruplar arasında hanımlar daha çok aktivlik gösterib kendi oğullarını iktidara taşımak niyyetinde idiler. Bkz. Mustafa. H. Eravcı, "Safevi Hanedanı", Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, C VI, ss.882-892, s.887.

⁶⁹ Ayrıca bkz: Guity Nashat, "Women in the Middeal East", A Companion to Gender History, Blackwell Yay, Uk 2004, s.244.

⁷⁰ İskender Beğ Münşi, *a.g.e.*, s.237; *Women in the Medieval Islamic World*, Edited by Gavin.R.G.Hambly, St. Martin's Press, New York 1998, Kathryn Babayan, "The Aqa'id Al Nisa" A Glimpse at Safavid Women in Lokal Isfahan: Culture" ss 349-381, s.353.

⁷¹ *Haydar Mirza'nın taraftarları arasında sarayda bulunan Talış, Tekkali ve Gürcüler var idi. İsmail'in taraftarları arasında ise Rumlu, Afşar, Qacar, Bayat ve Kürdlerden olan insanlar idi.* Andrew. J. Newman, *a.g.e.*, s. 41; Marağalı Muhammedhasan Etimadsültene, *a.g.e.*, s.88.

O öz kardeşi Süleyman Mirza'yı değil, İsmail Mirza'nın tahta geçirilmesini uygun bularak baştan sona kadar destekledi⁷².

Diğer grup adayı Haydar Mirza her zaman annesinin vasıtasıyla Şah'ın ilgisini çekmeye çalışıyordu. İsmail Mirza yaklaşık 20 yıl Kakhkha kalesinde saklanmakta idi. Onun kalede esir gibi yaşamasının nedeni pek belli olmasa da bazı tarihçilere göre İsmail'in şöhretinin Şah Tahmasb için bir tehdit oluşturabileceği endişesi onu kalede yıllarca saklanma nedenlerindendir⁷³. Sarayda taht uğruna başlayan tartışmalar gittikçe yayılmaya başlamıştı.

Haydar Mirzanın padişah olmasını Gürcü kökenli annesi ısrarla isteyerek onu desteklemekte idi. Ve Şah Tahmasb ölünce padişahın kendi elleriyle vasiyet yazdığını, tahta Haydar Mirza'nın geçmesini, herkesin bundan sonra onun kurallarını kabul etmesini söylemiştir. Fakat diğer grup taraftarları bu yazının şaha mahsus olmadığını ve şahın yazısına benzeyen harem kadınlarından biri tarafından yazılarak ve şahın parmağından çıkarılmış yüzükle mühürlenmiş olduğunu iddaa ettiler⁷⁴. Sarayda Haydar Mirza tarafından mahbus durumunda olduğunun farkına varan Perihan Hanım, diplomatik hiyle kullanarak acizane şekilde ona yaklaşarak, “kadınların idrakinin sığ” olduğunu söyledi. Eğer zihnim yüzümden noksanım ve düşüncesizliğim olmuşsa suçumu afv edesin ve beni bağışlayasın” yalvarışlarında bulundu. Bu sözlere inanan Haydar Mirza, “eğer benimle ilişkilerinin düzenli olmasını istiyorsan, kardeşin Süleyman'ı ve dayın Şamhal Sultan'ı ikna ederek saraya getirmen gerekir” talebinde bulundu. Kuran'a and içerek saraydan çıkmayı başaran Perihan Hanım dayısıyla iş birliğine geçerek haremi ele geçirmekle ilgili birlikte adım atmaya başladı⁷⁵. Derhal o ve onun taraftarları İsmail'in başkent Gazvin'e getirilmesi hakkında karar verdiler. Bu sırada toplanmış taraftarlar Hülefan'ın evine doğru gittiler. Sultan Haydar'ın taraftarları bu haberi duyub heyecanlanmaya başlayınca pişman oldular ve onun devlet işlerinde yetenekli olmayacağı kanaatine vardılar. Hüseyin beyden başka herkes kendi evlerine çekildi. Bu süreçte

⁷² Hace Zeynalebiddin Ali Abdi Bey Şirazi, *a.g.e.*, s.138.

⁷³ Shohreh Gholsorkhi, *a.g.m.*, s. 151; Andrew Newmann, *a.g.e.*, s.29.

⁷⁴ İskender Münşi, *a.g.e.*, s. 342, Daha detaylı şekilde Bkz. Roger Savory, *a.g.e.*, s. 68.

⁷⁵ İskender Beğ Münşü, *a.g.e.*, 341; Don Juan of Persia, *G. L. Strange*, New York 1973, s.130. Oruç bey Bayat İspaniya'da Don Juan olarak tanınmıştır. O, Şah Abbas'ın 1599'da Avrupaya gönderdiği elçi Hasan Ali Bayat'ın heyetinde bulunmuştur. Elçilik yolculuğu ve Osmanlı-Safevi ilişkileri üzerine hatıralarından oluşan bir kitab kaleme almıştır. Elçilik heyeti Roma'ya ulaşınca Papa ile olan görüşmeden sonra birkaç kişi gibi o da Hristianlığı kabul edenler sırasında olmuştur. Hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Erhan Afyoncu, *Osmanlı Tarihi*, Yeditepe Yay, İstanbul 2012, s. 232.

İsmail Mirza'nın taraftarları artık devlethaneye yaklaşıp, ele geçirmiştiler⁷⁶. İçeri girmiş İsmail taraftarları Şah Haydar diye seslenerek onu aramaya başladılar. Bu zaman Şah Haydar saklanmak için annesinin bulunduğu hareme geçerek, kızılbaşların hareme saygı durub girmezler düşüncesiyle orda beklemeğe devam etti. Ama olaylar onun düşündüğünün tam tersi olarak devam ediyordu. İçeri geçen kişileri fark eden Haydar Mirza kadın kıyafeti giyerek harem kadınlarıyla beraber diğer eve doğru gitmek isterken dışarıda muhalifleri Haydar Mirza'nın kadınların arasında olduğunu fark ettiler. Şehzade Süleyma'nın gulamı Cemşid Çerkez ve Velihan yüzbaşı Rumlu tarafından tutularak öldürüldü⁷⁷. Haydar Mirza annesinin haremhanesine girip, kadın kıyafeti [*libas=i nisvan*] giyerek saklanmak istese de onun kılık değiştirmesi kolaylıkla anlaşıldı ve kadınların gözleri önünde öldürüldü.

Burada bizi düşündürebilecek soru şudur: Perihan Hanım'ın Haydar Mirza'yı değil de, neden İsmail Mirza'yı destekledi? İhtimallerden birisi, Haydar Mirza'nın annesiyle rekabet ilişkisinde olan Perihan Hanım, Haydar'ın hakimiyete gelişinin gücünü azalmasından endişe etmesi ve İsmail Mirza'nın bu göreve daha çok uygun olduğu düşüncesine sahip olması idi.

Dönemin teamüllerine göre devlet tahtına bir kadının oturmayacağını bilen Perihan Hanım babasının sağlığında olduğu gibi hem önemli kişi olarak kalmayı hedeflemesi hem de karar verici makamda bulunmasına imkan verecek kişiyi desteklemesi önemli nedenler arasında idi.

İsmail Mirza'nın taraftarları onu uzun zamandan beri esir olduğu kaleden çıkarıp başkente getirmişlerdi⁷⁸. Kahkaha'dan Gazvin'e gelmesi 20 günü aldı ki, o süreçte tüm kararlar Perihan hanım tarafından verilmekte idi. İskender Bey Münşi eserinde İsmail'in tahta oturmasının Nevvab hanımın sayesinde olduğunu ve onun niyetinin babasının sağlığında halası Şehzade Sultanım Hanım kadar ve ondan da daha çok (Mehinbanu) devlet işlerinde yer almak olduğu gösterilmiştir. Saltanatta Şah oturana kadar her gün

⁷⁶ Kendi evlerinde oturanlar arasında Muhammedkulu Halife Mührdar, Haydar Sultan Çabuk Türkmen ve başka amirlerde vardı. Hüseyin bey artık devlethaneye vardıklarında kapıların kapalı olduğunu görüb, nekadara açmağa çalışsalar da kapılar açılmadı. Bkz. İskender Beğ, *a.g.e.*, s.345.

⁷⁷ İskender Beğ Münşi, *a.g.e.*, s.346.

⁷⁸ Ayrıca Kahkaha önünde ordu halkıyla beraber Azerbaycan ahalisinden 3000 kişinin Şehzadeye tazim ederek yeni Şah olarak kabul etmişler. İsmail Mirza ecdadlarının kabrlerini ziyaret ettikten sonra başkent Kazvine gitmiş oldu. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasibetleri*, İstanbul Edebiyyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1970, s.14 ; s.15.

Perihan Hanım'ın ikametgahında emirler toplanıyor, görüşmeler yapılıyor (*bi tariq-i mahud*), onun izni olmadan hiçbir şey yapılmıyordu⁷⁹. Bu durum çok uzun sürmedi ve devleti yönetecek kişi İsmail Mirza olduğu herkese malumdu.

Taç giyme merasiminden sonra II. Şah İsmail (1576-1577) adıyla devleti yönetmeğe başladığında öncelikli olarak Haydar Mirza'nın taraftarlarını ortadan kaldırdı. Daha sonra ise yakın akrabaları, kuzenleri, yeğenleri de dahil, Safevi erkek soyundan olanların çoğusunu amansızca katl ettirdi⁸⁰. Hakimiyete geçer-geçmez onun hakimiyet tahtında olması için önemli etkisi olmuş Perihan Hanım'la hesablaşmayarak, onu devletin kontrolünden uzaklaştırmıştır⁸¹. Ve o emirlerine kadının yöneticiliğine karşı olduğunu kinayeli sözler kullanarak bu şekilde anlatmıştır: “Meğer dostlar memleket işlerine kadınların karışmasının ülke ve şahlık namına yakışan eylem olmadığını anlamıyorlar mı? Meğer onlar erkeklerin bu hanedan kadınlarıyla aşinalığın rezil bir hal olduğunu bilmiyorlar mı”⁸². Kadının yöneticiliğine karşı çıkan İsmail Mirza idari tasarrufta bulunmak isteyen Perihan Hanım'a karşı çıkmasına rağmen gücünü kullanarak onun öldürülmesini nedense istememiştir. İlişkilerinin pek olumlu şekilde devam etmediğini farkederek Perihan Hanım Şah II.İsmail Mirza'ya mektub yazarak çok şeyleri burada anlatmaya çalışmıştır. Mektub EKLER kısmında yer almaktadır.

Aralarındaki ilişkilerin pek iyi durumda olmaması Şah II. İsmail Mirza'nın aniden ölümü insanlarda Perihan Hanım'ın yaptırdığı düşüncesini yarattı⁸³. Halkın çoğusu Şah'ın yaptığı amellerden kırılmış oldukları için bu habere de pek üzgün olmadılar. Fakat bazı konular gibi bu sorun da hala tarihçiler arasında kesin olarak belirlenmemiş ki, Şah II. İsmail genç yaşında neden vefat etsin? Onun düşmanı olarak gözükebilen bir tek Perihan Hanım olmadığını diğer düşüncelere dayanarak söyleyebiliriz.

⁷⁹ İskender Beğ Münşi, *a.g.e.*, s. 354. Ayrıca Kahkaha önünde ordu halkıyla beraber Azerbaycan ahalisinden 3000 kişinin Şehzadeye tazim ederek yeni Şah olarak kabul etmişler. İsmail Mirze ecdadlarının kabirlerini ziyaret ettikten sonra başkent Kazvine gitmiş oldu. Bekir Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 14 ; s.15 ; James.J.Reid, *Studies in Safavid Mind, Society and Culture*, Mazda Publishers, Californiya 2000, s.127.

⁸⁰ Cihat Aydoğmuşoğlu, *a.g.e.*, s.241.

⁸¹ Hace Zeynalebiddin Ali Abdi bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 12.

⁸² İskender Beğ Münşi, *a.g.e.*, s.357.

⁸³ Bu hakta Oruç Bey Bayat cümle içerisinde İsmail'in ölümünü Perihan Hanım'ın planladığını bildirmiştir. *Don Juan of Persia*, edited by G.Le. Strange, London 2013, s.129. Bkz. Shohreh Gholosorkhi, *a.g.m.*, s.152; İskender Beğ Münşi, *a.g.e.*, s. 387.

Kızılbaşlar arasında Şah'ın dini mezheb olarak sünni mezheb mensuplarına olan desteği etrafında ona karşı çıkacak kişilerin sayısını artırmakta idi⁸⁴. Ama kimse bunu korkudan açık şekilde itiraz edemiyordu. Ve İskender Bey'in bildirdiği gibi kullandığı uyuşturucusuna zehrin katılma ihtimali olabilirdi. Ama hiçbir doktor bunun nedeni kesin olarak söyleyemedi. Perihan Hanım Şah'ın ölüm haberine üzülen başkent insanlarının saraya gelmemeleri için kapıları kapattı⁸⁵.

Bu zaman Perihan Hanım yeni Şah'ın tahta oturmasına kadar oluşan boşluğu doldurmak adına devlet işlerini kendisi yönetmeğe başlamıştır⁸⁶. Şah Tahmasb'ın sevimli kızı olan Perihan Hanım'ın yeniden devletin siyasi alanında yönetici olarak bulunma fırsatını kader ona kısa sürelik de olsa ikinci kez yaşatmış oldu.

Saltanat tahtına aday olan Muhammed Hüdabende Şiraz'da valilik görevini yaptığından Gazvin'de bulunmuyordu. Ve bu sırada o, hazine ile beraber tahtı korumak görevini üstlenmiştir. Kathryn Babayan, bu durumu Türk-Moğol geleneğinin etkisi gibi görerek, han ölünce taht varisi tahta çıkana kadar idare etmeleriyle eşleştirmiştir⁸⁷. Safevilerde bu durumda bir tek eşleri değil, padişahın kızı yahut kızkardeşi yasal olarak vekil görevini üstlenebilirdi.

Navvab Hanım Hüdabende'nin şahlık için Şah olmasını kabul etse de tüm siyasi işleri kendisinin yapacağını söyledi. Bunun için de farklı işler görerek, II. İsmail Mirza'nın döneminde hapishanelerde saklanan kişileri özgür bıraktı⁸⁸.

Tahta aday olan kişi bu defa göz zayıflığı hastası olan Muhammed Hüdabende oldu. Aslında Perihan Hanım'dan 6 yaş büyük Süleyman adlı kardeşi vardı. Ve onun tahta varis olması daha makbul olabilirdi. Ama o taht için ya Kızılbaşlar ya da Perihan Hanım'ın kendisi tarafından münasib bulunmadı⁸⁹. Lakin asil soylulardan olan Mirza Salman kendisini Muhammed Hüdabende'nin eşi olan Mehdi Ülya Hanım'ın güvenini kazanmak için Navvab Hanım'ın gördüğü işler hakkında bilgiler verdi. Padişahın sadece isminin saltanatta anılacağını, eşinin de diğerleri gibi haremden yaşayıp hayatı sürdüreceği fikirleri

⁸⁴ A.g.e., s. 376; s. 380.

⁸⁵ A.g.e., s. 387.

⁸⁶ Marağalı Muhammedhesan Etimadsültene, a.g.e., s.88. Bkz. *Don Juan of Persia*, s. 129.

⁸⁷ Kathryn Babayan, a.g.m., s. 356.

⁸⁸ M.İ. Hasanova, Ş. Calili, a.g.e., s.93.

⁸⁹ Kathryn Babayan, a.g.m., s. 378.

Perihan Hanım'a ait olduğunu bildirdi. Bunu kabullenemeyen Nevvab Hanım onun hakkında karar verilmenin doğru olduğunu sandı. Ve Perihan Hanım'ı gücünün elinden alınmasıyla bağlı kabul edilmiş karar herkes tarafından hoşnutsuzlukla karşılandı⁹⁰. Çünkü söylenenler Mehdi Ülya Hanım'ın hem gururuna hemde siyasi düşüncelerine sığmayan planlar idi.

Onlar arasında ilişkilerin çok da iyi olmamasını İskender Bey bu şekilde anlatmıştır: “Tahtırevan üzerinde oturan Perihan Hanım edeb kuralına göre ona yaklaşarak elini öpen Mehdi Ülya Hanım'a kendisinin farklı tavrı ve gururu yüzünden gereken dikkati göstermemiştir”⁹¹. Tabii ki tüm bunlar Perihan Hanım'a karşı olan kini çoğaltmayabilirdi. Nevvab Hanım'ın (Perihan) gücünü elinden alarak zararsız hale getirilmesine karar verildi. Bunu planlı şekilde yapmaya gayret gösterdiler.

Plan üzere hareket eden Şahın seçmeli askerleri olan gorçu rütbeli askerleri Perihan Hanım'ı saraydan kendi evine götürmeleri gerekirken, tahtırevanda oturan Perihan Hanım'ı başka yöne göturdüler. Perihan Hanım durumu anlayarak bunu Allah'ın tavsiyesi olarak kabul etti. Hala da bu olayın olduğuna inanamayan Hanımı Halil hanın evine götürerek boğup öldürdüler”⁹². 1578 Şubat 17-de kendi Lalası Halil Han Efşar tarafından 30 yaşında öldürülen Perihan Hanım'ın tüm serveti Halil Han'ın yaptığı hizmet karşılığında one verildi⁹³. Böylece, yaklaşık 10 yıl Safevi devletinin idare edilmesinde önemli rol oynayan, belki de fiilen olarak devleti yöneten Perihan Hanım hakimiyet sahnesinden giderek yerini başka güçlü kadına istemeden vermekte idi. Şübhesiz ki, Perihan Hanım Safeviler devletinin en güçlü hanımlarından biriydi. Dönemin tarihçilerinde bir iz bırakan Perihan Hanım otoriter doğaya sahip olarak, diplomatlığı ve aklı ile şehzadelerden geri kalmadığını ispat edebilmiştir.

1.2.4. Mehdi Ülya Hanım (Hayrünnise Hanım)

Azerbaycan Safevi devleti tarihinde yöneticilikte yer almış kadınlardan birisi de Hayrünnise Hanım'dır. Bu bölümde Hayrünnise Hanım'ın hem aile içerisinde, hem de siyasi ve sosyal hayatta nasıl bir yer edindiği hakkında bilgileri literatür taraması şeklinde çizmeye çalışacağız.

⁹⁰ İskender Beg Münşi, *a.g.e.*, s.394.

⁹¹ *A.g.e.*, 389.

⁹² İskender Beg Münşi, *a.g.e.*, s. 398.

⁹³ Tufan Gündüz, “*Tarihi Kızılbaşan*”, çev, Yeditepe Yay, İstanbul 2015, s.85.

Hayrünnise Hanım'ın kimliğine gelince ise, o Mehdi  lya, Mazandaran hakiminin kızı, Şah Muhammed Hüdabende'nin e i ve dört Safevi  ehzadesinin annesi olarak tarihi kroniklerde tanıtılıyor. Safevi devleti siyasi evlilik geleneğine sadık kalarak yerel yönetim idarecilerinden çok tanınmış ve saygılı olan adamların kızlarıyla evlenmeği kendilerinin de siyasi n fuzlarına etkili olacakmış diye devam ettirmekteydiler.

Şah Tahmasb'ın  l m nd n sonra tahta çıkan II. Şah  smail'in belirsiz ölümünden sonra tekraren saray karmaşaya şahitlik etti. Bu karmaşada hakim pozisyonda kalmaları için farklı kökenli gruplar mücadeleye başladılar. Tayfa gruplarından başka bu mücadeleye harem de müdahale etmesi durumu daha da karmaşık hale gelmesine sebep oldu⁹⁴. Ama, II. Şah  smail'in Safevi soyuna ait çok sayıda adam öldürmesi taht için pek çok seçim bırakmamıştır. Sadece k r olduğu için öldürmeye kıyamadığı Muhammed Mirza seçimlerin başında idi. Tahmasb'ın akıllı ve siyasetçi kızı Perihan Hanım'ın isteği ve teklifiyle Herat'ta valilik yapan Muhammed Mirza (Muhammed Hüdabende) Gazvin'e davet edildi. Perihan Hanım'ın onu seçmesinin asıl nedeni de saltanatta Muhammed'in olması, idareciliğin ise kendisine bırakılması isteğiydi.

Safevi saltanatındaki evlilik geleneği aday şahın hayatında da iz bırakmıştır. Onun evlendirildiği hanım Mosul'lu tayfasındandı. Bu evlilikler sayesinde gelin çeyiz getirmekle beraber ş n-şöhret de getiriyorlardı. Bu tür siyasi evliliklerin Safevi tarihinde yeterince olduğundan yola çıkarak, Hayrünnise Hanım, Mazandaran valisi Dulkadirli Türkmenlerinden olan Mir Abdullah Han'ın kızıydı⁹⁵. Kroniklerde onu Melike, Nevvabı-Begüm, Nevvabı-Belkis ve Mehdi- lya olarak g sterselerde doğum adı Hayrünnise Begüm'd r⁹⁶. O dönem kaynak yazarları sırasında gerçekliği yansıtan Don Juan-Oruç bey Bayat onun güzelliğinin arkasında hemde çok akıllıca davranan bir saray hanımı olduğunu kaydetmektedir⁹⁷. Çok akıllı, olaylara geniş bakış açısına sahip olarak tarih sayfalarında anılıyor.

Hayrünnise Hanım'ın babası Mir Abdullah Han kuzenleri ve akrabalarıyla savaşıyordu. Şah Tahmasb döneminde Mazandaran'lıların bir kısmı şaha Abdullah Han'ın kuzeni

⁹⁴ Mustafa .H.Eravcı, "*Safevi Hanedanı*" ,Türkler Ansiklopedisi, C.6, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, ss.882-892, s.887.

⁹⁵  skender Beg M n   , *a.g.e.*, s.249.

⁹⁶ Gülay Karadağ, "Safevi Devletin Güçlü Melikesi Hayrünnise Begüm", *Türkiyat Mecmuası* 2011, Cilt 21, say 2. stanbul 2011 ss.87-103.s.89.

⁹⁷ Don Juan , *a.g.e.*, s. 150.

Sultan Murad'ı hakim olması teklifini sundular. Fakat şah Mazandaran'da kan ve ölüm olmasını istemediği için vilayetin bir kısmını Abdullah Han'a, diğer bir kısmını ise Sultan Murad'a vermediği daha uygun gördü. Bu durum Sultan Murad taraftarlarının işine gelmediği için Mir Abdullah Han'ı öldürdüler. Bu olaydan sonra Hayrünnise ve kardeşlerini birlikde Gazvin'e gönderildiler. Şah merhum hakime karşı merhametlik göstererek onun kızını oğlu Muhammed Hüdabende için aldı (973 \ 1566). Bu evlilik aynı zamanda çeyiz mülkü olarak Mazandaran'ın Safeviler'in kontrolü altında kalmasına imkan yarattı⁹⁸.

Muhammed Mirza'nın neden kör olduğu hakkında pek bilgi olmasa da, yarım kör olduğunu Hace Zeynalebiddin'in eserinden öğreniyoruz⁹⁹. Sağlığında problemin olması bir tek kız kardeşi Perihan Hanım'ın değil, aynı zamanda Mazandaran'lı eşi Hayrünnise Hanım'ın da planlarına yenilik getirme fırsatı veriyordu. Babasının ölümünde Safevi saltanatını suçlu bulan bu kadın şimdi o saltanatın yöneticiliğini kendi üzerine almak istiyordu. Genelde baktığımızda Safevi Saray hatunlarının statüsü etnik gruba göre değişse de, daha çok tahtta oturan padişaha göre de değişebiliyor.

Saray hatunlarının özellikle Şah Muhammed Hüdabende döneminde hükümet işlerine müdahale etme şansları daha çok olmuştu¹⁰⁰. Burada hem onun yarım kör olma faktörü vardiysa da, aynı zamanda kişilik karakterinin zayıf olması daha önemliydi. Perihan Hanım'la ve onun hırsı birbirini üstelemeye kalkışınca karşısında olan engeli kaldırmak ilk göreceği işlerden oldu. Muhammed Mirza ve Hanım'ın emriyle 1578 yılında Perihan Hanım acımasızca öldürüldü. Sorunlarının Perihan Hanım'ı öldürtmekle sona erdiğini düşünen Hayrünnise Hanım'ın en büyük sorunları hala bitmemişti. Şah'ın veliahtı olarak 11 yaşındaki Hamza Mirza seçilmişse de, tüm hükümet işlerini Hayrünnise Hanım yapmaktaydı. "Yüce Divanın Vekili" (Vekalet-i Divan-ı Ala) görevini üstlenen kadın hüküm ve fermanların arkasında vezir mührünün üzerinde kendi mührünü basardı¹⁰¹. Yaptığı işlerden dolayı ona valide sultan anlamı veren *Mehdi-Ülya* ismi verilmişti.

XVI. yüzyılın ortalarında Safeviler ile Osmanlılar arasındaki çatışmalar bitmek bilmiyordu. 1555 yılında Amasya antlaşmasının bağlanmasından kısa süre sonra

⁹⁸ İskender Beg Münşü, *a.g.e.*, s.420.

⁹⁹ Hace Zeynalebbedinin Ali Abdi bey Şirazi, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁰⁰ Abbaskulu Ağa Bakıhanov, "*Gülüstani İrem*", Möminin Yay, Bakü 2001, s.76.

¹⁰¹ İskender Beğ Münşü, *a.g.e.*,432.

yaşanılan savaşlar 1578-1590 yılları arası süren savaşlarla üst noktaya çıktı.

Osmanlı devletinin Ön Kafkas'a yürüşleri başladı. Mustafa Lala Paşa'nın kumandası altında savaşı kazanan Osmanlı ordusu Gürcistan'ı tuttuktan sonra Şirvan'a doğru yürüyüşe başladı. Safevi ordusu Hamza Mirza ile annesi Mehdi Ülya Hanım'ın idaresi altında karşı tarafla savaşmaya başladılar. Fakat Şirvan'da başlayan kıyam Osmanlı ordusunun orayı tutmasını kolaylaştırdı. Ve orada Osmanlı askeri idari kontrolü ele geçirdi. 1578 yılında 27 Eylül'de Hamza Mirza ve vezir Mirza Salman Kür nehrini geçib, Şirvan'ı Türk ordusundan kurtarmayı kararlaştırdılar¹⁰². Safeviler durumun son derece ağır olmasına rağmen Türk ordusuna Şirvan vilayetini vermeyi düşünmüyorlardı. Osmanlılara yardıma gelen güçler arasında Kırım hanı Muhammed Girey Han'ın kardeşi Adil Geray Han'ın önderliği altında 20.000 kişilik ordusu da dahil idi. Molla Hasan isimli savaşta Adil Geray Han'ın kızılbaş ordusundaki Dankaralı Halife tarafından teşhis edilmesi, öldürülmeden esir edilmesini sağladı¹⁰³. Bu zafer haberini Hamza Mirza ve annesi duyduklarında, kaldıkları Karaağaç'da çok mutlu oldular ve başkente "zafernameler" gönderdiler¹⁰⁴. Mehdi Ülya kızılbaş ordusunun Türk-birleşik ordularını Derbent kapısına kadar izlemek talimatını verdi. Ancak amirler bu talimatı yapmadan geri döndükleri için kızılbaş emirleri arasında yaşanan çatışmanın temeli atılmış oldu. İleride Şah Muhammed Hüdabende'ye bu mesele hakkında bilgi verilecektir. Fakat bu uyarı çok da dikkate alınmadı. Melike Hanım'ın gücünü itibarsızlaştırmak için daha çok yapılacak uygulamalara ihtiyaçları vardı.

Adil Geray Han'ı esir edildikten sonra Don Juanın anlattıklarına göre Şah Muhammed Hüdabende Kırım Hanı'nın kardeşine esirlere uygulanan sertlik uygulanmasını uygun görmüyor, ona karşı komşuluk ve arkadaşlık nezaketi gösteriyordu. Onun için ayrıca oda ve hizmetçiler ayrılmıştır. Şah'ın bunu yapmasının nedenleri var idi. Kızlarından birini Adil Geray Han'a vererek dostluk ilişkilerini aile üzerinden kurmak niyetinde idi¹⁰⁵.

"Gülistani İrem" eserinde Abbaskulu Ağa tarafından bu konuya dair fikirler yer almaktadır ki, saray imaretinde Adil Geray Han'a olan güzel muamele Kırım'da da

¹⁰² Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Tarihi*, s.427

¹⁰³ Farruk Sümer, *"Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü"*, s.124.

¹⁰⁴ Oktay Efendiye, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁰⁵ Don Juan, *a.g.e.*, s. 152.

duyulmuştur¹⁰⁶.

Adil Geray Hanın Şah'ın Melike'sinin gözlerine bakması ve Sultan'ın ona asılmaları olmuştu ki, bu da şahın kıskançlığına neden olmakla beraber haram olarak kabul edilmiştir. Bunu fırsat bilen kızılbaş emirleri yapabildikleri kadar olayları değerlendirmeye çalıştılar.

Aslında kızılbaş emirleri bu olayı saltanatın namusu mefhumuna göre değerlendirmelerinden daha çok endişe ettikleri şey Şah'ın onu üvey evlatlığına kabul etme ihtimali idi¹⁰⁷. İleride Safevi hanedanında böyle bir gücün olmasını istemiyorlardı.

Mehdi Ülya'yı saltanattan uzaklaştırma yollarını tartışmak için Seadabad'da toplantı yaptılar. Şah'a alınan kararları hakkında bilgi verdiklerinde eşinin hakimiyetden uzaklaşması ve yönetimle ilgili sıkıntıların devletin güvenliğine zarar vereceği iddialarını ileri sürdüler. Şah bu iddialar karşısında şu şekilde cevap verdi: “ eşimin bir daha devlet işlerine karışmamasını emredecektim. Gerekirse oğlu ile birlikte Gum şehrinde yaşasın”¹⁰⁸. Ama bu söylenenler sadece söylenilmiş olarak kaldı.

Mehdi Ülya'nın Adil Geray'a olan ilgisinin arkasında daha çok geliştirilecek ilişkiler vasıtasıyla Osmanlı-Kırım ittifakını bozmak ve Tatar askerlerinin bundan sonra Gürcistan ve Azerbaycan'a yönelik saldırılarını sonlandırmak düşüncesi bulunuyordu. Fakat, o dönem toplumunda da kadına karşı atılacak ilk hamle onun namusuyla bağlı olan dedi kodu idi. Tüm sarayda ve başkente kadar Adil Geray Han ve Mehdi Ülya arasında yaşanmışlar hakkında haberler yayıldı. Hala kızılbaş emirlerine karşı sabırla temkin gösteren Mehdi Ülya'ya kabul edilmeyeceğini bile-bile Adil Geray Han'ın saraydan çıkarılıp başka bir konuta alınmasını teklif edince, teklifleri onaylanmadı. Yine bu sorunun çözülmeceğini bilerek Adil Geray Han'a başka kaleye taşınmasını teklif edince, olumsuz cevap alacaklarını varsaymışlar. Ve cevabın Tatar Hanı'ndan da olumsuz olduğunu duyunca Adil Han'ın direniş göstermesine rağmen onu öldürdüler¹⁰⁹. O sırada Adil Geray Han'ın annesi Kırım Han'ı tarafından mektub ve birçok hediyelerle oğlunu ziyaret etmesi için Safevi sarayına gönderilmiştir. O, Şamhal köyünün Kafır Gumık

¹⁰⁶ Abbaskulu Ağa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁰⁷ Don Juan, *a.g.e.*, s.158.

¹⁰⁸ M.İ.Hasanova, Ş. Calili, *a.g.e.*, s.98.

¹⁰⁹ Abbaskulu Ağa Bakıhanov, *a.g.e.*, s.78

köyünde oğlunun ölüm haberini alınca yerli insanlar tarafından hediyeleri elinden alınarak acı verilerek öldürüldü. Kabrinin köyün kenarında olduğu ve Tatarsin adıyla ünlü olduğu hakkında “Abbaskulu Bey” eserinde yazmış¹¹⁰. Bu şekilde sonuçlanan Safevi ve Kırım ilişkileri gösterilmiş olan tüm çabalarıyla sona vararak, Kırım-Osmanlı ilişkilerini daha da güçlendirmiş oldu.

Mehdi Ülya’ya kızdıkları ikinci konu birçok önemli görevlere yüksek mevkilere Mazandaranlıların geçmesiydi ki, bu Türkmen kızılbaşların hakimiyetden soyutlaştırarak onların devlet yönetimine katılmasını biraz zorlaştırıyordu. Bu karmaşa sırasında Kaşan valisi Türkmen Muhammed Han’ın halka zulüm ettiği belirlendi. Onun görev yerinin değiştirilmesi kararı veren Mehdi Ülya kızılbaşların itirazlarıyla karşılaştı. Kararını değiştirmeyeceğini söyledi. Kararı değiştirmesi, siyasi gücünün yetersizliği olarak kabul edileceğini düşünmüştü. Artık kızılbaş emirlerinin sabrı tükenmişti.

Şah Hüdabende’ye bu mesele hakkında mektub yazdılar. Mektubda bunlar yazılmakta idi : “Majesteleri, sizin de bildiğiniz gibi, kadınlar zekadan eksik, idare etmede zayıf ve son derece inatçıdır. Mehdi Ülya her zaman sadık hizmetçilerine aleyhtardır ve devletin siyasi hatırı için bizimle hemfikir değil, o sürekli bizi aşağılamaya çalışıyor. Ona karşı herhangi adımda bulunmamamıza rağmen, bize uygunsuz davranışlar göstermektedir. Kızılbaş tayfasının ihtiyaçlarına kışkırtıcı şekilde davranınca biz kendimizi nasıl güvende hissedebiliriz? Mehdi Ülya’nın hükumete etkisi ve gücü yüzünden kızılbaş tayfa üyelerinin onunla geçici anlaşmaya varması mümkünsüzdür. Eğer o iktidardan geri çekilmezse, ihtimali olan isyanlarla hem devlet hemde din zarara uğrayacaktır”¹¹¹.

Bunun farkına varan Mehdi Ülya’nın veziri Gevameddin Hüseyin Şirazi saraya gelerek Hanıma arz etti ki, “Gerek ki, Mehdi Ülya emretsin, hazinelerden Çehel sultan sarayına altın getirilsin ve gorçilere altın paylanması hakkında haber verilsin. Gorçiler altın almaya devlethaneye geldikleri zaman onlar arasında ayrılık taşı inecek”. Buna cevap Hanım cevablandırdı: *“Ey güzel önlem alan kişi. Sizin ki, saray dışında olan olaylardan haberiniz var. Gerek ki, bu önleme emirlerin onların birleşmesinden önce yapardınız.*

¹¹⁰ Abbaskulu Ağa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 78.

¹¹¹ Roger Savory, *Iran under the Safavid*, Cambridge University Press, York 2007, s.73; İskender Beğ Münşi, *a.g.e.*, s.436.

Şimdi ise iş o yere gelmiş ki, mümkün olan önlem değildir. Altın gücünü şahın iktidarını ele almak alçaklıktır. Ben bunu onaylamıyorum. Herşey Allah'ın geza-kaderine bağlıdır”¹¹².

Ama muhalif grup hiç bir şekilde sakinleşmeyip, hakkında doğru kararın öldürülme olduğunu düşündüler. Alınan karara uygun olarak öldürme planını hemen 1579 Temmuz 26'da gerçekleştirildi. İskender Bey bu şekilde arz etmiştir ki, her oymaktan bir kimsenin bulunduğu grup muhalifleri tarafından Mehdi Ülya, annesi ve sarayda bulunan tüm mazandaranlılar öldürüldü¹¹³. Hatuna yakışmayacak şekilde onun cesedini bir gün dışarda çıplak şekilde sakladılar. Onların hazineden çaldıkları servet düşüncesiyle haremden bulunan tüm sandıkları çıkarıp, dağıttılar. Padişah bu durumu ne yazık ki, sükunetli olarak karşılamıştır.

O sırada gözleri kandan başka birşey görmeyen emirler, her an her bir şey yapmak durumundaydılar. Şahın talimatıyla Mehdi Ülya ve diğer ölenler Hz. İmam Hüseyin'in mezarına yakın bir yerde defn edildiler. Bundan sonra artık gücü ve karakterinin kararlılığına, sert mizaca sahip olan Hayrünnise Begüm Mehdi Ülya'yı “nevvabi-merhume” diye hatırlayacaklardı¹¹⁴. Mehdi Ülya Hanım Safevi saltanatında siyasi aktif rol alan sonuncu kadın üye oldu. Bundan sonraki süreçte saray hatunlarının sosyal ve siyasi hayattan geri çekilmelerine neden dinle bağlı olmasından çok, faktörleri sıralarsak farklı dönemlerde saltanatta oturan hükümdarların erkeksi idareciliğe daha çok önem vermesi ve değişen bakış açılarını gösterebiliriz.

Safevi saltanatının XVI. yüzyılda yaşamış ve siyasi ve sosyal hayatta yer almaya çalışan saray hatunlarının hepsi birbirinden farklı şekilde tarihi kroniklerde yer almaktalar. Portrelerini çizmeye çalıştığımız kadınların portrelerine bakarken ne kadar azimli, cesur ve entelektüel kadınlar olduğu belli olmuş oluyor. Safevi tarihinde bir kaç kere tekrarlanan kadınların onlara çizilen sınırları nasıl kırdıklarına şahit olabildik.

¹¹² İskender Beg Münşi, *a.g.e.*, s.437; Andrew.J. Newmann,*a.g.e.*, s. 42.

¹¹³ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.126.

¹¹⁴ İskender Beg Münşi, *a.g.e.*, s.438.

1.3. Safevi Dönemi Sosyal ve Siyasi Aktivitelerde Kadın

1.3.1. Askeri Hizmette Kadınlar

Safevi devleti Azerbaycan toplumunda siyasi ve askeri kuruluş olarak ortaya çıkmış, merkezi yönetim düzenlendikten sonra görev dağılımı gerçekleşmiştir. Kaynaklar ve seyahatnameler esasında askeri teşkilatın düzen ve kuralları hakkında bilgi edinince Safevi devletinde kadınların hem askeri teşkilatta hem de idari alanda yer almış olduğunu görüyoruz¹¹⁵.

O dönemlerde hakim olan devletlerde genellikle kadınların savaşması hakkında pek bilgi olmasa da Safevi devletinin tarihi kronikleri incelendiğinde kadınların bahis konusu sahalarda önemli roller oynadıkları görülebilmektedir.

Genel Azerbaycan tarihi ele alındığında, şehir hakimliğinde kadınların varlığı büyük bir yer tutmasa da tamamen dışlanmadıkları anlaşıyor. Onların bu görevlere atanması eşleri öldükten sonra ya da bu göreve doğrudan atanmak üzere iki şekilde olabiliyordu. Azerbaycan topraklarında kurulmuş en eski ve önemli devletlerden biri olan Atabeyler devleti ile ilgili tarihi kaynaklarda kadınların idari roller üstlendiklerini gösteren verilere kolay şekilde ulaşabiliriz.

Orta çağ dönemine Azerbaycan Atabeyler devletinde (1136-1225) Tebriz hakimi olan Zahide Hatun'u örneklerimiz arasında gösterebiliriz. Şehir belediyesi görevinde bulunan Hatun düşmanın şehri istila etme ihtimaline karşı onlarla siyasi antlaşmaya girerek şehri istiladan kurtarabilmiştir¹¹⁶. Yakın tarihlere ait başka bir örnek, Şirvanşah Ferruh Yasar'ın oğlu Gazi Bey'in eşi. İsmine kaynaklarda rastlanılmayan bu kadın, eşinin şehirde bulunmadığı sıralarda idareyi üstlenmiş, savunma ve hakimlik işlerine rehberlik etmişti¹¹⁷. O, Şah İsmail'in teslim olmak teklifi ve tavsiyesiyle yanına gelmiş elçilerin ve Bakü darğası Ebülfet beyin idam olunmasını tereddütsüz emretmişti¹¹⁸. İsmi kaynaklarda bulunmamasına rağmen hakimlik görevi yapan hanım, yönetmenlikte hiç de cinsiyet faktörünün rolü olmadığı düşüncesini kabul etmemize neden olanlar

¹¹⁵ Süleyman Aliyarlı, *a.g.e.*, s.482; Abbaskulu Ağa Bakıhanov, *a.g.e.*,s.102; *Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII asırlar*,s.343 ; İsmayıl bey Zerdablı *The History of Azerbaijan from ancient times to the present*,Roosendle Books, London 2014,s.277; Tekleli Minehanım, *a.g.m.*, s.207.

¹¹⁶ Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Atabeyler Devleti* , s.92.

¹¹⁷ Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti* ,Bakü 2006, s.235.

¹¹⁸ *Azerbaycan Tarihi XIII – XVIII asırlar*. C.III, Azerbaycan Bilimler Akademisi, Bakü 2007, s.173.

sırasındadır.

Ve Safeviler döneminde kadınların savaş alanlarında yer almasının örneklerinden birisi, 1504 yılında Çaldıran savaşında ölenler arasında kadın cesetlerinin olması idi. Onlar savaşın yapıldığı arazide bulunan çadırlarda yaşayan kadınlar değillerdi.

Onlar savaşmak için orada bulunan kadınlardı. Franz Babinger'in anlattıklarına göre, kadınlar gömleklerinin üzerine zincirden zırh ve başlarına miğfer giymişlerdi¹¹⁹. Bu da onların savaşta yer almış olduklarının ıspatı olarak kabul edilebilir. Osmanlı padişahı Sultan Selim'in savaş esnasında erkek kıyafetinde savaşan kadınlara hayranlık duyması, hayatını kaybedenlerin şehitliğe yakışan şekilde defnedilme emri vermesi de cesur kadınlara saygılı şekilde yaklaştığının göstergesi idi¹²⁰.

Diğer bir örneğimiz ise Perihan Hanım'dır. Perihan Hanım, askeri görevde bulunmamış, bazı önemli arazilerin Safeviler'e birleştirilme meselesinde siyasi roller oynamıştı. Azerbaycan'ın iki yönetim hanedanı arasında dostluk ilişkilerinin başlangıcı olarak, Şeyhşah'ın oğlu Sultan Halil'in Şah İsmail'in kızı Perihan Hanım'la evlilik antlaşması olmuştur. Bu ilişki Şeyhşah'ın ölümünden sonra da devam etti ve Sultan Halil II. Halillullah (1524-1535) adıyla Şirvan saltanatını idare etmeye başladı¹²¹. Safevi saltanatında Şah İsmail'in ölümünden sonra tahta oturan Şah Tahmasb eniştesine güvenmeyerek, Şirvan'ın Tebriz'e bağlı olmasını planlıyordu. Çünkü daha önce Şah İsmail'in zamanında Şirvan'ın irsi idare edilme statüsüne dokunulmamıştır. Artık o arazilerin birleştirilmesinin önemini anlayan Tahmasb dikkatini daha çok bu noktada toplamaya çalışarak yaranmış fırsatları değerlendirmeye çalışmıştır.

Şirvanşah'ın ölümünden sonra oğlu olmadığından dolayı saltanat uğrunda kaos yaşandı. Bu zaman Mahmudabad ve Salyan'da şehrin inzibat amiri kelenter olan şahs kendisinin şah olmasını talep ediyordu ve Perihan Hanım tarafından desteklenmekteydi¹²². Onlar

¹¹⁹ Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton University, Bollingen Series, XCVI, 1978, s.408, naklen, Roger Savory, a.g.m., s.223.

¹²⁰ Felsefi Nasrullah. *Cenge-Çaldıran, Mecelle-i Danişkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani-ye Danişgah-I Tahrân*, Tahrân, 1.yıl ,sayı 2, 1332, s.107. naklen Tekleli Minehanım, a.g.e., s.6.

¹²¹ Ayrıca, Şirvanşah hakimi II Halillullah'ın Safevilere ihanet eden Gilan hakimi Emir Dibaca sığınacak vermesi ve onu Safevi tarafına teslim etmemesi aralarında yaranmış ilişkileri soğutmağa başlamıştır. Detaylı bilgi için bkz, Süleyman Aliyarlı, a.g.e., s.381.

¹²² Şirvanşah II Halillullah'ın vefat etmesi ve oğlu olmaması nedeniyle azyaşlı kardeşi oğlu Şahrüh tahta oturduruldu. Aslında ise onun adından hükümetin idare edilmesi Hüseyin bey'in rehberlik ettiği Şirvan eyanlarının elinde toplanmıştır. Bu zaman kelenterin başcılığı ile Mahmmudabaddan ve Salyandan

Şirvan saltanatının sonuncu temsilcisi Şahrüh'u (1535-1538) yenerek, hakimiyete sahip olmak fikrinde idiler. Kaos ve sivililer arası çatışmalar Tebriz saltanatında sürmeğe devam ediyordu. Bu durumu fırsat bilen II. Halillullah'ın dul kalmış eşi, Şah İsmail'in kızı Perihan Hanım, her bir olayı ayrıntılarına kadar izleyerek merkeze muntazam olarak bilgi vermekte idi¹²³. Safevi devleti ile Şirvan'ın birleştirilmesi için uygun zamanın geldiğini Şah Tahmasb'a bildirdi¹²⁴. Şah bu bilgileri değerlendirerek, kardeşi Elkas Mirza'yı Şirvan'a gönderdi. Elkas Mirza burada zafer kazandıktan sonra tarihi Şirvanşahlar devleti (861-1538) Azerbaycan Safevi devletinin bir parçası olarak, Safevilerin beyliklerinden biri oldu. Ve Elkas Mirza Şirvan'ın ilk beylerbeyi ilan edildi¹²⁵. Şirvan'ın birleştirilmesi Azerbaycan Safeviler devletinin güneyli ve kuzeyli şekilde ilerde hem ekonomi, hem de kültürel yönden de ilerlemesinde büyük rolü olmuştur. Perihan Hanım'ın bu önemli olayda yer alması askeri hizmet olarak değerlendirilebilir.

Daha sonra onun hayatı Şeki hakimi Derviş Muhammed Han'la olan evliliği ile sürdü. Hakimin Şah Tahmasb'la yaklaşma isteğinin arkasında kendi saltanatını korumak da vardır¹²⁶. Ama Perihan Hanım'ın 1547 yılında vefatından sonra ilişkiler yeniden kötüleşmeğe başlamıştır. Çünkü Şirvan'ın isyancı feodalları yeniden devlet aleyhine geçmek istediler. Bu defa muhalifler Şirvan eyaletinin beylerbeyi olan Elgas Mirza'yı kullandılar. Şah, kardeşiyle birlik olan isyancılara karşı çıkmak için 1547 yılının başında Şirvan'a doğru hareket etti. Karşı durmada kuşatılan Gülistan kalesinin alınması Şah ordusuna yardımda bulunan kadınların sayesinde oldu. Kale yöneticisinin keyifi yönetmeliğinden bıkmış olan kadınlar köy iplerini Şamlı gorçilerine vererek, onların kale duvarlarının üzerine çıkmalarına yardımcı oldular. Ve bu şekilde kale 3 aylık kuşatmadan sonra teslim edildi¹²⁷. Sadece hanımların yardımıyla kazanılan bu zaferle Safeviler ikinci kez Şirvan'ı ele geçirmiş oldular.

Elkas Mirza'nın Osmanlı devletine sığınması o dönemlerde hakimiyette olan Osmanlı

eylemciler Şirvan'ın başkentine doğru harekete geçerek, karğaşa yüzünden hiçbir direnişe rast gelmeden başkent Şamahı şehrini ele geçirdiler. Detaylı bilgi için bkz, Oktay Efendiyev, *a.g.e.*, s. 85; İskender Beg Münşü, *a.g.e.*, s.170.

¹²³ İsmail bey Zerdablı, *a.g.e.*, s.277 ; Zabil Bayramlı, Azizli Boran, *a.g.e.*, s. 17.

¹²⁴ “*Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII asrlar*”, C III, Azerbaycan Milli İlim Akademisi Yay, Bakü 2007, s.182.

¹²⁵ Oktay Efendiyev, *a.g.e.*, s.88; Sara Aşurbeyli, *a.g.e.*, s.245.

¹²⁶ Mahmut İsmail, Maya Bağirova, *Şeki Hanlığı*, Azerbaycan Devlet Yay, Bakü 1997, s.8.

¹²⁷ Bu isyan sonrası Şah'ın kardeşi Osmanlı Sultan'ının tarafına geçerek, Azerbaycan'a olan yürüşlerinde birge hareket etmiş oldular. “*Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII asrlar*”, s.183.

padişahı Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan'ın dikkatinden kaçmadı. O'na İstanbul'a sığındığı süreç boyunca sürekli hediyeler göndermiştir. Leslie Pierce kitabında bunu daha çok Osmanlı sultanlığının güç ve zenginliğinin göstergesi gibi yorumlamaya çalışmıştır¹²⁸.

Diğer bir örneğimiz, Zeyneb Begüm'dür. Abbas'ın halası ve harem reisi olan Zeyneb Begüm, Şah Abbas'ın (1587-1629) ölümünden sonra annesi Gürcü soyundan olan Şah Safi (1629-1642) saltanatı ele alınca haremden tahliye edilmişti. Bu gelişmeler sonunda Zeyneb Begüm yeni şahdan ve onun takımından ayrılmış ve yeni grup olarak ortaya çıkan Zeynal Han Şamlu ile birlikte hareket etmeğe başlamıştı. Fakat Şah Safi tarafından Zeynal Han suikast sonucunda öldürüldü. Zeynep Begüm'ün bu planının yarım kalmasına rağmen daha sonra bir başka grup ile işbirliğine girdi. Şah Safi'ye karşı hatta Şah Abbas'ın kızı Zübeyde Hanım kendi oğlu Seyyid Muhammed Han Şeyhhavendin'in başa geçmesi için çok mücadele etmiş, ancak başarılı olamayarak öldürülmüştür¹²⁹.

Kroniklerde Safeviler dönemi tarihinde kadınların askeri hizmette bulunmalarına dair diğer bir örnek XVIII. yüzyılın ilk yarısına aittir.

1722 yılında Hazar etrafındaki bölgelere isyancı gruplar hakim idi. Ruslar bu isyancılara karşı Safevi devletine yardım etme bahanesi ile bölgeye nüfuz etmeye çalışıyorlardı. Rusların bu planları yerli yönetimlerle henüz karşılık bulmuş değildi. Yerli yönetimler Ruslara karşı ayaklanma girişimlerinde bulunuyordu. Onlara karşı yapılan ayaklanmalardan biri 1724 yılının yazında Salyan ilinde ortaya çıktı. Ayaklanmaya karşı yarbay Zimbulatov'un komandasında 500 kişilik ordu gönderildi¹³⁰. Fakat Salyan Sultanı Hasan Bey'in ölmesinden dolayı yönetimi eşi üstlenmiş idi. O Salyan'a gönderilmiş Rus ordusu karşısında şehrini başka yöntemlerle savunmaya çalıştı.

İsmi Fatıma olan bu kadın şehir hakimliğinde bulunduğu süreçte hızlı ve akıllı olmasından dolayı I Pyotr tarafından tehlikeli ilan edilmiş, Rus çarı general Matyuşkin'e, onun yapacağı herhangi kötülükten korunmanın gerekli olduğunu hatırlatmıştır. Fatıma

¹²⁸ Leslie Pierce, *a.g.e.*, s.304.

¹²⁹ Sussan Babaie, Kathryn Babayan, İna Baghdiantz- McCabe and Massumeh Farhad, *Slaves of Shah*, I. B. Tauris Publishers, London-New York 2004, s. 35; Kathryn Babayan, *a.g.m.*, s.372, naklen Adam Olearius, *The Voyages and Travels of the Ambassador from the Duke of Holstein to the Great Duke of Muscovy and The King of Persia*, trans. John Davis of Kildvelly, London 1662, Cilt 6, s.269.

¹³⁰ *Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII asırlar*, s.343.

hanım Rus kaynaklarında hırsızların en büyüğü olarak da tanımlanmıştır¹³¹. Hanım evinde Salyan'da bulunan Rus ordu komutanı ve 6 subayın katılımıyla gerçekleşen büyük ziyafet düzenledi. Ziyafette olanların çok eğlenmelerini fırsat bilen Fatıma Hanım yarbay ve subayları öldürttü¹³². Daha sonra ise tüm olanlardan habersiz olan Rus askerlerinin kampına saldırı yaparak, Rus ordusunun Salyan'dan çıkarılmasını başardı. Bu olaylar sonrasında ilginç olan durum, Fatıma Hanım'ın cezalandırılmaması idi.

XVIII yüzyılın ortalarında artık Safevi devleti önceki gibi güçlü değildi. Saltanatın çökmesinin nedenlerinden birisi ordu moralinin çok düşük düzeyde olması idi. Ordunun yetenekli ve tecrübeli komutanlara ihtiyacı vardı.

Şah Sultan Hüseyin (1694-1722) döneminde bu nedenlerin sayısı artmakla beraber, devletin gücü de zayıflamakta idi. 1717 yılında Bahreyn adalarının kaybından sonra Şah'ın moralinin düşük olması ve devlet işleriyle ilgilenmemesi halası Zeyneb'in devreye girmesine zemin hazırladı. Zeyneb, Şah'ı iktidar işlerinde atıl kalmak, tembellik ve yönetimle ilgili meselelere ilgisiz kalmakla suçladı, hatta azarladı. Hükumete karşı çıkan isyanları bastırmak için ordunun yeninden kurulması gerekiyordu. Bu maksatla büyük miktarda para lazımdı. Zeyneb, finansman temininde etkili olmuştu¹³³. Bu faaliyetler, onun siyaset hakkında hayli bilgili ve yetenekli olduğunun kanıtı gibidir. Bu noktada, devletin yönetim krizine girdiğini fark eden bir kadının, Şah'ı bile azarlamaktan çekinmemesi söz konusudur. Kadının yüksek devlet politikalarına nüfuz ettiğinin örneğine şahit oluyoruz.

Göstermeğe çalıştığımız gibi Azerbaycan Safeviler döneminde askeri hizmette bulunan kadınlar eyaletlerini hem dış güçlerden, hem de dahili muhalif güçlerden koruyacak kadar başarılı olmuşlardır.

¹³¹ Abbaskulu Ağa Bakıhanov, *a.g.e.*, s.102; Süleyman Aliyarlı, *a.g.e.*, s.482.

¹³² *Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII asırlar*, s.343.

¹³³ Bahreyn adaları Şah I Abbas döneminde Safavi ordusu tarafından 1602.yılında elde edilmiştir.Detaylı şekilde bkz, Juan Cole, *Sacred Space and Holy War*, I.B.Tauris Publishers, London-New York 2002, ss 42-57, s.42; Roger, Savory, *Iran under the Safavid*, s. 245.

1.3.2. Seyahat Eden Kadınlar

Seyahat etmek geçmişten günümüze kadar tüm toplum kültürlerinde rastlanan faaliyettir. Bu aktivite her toplumda kendine has kalıpta şekillenerek gelişmiştir. Seyahat eden kişiler arasında kadınların olması erkek katılımından farklı olarak bir sıra sorular karşımıza çıkarmaktadır. Bu seferler kısa mesafeli mi yoksa uzun mesafeli miydi?

Bu bölüm başlığında belirttiğimiz gibi Safevi döneminde seyahat eden kadınlardan bahsedilecektir. İlk sorunun cevaplandırılması öncelikli görünüyor. Kadınların sosyal hayatta var olmaları onların seyahat etmelerini ne şekilde etkilemiştir? Etkilemiş ise olumlu ve olumsuz yönleri nelerdi? Safevi döneminde onların bu seyahatleri hakkında bilgi bulabileceğimiz kaynaklar sınırlıdır. Bulunan kaynaklar da zamanında burayı ziyaret eden seyyahların gözlemlerinden oluşan düşüncelerdir. Bildiğimiz gibi seyahatnameler genellikle subjektif düşüncelerle yazıldığından diğer eserlerle karşılaştırarak faydalanılmaları gerekir.

Kadınların seyahat etme durumu genel olarak statüye göre değişiyordu. Zengin soylu ve fakir kadınların seyahati daha çok şehir içi seyahatler idi. Pazar gibi yerler kadınların daha çok gidebileceği yerler idi. Bunun yanı sıra kadınların ziyaret ettikleri türbeler de seyahat alanına dahil edilebilir. *Aqaid-i Al Nisa* (Kadınların inancı) isimli eserde onların dileklerinin gerçekleşmesi için ziyaretde bulunmaları, dualarında iyi bir eş, çocuk doğurmak gibi dileklerin yer aldığı bildirilmiştir¹³⁴.

Safevi hakimiyetinde geçen XVI- XVII. Yüzyıllar arasında kadınların bir yerlere gitmesini çok fazla kısıtlayıcı uygulamaların olmaması, onların statüsündeki olumlu gelişmelere işaret ediyor. Ama zaman içinde umuma açık yerlerde kadının görünmesinin iyi hal olmadığını savunanların sayı artmış, sınırlamalar da genişlemeğe başlamıştır.

Sokak ve caddelerde bulunan kadınlar genelde en fakir sınıf gruplarına mensub grup üyeleri idi. Saltanat kadınlarının dışarı çıkması ise belli kuralların uygulanmasıyla olabiliyordu¹³⁵.

¹³⁴ Kathryn Babayan, *a.g.m.*, s. 363.

¹³⁵ Mathee, Rudi. “ Prostitutes, Courtesans and Dancing Girls: Women Entertainers in Safavid Iran”. Mathee, R.; Baron, B. *Iran and Beyond*. Costa Mesa: Mazda Publishers, 2000, s.122.

Statüsüne bağlı olmadan kadınlar dışarı çıkmak istediklerinde yol geçitlerinde erkeklerin onları görmemesi için ön taraftan biri giderdi ve karşıdan gelen kimseyi uyarırdılar. Saray çevresinden olmayan kadınlar hiçbir erkeğe gözükmek için “gurug”un kontrolü altında kısa mesafeli seyahatler gerçekleştirirlerdi¹³⁶. Gurug görevi daha çok Şah Süleyman (1666-1694) ve Şah Hüseyin (1694-1722) döneminde yaygın oldu¹³⁷. Şah Hüseyin geniş tecrübesine dayanarak kadınların (nisvan) sokak (mahallat) ve pazarlarda (asvaq) günlük ticari işlerle meşgul olmalarını engelleyici yasaklar koymuştur. Onların eşleri dışında başka bir erkekle bahçelerde dolaşmaya da yasak getirilmişti. Kadınlar halk toplantılarında da (mereke) fazla aktif olmamalıydılar. Onlara sadece eşlerinin yahut yasal erkek velilerinin (sahipli ihtiyari şerif) izniyle kendilerine mahsus olan harem dışarı çıkabilme imkanı verilmişti¹³⁸. Kadınların ziyaret ettikleri yerler sırasında dini türbeler de vardı ki, oraya giderek, iyi eş, çocuk gibi isteklerde bulunuyorlardı¹³⁹. Bu tür seyahatler daha çok ülke içi seyahatlere dahil idi.

Şarden’in Safevi devletini ziyareti sırasında saray hanımlarından birisinin huzuruna geç kalan harem işçisine gösterdiği davranış çok şaşırtıcı olmuştu. Şarden, o hanımın emriyle bu adama çok sert bir ceza verildiğini, ayaklarından asılıb 200 ağac vurulduğunu yazmıştır. Harem ağasından bu tür verilen cezaların ne kadar aralıkla yapıldığını sorduğunda, “Hanımım dünyanın en meğrur kadınıdır, küçük bir yanlış için bile ceza verebilir, eğer yanlış yapan erkek ise, onun ellerini ve ayaklarını bağlatıp ,bir torbaya koyarlar. Sonra ise Sultan’ımızın huzuruna getirirler. Sultan’ımız ona nasıl ceza uygulanacağını emreder” diye bildirmiştir¹⁴⁰.

Şah Süleyman döneminde (1666-1694) Avrupalı seyyahlardan John Freyer (1677-1678) genel olarak kadınların durumuna acıyarak bu fikri yazmaktadır: “Bu ülkenin kadınları

¹³⁶ Mathee,Rudi “From the battlefield to the harem Did women's seclusion increase from early to late Safavid times. ”, . *New Perspectives on Safavid Iran*, edited by Colin, P.Mitchell, New York 2011, ss. 97-121, s.101.

¹³⁷ Chardin,Jean,*Voyages du chevalier Chardin, en Perse' et autres lieux de l'Orient*,ed. L. Langles, 10 vols and atlas, Paris : Le Normand, 1810-11, s. 552-553, eserinden naklen Rudi Mathee’in *a.g.m.*, alınmıştır. s.101.

¹³⁸ *Safavid Persia*, Edited by Charles Melville, İ.B. Tauris Publisher, London 1996, s.118; Kathryn Babayan,*a.g.m.*, s.358.

¹³⁹ Kathryn Babayan, *Aqa'id-i Al Nisa*, s. 364.

¹⁴⁰ J.Şarden, *Paris'ten İsfahan'a seyahet*, Amsterdam 1711, Fransızcadan tercüme eden: Vagif Aslanov, İlim yay, Bakü 1994, s.40.

en kötü bir ülkededirler. Neredeyse kıskançlığın hükmü altındadırlar. Onların düşüncelerine ne önem veriliyor, ne de hayat hakkında özel bir eğitim veriliyor. Bu ülkenin kadınları aile hayatında kendilerini koruyacak bilgi ve tecrübeden mahrum olarak evlilik hayatına giriyorlar. Onların görevleri yatak, ziyafet, lüks tüketim ile sınırlı düzeydedir. Devletin sorunlarına karışmalarına izin verilmiyor. İlgilenebilecekleri tek meşguliyet alanı küçük çocuklarıdır. Evlerinden yalnız ve peçesiz çıkmalarına izin verilmemektedir¹⁴¹.

Soylu kimseler orta mesafeli yerlere giderken daha çok tahtirevanlar üzerinde oturarak seyahatlerini yaparlardı. Karşılarına çıkan erkek uyarı aldıktan sonra bunu dikkate almadığı zaman ceza alırdı yahut öldürülürdü. Herkesin bu uyarıyı ciddi kabul etmesi gerekirdi, aksi halde yüzüstü dayak cezasına maruz kalabilirdi. Tahtirevanlar kutu şeklinde hazırlanmış olup, içerideki kadının görülmemesi için perdeli küçük pencerelere var idi. Bu ahşab şeklinde olan tahtirevanlara bakan erkeğin hangi mevkide görev almasının hiçbir önemi yok idi¹⁴². Bu konuyla alakalı anlatılanlardan biri Şah ile köylünün arasındaki olay idi. “Şah Safi hanımıyla kırsal kesimde olurken bir köylü haksızlığa düçar olduğu durumu anlatmak için şahın çadırına girmeye karar vermişti. Ama bunun farkına varan Şah onu vurmuştu¹⁴³. Anlaşılan o ki, kadını yabancı birisinden korumak hem islami değerlerden, hemde ki, toplumun kültürel değerinden doğmaktaydı. Yani ister seyahat zamanında, isterse de diğer vakitlerde namahrem erkeklerle gözükmemesi kadınların hayatında yer almış toplum kurallarından biri olmuştur.

1.3.3. Gayrimüslim Kadınlar

Safevi imperatorluğunun sınırları genişlendikçe nüfus yapısında farklı etnik kökenlilerin sayıları artmaktaydı. Büyük araziye ve tarihe sahip olan Safevilerde kadınların şehirli - köylü diye ayrılması yanında; Müslim, gayrimüslim - Türk, Fars, Çerkez, Gürcü gibi etnik kökenlere göre tasnif edilmesi de mümkündür. Hem başkente, hemde diğer şehirlere farklı halkların gelişi ve yaşamaları nüfusu daha da renkli olarak şekillendirmiştir. Kalabalık nüfusun yanında farklı din, farklı dili olan gayrimüslim nüfus da

¹⁴¹ Ronald Ferrier, “ Women in Safavid Iran : The Evidence of European Travelers”, Ed, Gavin Hambly, *Women in the Medieval Islamic World*, St.Martin’s Press, New York 1998, ss.383-405, s.384.

¹⁴² Renata Vazquez Santamaria, “İspanyol elçi Garcia de Silva Figueroa”nın gözüyle Safavi Şah Abbas’ın döneminde ziyafet merazimleri ve kadınların durumu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s.43.

¹⁴³ Mitra Cahandideh, *a.g.m.*, s.141.

yeralmaktaydı. Çalışmamızda gayrimüslim kadınlar hakkında potre çizmeğe çalışacağız.

Gayrimüslim kadınların Safeviler’de sayı itibarıyla çok olmasının nedeni bir kısmının savaşlarda esir alınarak, bir kısmının haraç yahut satın alınması, bir kısmının ise devletler arasında bağlanan evlilik antlaşmaları sayesinde sarayda olabilmeleri ve komşu ülke hakimlerine hediye edilebilir olmaları idi.

Saray haremde yaşadıklarında, onlar yedirilir, eğitilir, giydirilir ve kadın öğretmenler tarafından Müslüman olarak yeni kimlik verilmekteydi¹⁴⁴. Saray içinde gösterilen saygı ve sevgi ülke içinde yaşayan gayri-müslim kadınların karşılaştıkları gerçekliklerle aynı değildi.

Gayrimüslim kadınlardan başka devlette bulunan gayrimüslim nüfus hakkında araştırmacı olan Y.H. Celalyan, memurların keyfilik içinde bu nüfusa yapılan zulümden bahsederek, kızların ve erkeklerin zorla İslam’ı kabul ettirildiklerini belirtmiştir. Yazara göre, bu insanların mülkleri ellerinden alınarak, Müslümanlığı kabul etmiş gayrimüslim nüfus arasında paylaşılmakta idi¹⁴⁵. Bunlar arasında kadınlar da bulunmaktaydı. Safevi haremde diğer halkların kadınları olduğu gibi daha çok Gürcü ve Çerkez kadınları bulunuyordu. Onların da bazıları şahın çocuklarının anneleri idiler. Onların çekicilik güçlerinden yararlanarak bir süre sonra kendi akrabalarını da sarayda yanlarında bulundurmaya çalışıyorlardı¹⁴⁶. Örneğin, Şah Tahmasb’ın 4 farklı soydan olan eşleri vardı; Gürcü, Çerkez, Dağıstan’lı ve Türk soylu. Bu kadınların soyları önemli ailelerden gelmekte idi¹⁴⁷. Mesela, Sultan Haydar Mirza’nın annesi Gürcü soylu idi ve o Tahmasb öldükten sonra hakimiyete kendi oğlunun sahip olması için çok çaba göstermişti. Ancak buna rağmen, amacına ulaşamamıştır¹⁴⁸. Genel olarak baktığımızda, Safevi hakimiyetine iddialı gayrimüslim kadınların çocukları olsa da, belli bir süreye kadar hakimiyetde kalamamışlardır. Daha önceleri büyük rol almayan bu gayrimüslim cariyelerin mevkisi

¹⁴⁴ Susan Babaie, Kathryn Babayan, *a.g.e.*, s. 20

¹⁴⁵ Rehime Dadaşova, *Safevilerin Son Dövrü*, Nurlan Yay, Bakü 2003, s.51. naklen, Y.H.Celalyan *Kratkaya istoria strani Albanskoj 1702-1722*, Bakü 1999, s.21.

¹⁴⁶ Maria Szuppe, “Status, Knowledge and Politics : Women in sixteenth century Safavid Iran”, *Women in Iran from the rise of the Islam to 1800*, Edited by Guity Nashat and Lois Beck, University of Illinois Press, Chicago 2003, s.149.

¹⁴⁷ Andrew.J.Newman, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁴⁸ *Gürcü soylu olan Heyder Mirze’nın annesi onun şah olması için çaba göstermiştir. Sürekli şah’a oğlu hakkında bilgiler vererek, sarayda yapılan resmi görüşlerde oğlunun da yer almasında rol oynamıştır.* İskender Beg Münşü, *a.g.e.*, s. 237.

yeniden şekillenen hanedanda güçlenmeğe XVI. yüzyılın sonlarında başladı.

Şah Abbas zamanında 1590'larda anneler ve oğulları arasında değiştirilmiş ilişkilerden bahsetmekteyiz. Yani bu esası koyulmuş ilişkilere anneler, kızları ve halaları da dahil idi. Şah I. Abbas'ın taht müddeilerine karşı tecrübelerine dayanan güvensizliği olduğundan, o artık vilayetlere şehzadelerini atamıyordu. Yeni yöntem Kızılbaşlar'ın rolünü sınırlandırırken diğer taraftan da şehzade annelerinin siyasi alanda rollerini artırmakta idi. Artık XVII. yüzyıldan itibaren belli bir sürelik cariyelik statüsünde olan gayrimüslim hanımlar, Şah anneleri olma hakkına da sahip olmuşlardı. Bu kadınların sosyal ve siyasi statüleri değişmeden Safevi hanedanının vekili ve velisi rolünü alabilmeleri yasal hale gelmekte idi¹⁴⁹. Gayrimüslim kadınlar bu yasal kuralı yapabildikleri kadar kullanmaya çalışarak, yönetim ve idari alanlarda görevli insanlarla daha yakın ilişkilerde bulunmaya başladılar. Yukarıda belirttiğimiz gibi, değişiklikler Şah Safi'nin gelişiyle başlayıp, ölümünden sonra da genişlemeğe başlamıştır. Artık o dönemden itibaren asil ailelerden gelen hanımları kontrol etme dönemi klasik çağda kalan eski bir anlayış haline geliyordu. Şimdi bazıları isimsiz ana-cariyeler egemen idiler. Bu dönemin ömrü çok da uzun sürmedi. Şah Safi ve Şah II. Abbas'ın döneminedek devam etmişti.

Şah Abbas (1642- 1645) zayıf karakterli olması nedeniyle haremın merkezi yönetimle iletişimi genişlemiştir. Bunun örneği olarak, bir zamanlar sadece vezir olan Sarı Tağı, Şah'ın Çerkez soylu annesi Anna Hanım'la ilişkilerini iyi tutarak baş vezirlik makamını elde etti. Bu suretle, bu göreve ulaşmanın yolu da belirlenmiş oldu. Aslında bu Sarı Tağı'nın yaptığı yenilik değildi. Daha önce de Şah Safi'nin Gürcü soylu annesi ve II. Abbas'ın büyükannesi Dilaram Hanım'la da yakınlığı var idi¹⁵⁰.

O dönemde Safevi'ye sürekli gelen yabancı seyyahlardan biri olan mücevherat taciri Şardin, Anna Hanım'ın şahsında Şah annelerinin güç ve etkileri hakkında fikirler öne sürmüştür. "Şah annelerinin gücü belirsiz derecede büyüktür ve sınırsız derecede etkilidir. Onlar (şah anneleri) baş vezirle çok sık iletişimde olub, birbirlerine karşılıklı şekilde yardım etmiş oluyorlar. Sarı Tağı Anna Hanım'ın ajanı ve sırdaşıdır. Onun için ucsuz-bucaksız servet toplamak istiyor"¹⁵¹. Aralarındaki bu ilişki çok sürmedi. Anna Hanım'ın

¹⁴⁹ Sussan Babaie, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁵⁰ Susan Babaie, *a.g.e.*, s. 104.

¹⁵¹ Susan Babaie, Kathryn Babayan, *a.g.e.*, s.44, nakl eden Chardin, *Les Voyages du Chevalier Chardin en*

Sarı Tağı'dan onun bir kuruşa bile iznsiz dokunmaması talebi onun ölümüyle sonuçlandı. Ve şu sonucu çıkara biliriz ki, taraflardan birisi ne zaman kendi talebinde bulunsa, aralarındaki olumlu ilişkilerine rağmen öldürülebilmesi çok sıradan hal idi.

İlgi çeken nokta, harem rolünün baş vezirin yardımıyla merkezi yönetimde artmasıdır. Bu, askeri köleler ve harem ağalarını da güçlendirdi. Harem'de yaşayan bayan ailelerin vasıtasıyla hadım köleler de yaşlılarıyla birlikte saray okulunda okudular. Bunlar Safevi tarihinde vezirin hükmdarın hükmü olmadan bu kadar himaye edici olması oldukça sıradışı idi.

1.3.4. Eğitimde Kadın

Tarihen her bir ülke içerisinde toplumun cinsiyetle alakalı davranış ve tutumlarının meydana gelmesi daha çok kadın cinsiyeti üzerinde kendi etkisini göstermiştir. Bununla beraber, kültürün daha çok cinsiyet faktörü üzerinde kendine has kalıplar yaratması sürekli olarak değer ve rollerini ya genişletmiş ya da kısıtlamıştır. XVI. Yüzyıl Azerbaycan Safeviler devletinin harem kadınları, özellikle toplumun diğer tabaka kadınlarının eğitim almaları hakkında bilgilerin çok kısıtlıdır. Tarihi kroniklerde daha çok erkekler üzerinden fikirler kayd edilmiştir. Buna rağmen, onlar zamanın edebi, dini, sanatsal ürünlerinde görülebiliyor.

Safevi devleti ve toplum yapısının oluşumunda etkileyici unsurlar arasında İslam kültürü, Türk-Moğol gelenek ve görenekleri yer almıştır. Bu unsurların etkileri kadınlara da yansımıştır. XVI yüzyıl Safevi devleti genişleyen toprak arazileri, durmayan hırsı ve birliktelikleri sayesinde ulaştıkları sosyal-kültürel ve ekonomik düzeyleri çok ilerlemiştir. Bu yalnız hanedana mensub olanların değil, toplumun tüm üyeleri üzerinde etkilerini göstermişti.

Eğitim haremde kadınlara entelektüel ustalar vasıtasıyla öğretiliyordu. Saltanat hatunlarının eğitimi, erkeklerin eğitimden herhangi farklılığı yok idi. Herbir ders alanı farklı hocalar tarafından öğretiliyordu. Mesela, Şah Tahmasb'ın kızkardeşi Mehinbanu'ya ilk olarak Fars dilinin grammer ve kuralları Nur al Dini Kaşi tarafından öğretilmiştir. Onun dini eğitim dersi ise Mevlana İmad al Dini Astrabadi tarafından

Perse et autres liux de. Vol 7, Amsterdam 1735, s.306-307.

verilmiştir.¹⁵²

Hattatlık yapmayı iyi bilen Mehinbanu Hanım bunu döneminin büyük hattatı gibi tanınmış Dust Muhammed'den öğrenmiştir¹⁵³. O zekası ve düşüncesiyle döneminde derin iz bırakmış eğitimli kadınlardandı. Görüldüğü üzere, saray kadın ve kızlarına yalnız dini ve hukuki dersler değil, hobilerine göre sanatlar da öğretilmekte idi. Bu eğitimin içeriğinde şübhesiz ki, İslam kurallarıyla birlikde dini eğitim Safevi kız şehzadelerinin eğitim planında yer alıyordu. Temel bilgi gibi Kuran öğretilmekle beraber yazmak, okumak, ve hattatlık öğretiliyordu¹⁵⁴.

Mekteb ve medreselerde verilen dersler erkek ve kadın öğretmenleri tarafından veriliyordu. Kroniklerde bildirildiği gibi onlar *lala* ve *dede* tarafından verilen derslerde eğitiliyordu. Bu iki ifade Safevi saltanatının Sufi mühitinde çok önemli idi. Devletin oluşturulmasında bile *lala* ve *dede* isim takmalı öğretmen kişiler desteklerini göstermişlerdir. Buna göre her zaman bu gelenek devam etmiştir. Sultanların doğumundan sonra onlara *dede*’ler, yetişkin olduklarında ise *lala*’lar eğitilmeleri için seçiliyordu. Örneğin Şah Tahmasb’ın kızı Perihan Hanım doğduğunda ona dede olarak Fethi Bey Afşar, yetişkin olunca da Halil Han Afşar tayin edilmişti. Halil Han Afşar Perihan Hanım’a tavsiyelerde bulunur, onun sağ eli olarak, ona hizmet ederdi. Bu *lalalar* kızlar evlendiklerinde de onlara eşlik eder, onlara yakın konutta otururlardı. Şuna da dikkat etmemiz gerekir ki, *dede* ve *lala* görevleri göçebe Türkmen tayfalarında da var olmuş, siyaset, sosyal davranış ve gerektiğinde lazım olan askeri eğitim ilkelerini öğretmişlerdir¹⁵⁵. Şah Tahmasb’ın kızı Perihan Hanım halası Mehinbanu Hanım’dan çok etkilenmiş ve halası kadar gereken eğitim bilgilerini almıştır. Hatta kardeşi II. İsmail’e yazdığı mektubda aldığı eğitimlerin ona verdiği katkıdan da söz etmiştir. Tahmasb’ın diğer kızları da bu şekilde eğitimlerini almışlardır. Herhangi sultanın okumamış olmasına dair bir kanıt yoktur, çünkü önde gözükmeyen hatunların bile mektub yazışmaları, şiirler yazmasına dair kanıtlar bu kanıya varmamıza nedendir.

Şah İsmail’in diğer nikahlı eşi olmuş Cihan Hanım şiir yazma yeteneğine sahip olup

¹⁵² Maria Szuppe, *a.g.m.*, s. 150.

¹⁵³ Andrew, J.Newmann, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁵⁴ Mariz Szuppe, *a.g.m.*, s.149.

¹⁵⁵ Maria Szuppe, *a.g.m.*, s.149.

padişaha şiir arz etmiştir¹⁵⁶. Aşağıda bulunan şiir parçasının Türkçe çeviri kısmı bulunmakta:

Sen cahan padişahısan, cahanı elden verme

Cahanın padişahına cahan gerektir.

Cihan Hanım'la beraber diğer zevcesi Hayat Hanım da şairlik doğasına sahip olmasından dolayı bu beytler hakkında duyduktan sonra o da bunlara karşılık cevap vermiş:

Cahan hasretini terk et, ta ki hayattan müstefid olasan,

Cahanın derdini çeken kes, hayattan ne vejhle faydalanar?

Anlaşıldığı gibi Safeviler'de saray kadının yazması ve okuması olağanüstü birşey değildir. Hem kendi aralarında, hem de diğer saltanatların hanedan üyeleri arasında ailevi ve siyasi sorunları tartışacak yazışmaları kendileri yapmışlardır. Bu mektublar onların imtiyazlı pozisyonlarını ve şaha yakınlıklarını kullandıklarına dair bir belirtidir. İster Mehinbanu'nun Hürrem Sultan'la yazışmaları, isterse Taçlı Hanım'ın ve diğerlerinin kendilerinin mektublaşabilmeleri Azerbaycan Safevi devletinde yazma-okumanın öneminin göstergesidir¹⁵⁷.

Haremin çoğu kadınlarına yazı yazma öğretilmesinin kanıtı olarak Şah Tahmasb ölünce onun adında yazılmış vasiyetnamenin onun yazısı olmayıp¹⁵⁸ yazısına benzer başka harem kadınlarından birinin yazdığı hakkında öne sürülen bilgilerdir. Bu, saray kadınlarının birbirlerine yazdıkları mektub yazışmalarını kanıtlamakta, Azerbaycan Safeviler saltanatının kadınların eğitim almalarını ne derecede önemsediklerini göstermektedir.

Eğitimle beraber hanımlara ok atma, at binme, silah kullanma gibi aktiviteler de öğretiliyordu. Kadın ok atma partilerine izleyici olmakla beraber katılımcı olarak da katılırdılar¹⁵⁹. Bu onların sosyal aktivitelerde yer almalarına yardım ediyordu. Michel Membre kendi seyahatnamesinde atın üzerinde bir kadın çizmiştir. Hatta bu konuda şu

¹⁵⁶ Marağalı Muhammedhasan Etimadsültene, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁵⁷ Seyidağa Onullahi, *a.g.m.*, s.47.

¹⁵⁸ İskender Beg Münşi, *a.g.e.*, s.342.

¹⁵⁹ Maria Szuppe, *a.g.m.*, s. 149.

şekilde açıklama yapmıştır: “Şah’ın esas atları geçtikten sonra, 14-15 tane bekar kadın erkekler gibi atı kullanıyorlardı, ama onların yüzleri gözükmüyordu, yüzleri beyaz çarşafıla örtülmüştü. Atların yönetmeni *ışıkagasis* adı verilen kişiyle, 10-12 erkekle birlikte gidiyorlardı. Onlar çok güzel gözükyüyorlardı. Ve bazen onlar atları koşturuyor, atları ile şaşırtabiliyor ve çok yetenekli aldatmacalar yapabiliyorlardı. Sonra onlar sarayın arkasına, şahın çadırlarının kurulduğu yere geçtiler”¹⁶⁰.

Kadınların eğitimde yer almalarından başka okul gibi yerlerin yapılmasında sağladıkları mali katkılar da ilgi çekecek düzeydedir. Mesela, Şah Safi’nin (1629- 1642) annesive II. Şah Abbas’ın büyük annesi gibi tanınan Dilare Begüm Hanım 1645-46 yıllarında iki okul yaptırmıştır. Okul kitabelerinde Muhammed Rıza İmami tarafından tamamlandığı gösterilmiştir. Bu hanımın hatta *Kaşan Veziri Camisi’ni* yaptırması da malumdur¹⁶¹. Baktığımızda okul açma geleneği saray hanımları arasında daha sonraları devam ettirilmiştir. Şah Safi’nin kızı, Şah Sultan Hüseyin’in (1694-1722) halası Meryem Begüm 1703 yılında okul ve cami yaptırmıştır. Bu hayırseverliğini 1718 yılına kadar devam ettirmiştir¹⁶².

Hatta bu okullarda öğretmenler öğrencilere *hedisler* okutmanın yanısıra, İbn Sina’nın *Al-Şıfa* ve *Al- İşarat* gibi felsefeye dair eserleri okudulup öğretilmesi emri verilmiştir¹⁶³.

Eğitimin herbir kişinin, özellikle de kadınların hayatında ne kadar önem arz ettiği onların saltanat yönetiminde yaptıkları işlerde de kendini göstermektedir. Bunu çeşitli örneklerle vurgulamak istedik. Eğitimin verdiği katkılar sayesinde bu hanımlar saltanatın önemli kişileriyle beraber toplantılara katılma şansını elde edip, yöneticilik makamlarına kadar yükselebilmişlerdir.

¹⁶⁰ Michel Membre, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁶¹ Andrew.J. Newmann, *a.g.e.*,s. 87.

¹⁶² *A.g.e.*,s. 108.

¹⁶³ Manşür Şifatgol, “ Safavid Administration of Avqaf: Structure, Changes and Functions (1666-1722), Ed by Andrew Newman ,*Society and Culture in the Early Modern Middle East*, Leiden-Boston Yay, Niderland 2003, ss.396-408,s.406.

BÖLÜM 2: TARİHİ KÜLTÜRDE KADIN FİGÜRÜ

2.1. Hayırsever İşlerde Kadınlar

Safevi devleti döneminde başta padişah olmak üzere vezirler, sultan hanımları tarafından mabedler, medreseler, kütüphaneler, yeni yolların yapımında yardımseverlikle bağlı işler görülmüştür. Bunların dışında, özellikle sultan hanımları fakir ailelerden olan kızların evlilik merasimleriyle ilgili yardımlar yapmışlar.

XVI ve XVII. yüzyıllarda Safevi devletinde kadınlar türbeler için 20 %'den çok bağışta bulunmuşlardır. Bu bağışlar arasında köy, çiflik (*mazrah*), özel mülklerinin toprak kısmı, özellikle de kentsel arazilerde yer alan–dükkanlar, hamamlar, bahçeler, türbelere yapılan bağışlar yer almaktadır¹⁶⁴. Şübhe yok ki, toplumsal organizasyonlarda büyük rol oynamakta idi; saray kadınları bu görevleri daha çok üstlenmişlerdi¹⁶⁵. Bildiğimiz gibi Safevi devletinin kurulub güçlenmesinde Şeyh Safi dini tarikatının ve onun adını taşıdığı Şeyh Safiaddin türbesine yapılan bağışlar Safevi toplumunda kadınların dini ve siyasi rolünün önemini yansıtmakta idi. Bazen onlar türbelerin ekonomik servetlerinden de yararlanıyorlardı. Kuşkusuz ki, bu elit hanımlara yeni ekonomik imkanlar açmalarına yardımcı olmuştur. Taşınmaz mülklerde onların katılımı kamusal alanda onların görünen varlıklarını temsil etmekte idi. Bu bağışlardan elde edilen gelirler türbelere mahsus olub, ihtiyaçların kolayca karşılanmasını sağlayabiliyordu.

Kaynaklarda ismi çok da anılmayan Şah İsmail'in kızkardeşi Fakri Cihan Hanım önemli Safevi kadınlarından idi ki, o 1528 yılında almış olduğu yoncalık arazini türbelerden birine bağış olarak vermişti¹⁶⁶. Buna göre Safevi dönemindeki elit kadın ve kızların Azerbaycan'da miras edilmiş topraklarını türbelere satacak veya bahşedecek düzeyde önemli kadınlar idiler ki, sürekli bunu yapmakta idiler. Bu tür örnekler her yüzyılda görülmüştür. Şu yollar egemen sınıfın elinde olan özel mülkler türbelere satılarak, miras edilerek yahut da bahşedilerek geri dönüşü de yapılabilirdi. Safevi kadınları hayırsever işlerle uğraşarak özel mülklerini bu şekilde değerlendirmeye de çalışmışlardı.

¹⁶⁴ Fariba Zarinebaf-Shahr, *a.g.m.*, s. 251.

¹⁶⁵ Gülru Necipoglu, "Framing the Gaze in Ottoman, Safavid and Mughal places", ss.303-342, s.303, Free Gallery of Art Publisher Smithsonian Institution and Department of the History of Art, University of Michigan 1993, Sayı 23.

¹⁶⁶ Fariba Zarinebaf- Shahr, *a.g.m.*, s.255.

XVII. yüzyıl boyunca Safevi hanımları hayırseverlik işlerini ve kentsel ekonomiye olan katkılarını devam ettirmişlerdir. Örnek gösterilesi kadınlardan birisi mesela I Şah Abbas'ın halası Zeyneb Begüm idi. Şah'ın hacca seferi zamanında yapılarla alakalı kişinin İsfahan'daki vezirinin sorumluluk taşımasına rağmen Meşhed şehrine giden yolun üzerinde, güneybatıdaki geçit yolunun tamir edilmesiyle bağlı ricada bulunmuştur¹⁶⁷. Bu maksat için Yazd Zerdüşt topluluğundan elde ettiği gelirle Ağayı Hızır ve Muhammed Bey'le antlaşmaları oldu. Projenin tamamlanmasıyla beraber su deposu ve gölcük de yapılmış oldu. Tüm bunların hazırlıklarına eğer devlet hazinesinden 22.000 tümen harcanmış, geri kalan 3000 tümen ise Zeyneb Begüm'ün mülklerinden elde ettiği gelirle karşılanmış oldu¹⁶⁸. Şah Tahmasb zamanında bu türbenin gelirlerinin yasal olarak kullanımı Mehdi Ülya'ya verilmiştir. Yapılmış olan tüm hayırsever işlerin arkasında kadınların ekonomik bağımsızlıklarının olduğunu hatırlatmalıyız.

Vakıf idarelerinin genişlemesi her hükmdarın saltanatı döneminde farklı şekilde olmuştur. Saray kadınlarının *avqaf* diye anılan kurumlarda temsiliyetleri de buna göre değişmiştir.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Şah Süleyman'ın (1666-1694) hakimiyeti yıllarında *avqaf* –*vakf* kurumlarında elit hanımlar hayırsever işlerini daha ileriye götürmüş idiler. Çoğu saltanat ailelerinin üyeleri istedikleri gibi dini bağış yerleri yaratabilmiş idiler. Şah Süleyman'ın annesi Irak türbelerine kendi mülklerini bağış yapmıştır. Şah'ın kızı Zübeyde Begüm aynen oraya bağışta bulunmakla beraber sonra bu bağışın miktarını çoğaltmıştır. 1083/ 1672 yılında saray haremının üyesi olan Dadakhatun diye adlandırılan bir hanım vakf yaratmıştır. Bunan başka bir saray mensublu kadın Zeyneb Begüm 1692 yılında böyle vakıf yaratmıştır. Bu vakıfların asıl amaçları okul açmak ve yardımlarda bulunmak idi. Başka bir kadın Murvarid Hanım adlı birisi 1679 yılında kendi mülkünün bazı kısmını türbe ve vakıflara bahş etmişti¹⁶⁹.

Şah Sultan Hüseyin (1694-1722) döneminde dini vakıfların çoğalmasından başka ekonomide ve bürokraside dini kurumların üyelerinin etkisi daha da çoğalmıştır. Bu dönemin en önemli örneklerinden birtanesi şahın halası olan Meryam Begüm idi ki

¹⁶⁷ Andrew J. Newman, *a.g.e.*, s.66.

¹⁶⁸ *Safavid Persia*, Ed: Charles Melville, s. 213.

¹⁶⁹ Manşür Şifatgol, *a.g.m.*, s. 403.

okullar açılmasında rolu olmuştur. Hakkında diğer bölümümüzde bilgi vermiştik .Bu hayırsever kurumlar okulların, camilerin ve başka önemli kurumların geçiminin sağlanmasında büyük ölçüde yer almakta idi. Hayırsever işlerde de saray kadınlarının devletle beraber yer alması bugün birinci hanımların yaptıkları hayırlı işlerin geçmişinin olduğuna dair delildir.

Kadınların bu işlerde özgürce harcama yaptıkları görülüyor. Elit kademesinde olan kadınların güçlerini eşlerinin, babalarının sayesinde elde etmelerinden öte, ellerinde olan mülklerini akıllıcasına değerlendirebilme bakışının var olduğu görülebilmektedir.

2.2. Sanat ve Muzikte Kadın

XVI ve XVIII yüzyıl Azerbaycan Safevi devlet saltanatına mensub olan kadınların siyasi faaliyetleriyle beraber sosyal aktivitelere de katılımları hakkında çok fazla bilgi yoktur. Bilgi darlığı, sanatta yer alan kadınlar hakkında da mevcuttur. Onlar dönemlerinin edebi, dini ve sanatsal figürleri olarak görülebilir. Ağırlıklı olarak, Türk kültürüne dayanan Safevi kültürü kadına bir tek ev görevleri yapacak ve çocuk bakacak fert olarak bakmamıştır.

Elit hanımlarından Şah İsmail'in kızı Perihan Hanım ve dindarlığıyla tanınmış Tahmasb'ın kızı Gövhər Hanım'ın sanat alanlarını himaye ettikleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu yüksek soylu kadının edebiyat, minyatür, hattatlık gibi geleneksel sanatların yaşatılmalarında rollerinin olduğunu anlıyoruz¹⁷⁰. Sanat himayecileri olan bu hanımlar dönemin farklı zamanlarında farklı sanat alanlarına desteklerini göstermişlerdir. Kadınların sanatta yer aldıkları hatırlatıldığı gibi eğitim alırken değişik sanatların öğretilmesi hiç de onların aktifliğini kısıtlamıyordu.

Sanat alanlarından müziğe olan bakış ise tamamen farklı idi. Müziğin toplum hayatında gittikçe önemi artmakta idi. Özellikle de ses okumaları iyi olan insanların dini metinlerin okunmasında görmek mümkündü. Safevi devletinde astroloji, tıp, metafizik gibi ilimlerin öğrenilmesine ve araştırılmasına izin verilse de, müzik alanı hakkında bunu söylemek zor gibidir. Bunun dinle alakalı olup olmadığına dair görüşlerin tartışması hala

¹⁷⁰ A.g.e.,s. 35.

devam etmektedir. Muzik İslam aleminde hiçbir zaman Hristiyan dininde olduğu kadar çok önem taşımamıştır¹⁷¹. Toplum arasında müzik sosyal hayatın bir parçası idi, düğün, cenaze merasimlerinde seslendirilen ninnilerle ve bayramlarda olduğu gibi kimse halk folkloründe birşeyler okur, dans ederdiler.

Toplunun üst düzey grubunun ziyafetlerinde, bayramlarında ve yabancı elçilerin şerefine düzenlenen karşılanma merasimlerinde müzik ve dans eden kadınlar misafir ağırılanma kısımlarına dahil idi. Seyyah Şarden doğuda yapılan ziyafet ve partilere “*meclis*” denildiğini vurgulamaktadır¹⁷². Hatırlatalım ki, bugün de Azerbaycan toplumunda ziyafetler genellikle meclis olarak adlandırılmaktadır.

Müziğin toplum içinde kullanılması bazı dönemlerde farklı şahsiyetlerin düşünce ve uygulamalarına göre de değişebilmiştir. Dinî liderler ve Safevi padişahlarının müziğe karşı farklı beyanları ve yasaklamaları olmuştur. Ama buna rağmen askeri orduda muzik çok gerekli ve önemli rol oynamıştır. Dövüş başlayınca davul ve karnas gibi müzik aletlerini kullanırdı. Bu, düşmanın dikkatinin dağılması için yapılan uygulama idi¹⁷³. Rudi Matthee yazarı olduğu makalesinde Portegiz’li seyyah Tenreiro’nun 1523-1524 yıllarında Nevruz bayramı esnasında Şah İsmail’in kampında açıklıkta kadınlar ve erkeklerin şarkı söyleyip, dans ettiklerinden bahs etmiştir¹⁷⁴.

Şah Tahmasb’ın 1533-1534 yıllarında verdiği fermanlarda yasaklananlar arasında müziğin de dahil edilmesi, kadınların o sanatta çok yer alabilmediklerine dair bir fikir oluşturabilmektedir¹⁷⁵. Daha sonraları ismi kaynaklarda geçen Şah Abbas döneminde onun çok sevdiği ve sarayda etkili bir rolü olan Felfel isimli bir kadın müzisyenin olduğunu da görmemiz mümkündür¹⁷⁶. Muhafızakar düşünerek, karar vermeğe çalışan hükümdarlar müziği artık kadınların timsalında bir düşmanmış gibi görmeğe başlıyorlardı. Bunu koydukları yasaklamalarla resmileştirmekten bile kaçınmıyorlardı.

Müziğin yasaklanması birtek Şah Tahmasb’ın saltanatı zamanı değil, 1645 yılında II. Şah

¹⁷¹ Roger Savory, *Iran under the Safavid*, Cambridge University Press, New York 2007 , s. 235.

¹⁷² J.Şarden. *a.g.e.*,s. 21.

¹⁷³ William Floor, *Safavid Government Institutions*, Mazda Publishers, California 2001,s.269.

¹⁷⁴ Rudi Matthee, “ Prostitutes, Courtesans and Dancing Girls: Women entertainers in Safavid Iran”, Nikki R. Keddie, *Iran and Beyond*, Mazda Publishers, California 2000, s. 141.

¹⁷⁵ Şah Hüseyin’in de bu tür yasağı olmuştur. *Bkz. Safavî Persia*, s. 118; Andrew.J.Newman, *a.g.e.*,s. 32.

¹⁷⁶ Rudi Matthee, *a.g.m.*,s.154.

Abbas'ın döneminde de gerçekleşmiştir¹⁷⁷. Müzik sanatı en ağır yıllarını o dönemlerde yaşamıştır. Çeşitli dönemlerde müzikle ilgili kadınların varoluşlarına sınır vardır ki, bunu müzisyen olan kadınların isminin herhangi tarihi yazılarda bulunmamasından anlayabiliriz. Onları daha çok müzik dinleyecisi gibi görebiliriz. Bunu bile kadın gruplarıyla birarada olurken yapabildiler. Safevi döneminde sarayda bulunan kadın şarkıcılar ve dansözlerin çizimi ressamı tarafından gösterilmeğe çalışılmıştır. Gördüğümüz kadarıyla dönemden-döneme değişen bakışlar kadınlar hakkındaki görüşleri gittikçe daha muhafızakar istikamete doğru değiştirmiştir.

Şah Süleyman'ın (1666- 1694) saltanatı döneminde sarayda sadece içki değil, yabancı elçilerle görüşme sırasında dikkat çekilen dansöz kız ve müzisyen kadınların katılımı da yasaklanmıştı¹⁷⁸. Bu yasaklanmaların samimiyyetine yıllar geçmesine rağmen, saltanat katlanıyordu. Saltanatın sonuncu hükümdarlarından olan Şah Sultan Hüseyin'in verdiği fermanını da dikkate alan Flemenk'li seyyah Cornelis de Bruyn 1703 yılında dans eden kadınların artık geçmişte kalmış olduğunu , misafirlere *şerbeti* (şekerli su karışımı) sunan kişilerin bile kadınlar değil, erkekler olduğunu yazıyordu¹⁷⁹. Kadınların artık hizmetçi rolünde bile toplumun gözü önünde bulunulması gereken görevler verilmemeye gayret ediliyordu.

Bunun İslam'la alakalı olduğuna dair düşünebilmemiz de mümkündür. Fakat unutmamamız gerekir ki, Kuran ayetlerinin okunması ses okuması iyi olan *Hafızlar* tarafından gerçekleşiyordu¹⁸⁰. Müslümanların kutsal olarak kabul ettikleri Kuran kitabına baktığımızda genellikle müziğin açıkca şübheli ve günah olduğu gösterilmemiştir. Dinin yorumlamasında ses sanatının birkaç türüne-ordu müziği, düğün, kervan ve iş esnasında okunulan şarkı müziklerine izin verildiğini görmemiz mümkündür¹⁸¹.

Müziğin eşliğinde dans eden kadınlar vardı ki, Şarden müzisyen ve dansözlerin saltanata

¹⁷⁷ Süleyman Aliyarlı, *a.g.e.*, s. 454.

¹⁷⁸ Rudi Mathee, *a.g.m.*, s. 146.

¹⁷⁹ Rudi Mathee, *a.g.m.*, s. 148. Nakl eden : John Bell, *Travels from St. Peterburg in Russia to Various Parts of Asia*, Edinburg 1805, s.75.

¹⁸⁰ Süleyman Aliyarlı, *a.g.e.*, s. 406.

¹⁸¹ H.E.Chehabi, "Voices Unveiled: Women Singers in Iran", Nikki R. Keddie, *Iran and Beyond*, Mazda Publishers, California 2000, s. 152.

aid olduklarını, onların çok yetenekli ve yaratıcı olduklarından bahs etmiştir¹⁸². Ve ona göre toplum dans ve şarkı becerikleri olan kadınları onursuz ve dine haykırı hareket yapan kişiler olarak algılar, dans yapanları da bir hayat kadını olarak görmüşlerdir.

Sarayda bulunan dansöz ve şarkıcılar resmi olarak *çaleji-başı* adlanan grup bir başka kadın tarafından organize edilirdi. Ziyafet ve misafir kabulünde onların performanslarını uygulamasını sağlayan, onların aralarında çekişme çıkmasını engelleyen grubun en yaşlı lideri olan resmi üyesi bir kadın idi. “*Meiyyet*” adı verilen kadın onlara yardımda bulunan önemli bir kişi idi¹⁸³.

2.3. Hayat Kadınları

Safevi devletinin sürekli başka devletlerle yapmış olduğu arazi tartışmaları aralarında savaşların çıkmasına yol açıyordu. Bu da toplumun tüm kademesindeki insanların hayatını farklı şekilde etkiliyordu. Ekonomik sıkıntılar yaşatmasına ilaveten, cebhe bölgesinin gerisinde kalanların toplumsal ahlaki değerleri de belli ölçüde değişime uğramıştır. Bu değişimler kendisini biraz farklı ilişkilerin de yer aldığı şekilde göstermeğe başlamıştır. Bu kısım, üzerinde araştırma ettiğimiz hayat kadınları hakkındadır. “Kimlere hayat kadınları deniliyor? Bu kadınların bu yolu tercih etmelerine sebebler nelerdi?” gibi sorulara cevap bulmaya çalışacağız.

Hayat kadınları denilince kendisini evinden çok dışarda görüp, bu hayat rollerini mesleğe çevirmiş kadınlar anlaşılıyor¹⁸⁴. Evlilik dışı olan ve merkezde kadınların yer aldığı bu ilişkiler hem dini, hem de ahlak ölçülerine uymayan ilişkiler alanına dahil idi.

Bu mesleği yapan kadınlar ülkedeki kadınlarından kolaylıkla fark edilebilirdi. Onların örtülü ve giyimli olmalarına rağmen, giysilerinin üzerinde ensiz bir kemer taşırdılar. Bundan başka onların örpekleri kısa olup, diğer kadınlarınkinden farklı toparlanmış şekilde olurdu. İlk bakışta onların davranış ve duruş biçimleri kimliklerini tanıma fırsatı veriyordu¹⁸⁵. En ilginç tarafı ise Safevi döneminde dans eden kadınların sırf bu gruba

¹⁸² *Sir John Chardin's Travels in Persia*, Edite N.M.Penzer, AMS Press. London 1927,s.10.

¹⁸³ Rudi Matthee, “Prostitutes, Courtesans and Dancing Girls: Women entertainers in Safavid Iran”, Nikki R. Keddie, *Iran and Beyond*, Mazda Publishers, California 2000, s.140; J.Şarden, *a.g.e.*,s.21.

¹⁸⁴

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57617c9f248180.97899751 TDK.

¹⁸⁵ Ronald Ferrier, *a.g.m.*, s.392; J. Şarden,*a.g.e.*, s.22.

dahil olduklarına dair kesin düşünceler vardır. Şarden'in yazdıklarına göre bu toprakların insanların kadına olan düşünceleri inanılmaz şekilde idi¹⁸⁶. Şarden'i şaşırtan seyahat ettiği dönem sürecinde dans eden kadınların bile hayat kadınları sırasında değerlendirilmesi ve benzer fikirlerin yaygın olması idi.

1607 yılında Augustin missioneri olan Diego di Santa Ana Safevi başkentinin tüm sokak ve kamu meyazalarında hayat kadınları gözüktüyor diye bildirmişti¹⁸⁷. Bu yorumdan yarım yüzyıl geçtikten sonra Tavernier de buna katılarak hayat kadınlarının şehrin önemli meydanlarında, aynı zamanda “Meydan nakşi cihan”da olmuş olduklarına dair bilgiler vermiştir¹⁸⁸. XVII. yüzyılda kesin rakamla söylenmesi gerekirse bir tek başkentte kayıtlı olanların sayısı 14.000 idi. Bunlardan 13.000 vergi olarak tümen ödemekte idiler. Ama çoğu kişi bile kayıtlı olmaktan kaçarak, vergi ödemek istemiyordu¹⁸⁹. Bu vergiler *maş aldar başı* tarafından toplanıp, şehrin ışıklandırılması ve başka masraflar için harcanıyordu.

Konuya geniş açıdan bakıldığında, Şah İsmail döneminde hayat kadınlarının vergilendirildiği görülüyor ki, bu, hayat kadınlığının resmi bir nitelik taşıdığını gösterir. Vendik’li tacir Françesko Romano, o dönemlerde Tebriz’e yaptığı seyahat zamanında bunu gözlemlemiş ve yazmıştır¹⁹⁰. Hayat kadınları sadece devlet için önemli bir gelir kaynağı değildi. Bu aynı zamanda ordunun seferleri esnasında orduyu takip eden grup idi. Holştein misyonün yazarı Adam Olearius, 1636-1637 yıllarında Safevi devletini ziyaret ettiğinde Şirvan’ın başkenti Şamahı’ya varınca askerlerden birinin bunun için düzenlenmiş yere gittiğini ve hiçbir ödeme yapmadan terk ettiğini gözlemlemiş ve yazmıştır. Bu ise daha sonra şikayet olarak şehrin hakimine bildirilmiştir. Bu kadınlar Kafkas, Ermeni ve Hind soyundan idiler¹⁹¹. Görüldüğü gibi karşılık olarak kadınlar üzerinden kazanılan haraç, devletin tayin ettiği memurların da dikkatinde idi.

Zamanla Safevi devletinde hayat kadınlarının şahsında yapılan bu uygulamayı kaldırmaya çalıştılar. Bu önlemleri hükümet de takip etmeğe çalışmakta idi. Şah Abbas

¹⁸⁶ J.Şarden, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁸⁷ Rudi Matthee, *a.g.m.*, nakl eden: P.Carlos Alonso, OSA, “Due lettere riguardanti i primi tempi delle missione agostine in Persia”, *Analecta Augustiniana*, s.160.

¹⁸⁸ Rudi Matthee, *a.g.m.*, s. 126.

¹⁸⁹ Chardin, *a.g.e.* s.212.

¹⁹⁰ Charles Grey, trans and ed. *Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, “Travels of a Merchan in Persia”, London 1873, s. 172.

¹⁹¹ Rudi Matthee, *a.g.m.*, nakl eden : Olearius, *Vermehrte neue Beschreibung*, s.592.

özellikle bu gruba dahil olanlardan Ermeni kadınlarının bu işlerle uğraşmasının engellenmesine dair 1604 yılında ferman vermiştir. Bu fermanların devamını Şah Safi (1629-1642) ve Şah II. Abbas (1642-1666) dönemlerinde görmemiz mümkündür. Baş veziri ilk olarak Sarı Tağı ve sonraki baş vezir Halife Sultan bu yasaklamaların hayata geçirilmesinde çok ilgili idiler¹⁹². Bu kadınların dışarı çıkmalarını ve kimseye söylemeden bir yerlere gitmelerini yasaklayan kuralların oplumda bazı olumsuz olayları azaltmadığı da bir gerçek olarak kabul edilmiştir.

Safevi saltanatının yıkımının son yıllarında bu kuralı izlemeğe çalışanlardan biri de Şah Sultan Hüseyin (1694- 1722) idi. Hakimiyetinin ilk yılında hatta 1695 yılında alkol dahil, bir sürü ünlü oyunları, kadınlarla hoş olmayacak şekilde ilişkide olmalarını yasaklayacak ferman verdi¹⁹³. Fermanların etkili olması için onu gözükecek yerlerde astırdı. Ferman camilerin giriş kısmında taş levhalar üzerinde yazılarak, toplum üyelerinin sürekli hatırlamasına imkan yaratıldı. Son olarak şunun da altını çizmek gerekli ki, Safevi devletinde hayat kadını olarak hayatını yaşamak, sosyal durumu iyi olmayan veya etnik kimliği farklı kişilerin kaderi olsa da; onlara sahip olanlar arasında derin bir uçurum da vardı.

¹⁹² J. Şarden, *a.g.e.*, s.24.

¹⁹³ Rudi Matthe, *a.g.m.*, s. 146.

BÖLÜM 3: EVLİLİK, AİLE HAYATI VE KADIN

3.1. Evlilikler ve Kadın

3.1.1. Evlilik Merasiminde Kadın

Toplumun temel unsuru olarak aile her geçen gün önemini artıran, sosyal bilimcilerin ilgilerini üzerinde toplayan bir konudur. Tarihi süreci boyunca önemli bir yeri kapsayan evlilik ve aileler dikkat merkezinde olmuş ve sürekli araştırılmaya ihtiyaç duyulan konu şeklini almıştır. Bütün insan topluluklarında özellikle de İslamiyet'i kabul etmiş toplumlarda geleneksel törenlerle birlikte dinin talep ettiği şekilde hayata geçirilen ritüellerle (dini törenler) evlilikler düzenlenmiştir.

Tarih sahnesinde devletler hakimiyetlerini genişletmek veya yakın arazilerde nüfuzlarını yaymak için kullandıkları siyaset, dış politikanın vazgeçilmez parçası idi. Safevi devleti de diğer devletler gibi askeri girişimlerde sonuç alamadıklarında ya da ilişkilerini düzenli olarak aynı yürütmek istedikleri ülkelerle dış politikayı siyasi evlilikler vasıtasıyla yönlendirmeğe çalışmışlardır. Bu çalışmamızda gruplar arasındaki yahut diğer devletler arasındaki bu nikah antlaşmalarının hangi şartlar üzerinden yürütüldüğünü, karşılıklı olarak beklentilerin neler olduğunu göstermeye çalışacağız. Zaman-zaman evlilikleri yapan bayan ve şehzadelerin oynadıkları rollerin siyasi hayata nasıl etkisi olduğunu kültürel ve sosyolojik bakımından değerlendirmeye çalışacağız. Bu konuyla ilgili hem Azerbaycan Türkçesi, hem Türkiye Türkçesi, hem de yabancı dillerde yazılmış kaynaklara ulaşmak hedefimizdedir. Seyahatnameler, özellikle bu konuda bizlere yardımcı olan kaynaklar sırasındadır.

Don Juan ile tanınmış olan Oruç Bey Bayat fikirlerini bu şekile paylaşmaktadır: “Evlilik ve defnetme her bir insan hayatında önemli yer almaktadır. Sessizce üzerinden geçmek olmaz. Gerçekte her iki olay tüm ülkelerde yaşanılan haldir. Düğüne gelenler bazıları damat kadar hazırlanır, kimileri de genel giyimde gelirlerdi. Ve gelin ata binerek evinden çıkıyor ve gelinin yüzüne tafta değil örtü atılıyordu .Onun önünde farklı enstrümanları kullanan müzisyenler olurdu. Yeni katılanlar izdihamla birlikte yeniden gelinin evine girer ve hanımlar ayrı odalarda dans ederler”¹⁹⁴.

¹⁹⁴ Don Juan of Persia, *a.g.e.*, s. 55.

Müslümanların evliliklerinin 3 tür şekli olduğunu Şarden bildirmektedir. Bunlar: parayla, siğeyle almak ve normal evlilik idi. Bu üç evlenme türlerini birlikte yapmalarına izin veriliyor. Siğe ile evlendirilmiş kadınlara “*amuadi-mutaa*” deniliyordu¹⁹⁵. Hizmetçi, oynaş anlamı taşımakta idi. Bu kadınlarla eşleri arasında hemfikirliliyin yanısıra elde edilmiş fiyat esasında evlilik yapılmıyordu. Erkek tarafı istediği zaman ondan ayrılabilirdi. Şarden bu tür evliliklerin daha çok başkentte yapılmış olduğunu gözlemlemiştir.

Michel Membre sık-sık düğünlerde olduğunu ve bu süreçte de herkesin toplanarak güzel halılarla döşenmiş odada oturduklarını tespit etmiştir. Onlar önce Allah’ın adına, daha sonra ise Şah Tahmasb’ın adına dualar ediyorlardı. Daha sonra ise baylar ayrı bayanlar ayrı yerde dans eder, yemek yerdiler¹⁹⁶. Ve bu şekilde düğün devam ederdi.

Düğünden sonraki işlere de kısaca yer vermek gerekir. Şarden’in gözlemlerine göre, eşi düğünde karısını görmediğinden kadının yüzünü düğünden birkaç gün sonra görebilirdi. Çünkü eşinin evinde olmasına rağmen kadın ondan kaçır ve diğer kadınların arasında saklanırdı. Bu tür olaylar nüfuzlu insanlarda da olmuştur. Böyleki nüfuzlu adamlara göre, ahlaksız kadın hemen acelen kendini gösterir. Özellikle şah neslinden olan kadınlar görünmeme usulunu tercih ederdi. Onlara yaklaşıp, ikna etmek için aylarla vakit gerekiyordu. Böyle durumlara nüfuzlu insanların hayatında da rast geliniyor. I. Şah Abbas’ın kızı hakkında böyle konuşulur: “Ordu komutanlarından birisine verilmesine rağmen kız hala ortalıkta gözükmek istemiyor. Bu komutan da Şah’a şikayette bulunmuştur. Elahazret’in ona eş değil, bir şir gönderdiğini ve iki kere kılınçla üzerine gittiğini söylüyor. Şah gülererek bu olay hakkında tavsiyelerini vermiş”¹⁹⁷.

Evlilik için hayat arkadaşı seçiminde demek mümkünse kadınların hiç hakları yokdu. Çoğu zaman kızlar onun için niyetlenen eşinin görünüşü, karakteri ve onun beklentileri hakkında bilgiyi merasimden önce bilemezdi. Cinsel ilişki söz konusu olunca, bekar statülü olmak kabuledilmez ve hoşnutsuz gibi kabul ediliyordu. Normal bir evlilik için düzenleme vekil tarafından ayarlanmaktaydı.

Evlilik merasimi kızın baba evinde yapılmış olub, kızın babası damadını daha sonra ise

¹⁹⁵ J.Şarden, *a.g.e.*, s.27.

¹⁹⁶ Mikel Membre, *a.g.e.*, s.42 ; Ahmet Guliyev, *a.g.e.*, s.78.

¹⁹⁷ J. Şarden, *a.g.e.*, s. 30.

diğer akrabalarını kabul ederdi. Ama gelinin babası evlilik antlaşması olan agd-namenin imzalanmasına katılmazdı ve damadın sorumlulukları bu antlaşmada yer almış olurdu. Ayrıca, bir odada anlaşma, vekil ve imamın şahitliği ile imzalanırdı. Örtülü şekilde vekilin ve babasının da katılımıyla damat ve gelin imamın huzurunda evlilik şartlarını kabul ederek yemin ederlerdi. Daha sonra gelin kadın akrabaları tarafından çevrelenerek kapısı yarı açık odaya girerdi. Merasimin muhteşem ve asil, katılımcı sayısının çok olması sosyal konumun yüksekliğinin göstergesi idi. Bazen bu merasimler 10 güne kadar sürebilirdi¹⁹⁸.

3.1.2. Devlet Adamlarıyla Yapılan Evlilikler

Bu alt başlıkta Azerbaycan Safevi Hanedanlığı içerisinde hanedanda olan kızların yahut torunlarının devlette hizmette bulunan adamlarla olan evlilikleri ele alınmaktadır. En yaygın evlilik türü, siyasi mevki güçlü olan yerel elit adamlarıyla olan evlilikler idi. Azerbaycan topraklarında Safevilerin güçlenmesine yardımcı olacak bir kol olarak bakılmakta idi. Bu her nesilde tekrarlanıyordu.

İlk olarak tarikat oldukları zamanda Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Hanım yahut da Halima Begüm'ün Şeyh Cüneyd'in oğlu Şeyh Haydar ile evlendirilmesi, Safevi devletinin siyasi evliliklere ne kadar önem verdiğini gösteren bir örnektir¹⁹⁹. Bu evlilik sayesinde Safeviler etraflarına çok sayıda taraftar toplayabilmişlerdir.

Evlilik ittifakları yalnız güçlü mevki büyük nüfuz değil, aynı zamanda sosyal güvence ve ekonomik yararlar demek idi. Bildiğimiz gibi, Safevi devletinin bölgede ki en güçlü rakiplerden olan Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri iyi değildi.

Her iki hanedanlık arasında bu ilişkilere olumluluk ilave etmek için II. Beyazid'in saltanatı döneminde torunu Murad ile I Şah İsmail'in ismi belli olmayan bir kızının izdivaçları bağlanmıştır. Bu olay hakkında Alderson "*Osmanlı Hanedanı*" kitabında bilgiler vererek, bu evlilik ilişkilerinin ne yazık ki, ne I Selim'in darbesini önleyecek,

¹⁹⁸ Ronald Ferrier, *a.g.m.*, s.387.

¹⁹⁹ Ayrıca, Alemşah Begüm'ün bu evlilikten Ali, İbrahim ve İsmail adlı oğulları olmuştur. Roger Savory, *Studies on the History of safavid Iran*, Variorum Reprints, London 1987., s.57.

ne de Şah İsmail'i Anadolu topraklarında tahta taşıyacak güçte olduğu şekilde açıklamıştır²⁰⁰.

Evlilik ittifaklarında kayınlar ve kuzenler önemli roller oynamışlardır. Bu kuzenler hanedan ailesinin bir parçası olarak kabul edilir ve onlara “*Mirza*” ünvanını kullanma hakkı verilirdi. Örneğin, I Şah İsmail'in kızkardeşinin oğlu Şamlu emir liderlerinden olan Husain Han'ı gösterebiliriz. O *Mirza* rütbesiyle taltif edildikten sonra Huseyn Mirza olarak çağrılmaya başladı. Hatta daha sonra 16 ve 17.yüzyıllarda saltanat ailesi büyümeğe başlayınca Safevi ana soyundan uzaklaşmış bir kuşağın insanlarına Mirza statüsü verildi. Daha iyi örnek ise Muzaffer Huseyn Mirza'yı gösterebiliriz. O Şah Tahmasb'ın kızı Hanış Hanım'ın torunu idi ¹⁹⁸. Bu rütbeyi taşımak anne taraftan bağlılığın bir ip ucu idi.

Siyasi evliliklerde bazı kızılbaş taifeleri Safevi ailesine evlilikler yoluyla katılabiliyorlardı. Bunlardan birini örnek gösterebiliriz. Tahmasb'ın özel öğretmeni olmuş Durmuş Han Şamlu da onun baba tarafından kuzeniydi. Aslında Şamlu tayfası Safeviler'e anne tarafından bağlı idiler²⁰¹. Anne tarafından olan akrabalıklara önem verilmesi, anneliğe bağlı öz bağların yeniçağ döneminde de devam ettiğini gösterir. Eğer Şah Tahmasb'ın kızlarının evlendirildikleri kişilerin isim ve rütbelerine bakarsak çoğusu Mirza rütbesi olan kişilerdir.

Tahmasb'ın kızlarının evlilikleri de bu dönemde siyasi ilişkilerde olumlu etkilerini yansıtmıştır. İlk olarak, *Gövher Sultan Beyim'dir* ki, vefat etmiş Behram Mirza'nın oğlu Sultan İbrahim Mirza'nın eşi idi. Ama Mirza'nın ölümünden sonra buna dayanamayarak, kendisi de hayatını kaybetmiştir. İkincisi, *Perihan Sultan Beyim* idi ki, Behram Mirza'nın oğlu Bedüzzaman'la nişanlı idi. Ama nişanlısının başkentten uzak yerde hizmet etmesi ve oraya taşınması siyasi çevreden uzaklaşmasına neden olacaktır diye, ölümüne kadar bekar kalan hanedan üyesi idi. Üçüncüsü, *Hatice Sultan Beyim* idi ki, Biyapes valisi Cümşüdhan'ın eşi idi. Dördüncüsü, Herat hakimliğinde bulunan Durmuş Han Şamlu'nun torunu Alikulu Han'la nişanlı olan *Zeyneb Begüm (Hurihan Hanım)*. Fakat, onunla evlenme yemini verilmiş olsa da, nişanlısının vakitsiz ölümü bu izdivacın

²⁰⁰ Anthony Dolphin Alderson, *Osmanlı Hanedanı*, Yeni Şafak Yay, İstanbul 1999,s.143; Şirin Bünyadova, *Yeniçağ Azerbaycan ilesi*, İlim Yay, Bakü 2012, s.69.

²⁰¹ Sussan Babaie, *a.g.e.*,s. 25.

gerçekleşmesine izin vermemiştir²⁰² ve ölene kadar bekar statüsünü korumuştur. Beşincisi, Şah Muhammed Hüdabende'nin öz kızkardeşi *Meryem Sultan Beyim* idi ki, Gilan valisi Ahmed Han Sultan'la izdivaçlarını Şah'ın kendisi etmiştir. Altıncısı, *Fatime Sultan Hanım* idi ki, Mosul'lu Türkmen'le izdivaçları olmuştur. Yedincisi, Şah'ın kızkardeşinin oğlu Salman'la izdivaç kuran *Şehrebanu Beyim* idi²⁰³. Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra tahta oturan II. İsmail'in tahta çıkışı döneminde elit seviyeli devlet adamlarıyla yapılan akrabalıklar geleneği devam etmekte ve düşmanlıkları en azından yatıştırmak için anahtar rol oynamakta idi.

Saltanat şehzadeleriyle olan evlilikler Safevi hanedanına kayınpederinin yahut kaynının sadakat sürdüreceği garantisini vermiyordu. Örneğin, Meryem Sultan'ın evlendirildiği Ahmed Han 1567 yılında Gilan'da ayaklanmaya kalkınca kayınpederi olan Şah Tahmasb tarafından hapsedildi²⁰⁴.

Bazen hükmdarlar muhalif oldukları insanların yakın akrabaları ile kendi amaçları doğrultusunda evlilik yapabilirlerdi. II. İsmail'in idaresinde çoğu Haydar Ustacılı taraftarlarının onun tarafından öldürülmesine rağmen o 1576 yılında Ustacılı ailelerinden birinin kızıyla evlendi. O öz kızlarından birini ise Salman Han Ustacılı ile evlendirmiştir. O kızkardeşi Perihan Hanım'ın Çerkez soylu dayısıyla ilişkileri güçlendirmek adına dayısı Şamhal Sultan'la açık bir girişimde bulundu ve onun bir başka kızkardeşiyle evlendi²⁰⁵. Yani babasıyla 2 kardeşleri evlenen adamlar olarak akraba idiler. Yani babasıyla 2 kardeşleri evlenen adamlar olarak akraba idiler.

Şah Muhammed Hüdabende de (1577-1587) döneminde bu tür birkaç evliliğin yapılmasında yer almıştır. O bile Tacikler'in desteğini kazanmak için siyasi evlilik siyasetini kullanmışlar. 1586 yılda annesi Mehdi Ülya oğlu Hamza Mirza'yı tacik Salman Cabri'nin ailesinden olan hanımlarından biriyle evlendirdi. Bu aile zamanında Akkoyunlu'lara hizmette bulunmuşlardır. Evlilikler, özellikle devlet adamlarıyla yapıldığında elde edilen kârı kat-kat yüksek idi. Bu kâr onların saltanatta daha güvenli şekilde işlerini yürütmelerine imkan yaratıyordu.

²⁰² Andrew J.Newman, *a.g.e.*,s. 45.

²⁰³ İskender Beğ Münşi, *a.g.e.*,s.261.

²⁰⁴ İskender Beğ Münşi, *a.g.e.*, s.225.

²⁰⁵ Andrew J.Newman, *a.g.e.*,s.45.

3.2. Miras Hukukunda Kadın

Sosya ve hukuki bakımdan Safevi devletinde kadının hukuki statüsünü belirleyen faktörlerden biri de onun miras hukukunda nasıl yer aldığı idi. “Bir kadının yaşadığı toplumda layık olduğu şeylere sahip olması zormuydu yoksa kadın bu hakkını kolay şekilde elde edebiliyormuydu?” sorularıyla karşılaşmaktayız. Kadınların erkekler kadar miras almak hakları vardır. Müslüman devlet olarak kurallar İslam Miras Hukukları’na göre belirlenmiştir.

Kadınlara önemli ve sağlam yerleşim yerleri, meyve bahçeleri, kervansaray ve bahçeler miras ediliyordu. Genelde, bir mülk çok mirasçılar yani kız veya erkek kardeşleri, eşleri arasında taksim edilirdi. Mülk ve miras meseleleri Şeriat mahkemelerinde daha çok tartışılıyordu. Bu uyuşmazlıkların sonu genellikle çoğu kez kadın mirasçıların mülkü satın alabilmesiyle sonuçlanırdı.

Kadınların mülkleri önemli şehir kurumlarının mülkleri de dahil olmak üzere yüksek düzeyde idi. Böyleki XVII. yüzyılda Erdebil vilayetinde onlar hamamların 30%, küçük kervansarayların 20 %, mayazaların 10% , Erdebil kırsalındaki toprakların ise 50% sini satın almış idiler. Onlar ağırlıklı olarak askeri, idari ve dini ailelerin üyeleri idi²⁰⁶. Ayrıca Tebriz şehrinde Mavi Cami diye tanınan ünlü türbe 1492 yılında Cahanşah Karakoyunlu’nun eşi Cihan Hatun Begum gibi de tanınan Hanım tarafından kendi miras parası ile yaptırılmıştır. Bu kompleksin vakfına Tebriz’in kenar mahallerinde 23 kısımdan oluşan toprak, 79 köy, 10 yeraltı su kanalı, 3 küçük kervansaray ve şehirdeki Reşidi mahallesinin bazarı dahildi. Külliye cami, türbe ve medreseden oluşmakta idi. Hatun Cihan 2 kız kardeşini ve onların çocuklarını kompleksin sorumluluklarını taşıyacak şahslar olarak tayin etmişti. Biz sürekli hanedan ötesi Safevi kadınlarının da kentsel merkezlerde bu tür hayırsever katkılarını izleyebiliriz. Birşey de ilave edebiliriz ki, hanımların ekonomik savunmasızlıkları nedeniyle herhangi mülk almalarından çok mirası oldukları mülklerinin satışında daha çok aktif idiler²⁰⁷. Boşanma konusuyla bağlı çok yazılacak şey olmasa da mal paylaşımında genel mülkiyet kabul edilmekte idi. Büyük annenin ve gelinin çeyizi , mehr ve kocasının evine geldiği zaman kaynpederi tarafından

²⁰⁶ Fariba Zarinebaf –Shahr,*a.g.m.*, s. 257.

²⁰⁷ Fariba Zarinebaf –Shahr, *a.g.m.*,s.252.

ona bağışlanmış dizdayağı kadınların şahsi mülkleri olmakta idiler²⁰⁸. Ve boşanmalar her iki taraf için geçerli birşey idi. Kadınların talebiyle eşlerinin isteksiz olmalarına rağmen de olsa, boşanmalar mevcut idi. Bazen erkeğin bunu kabullenmemesine neden olan ise karısının çeyiz kaybı (mehr) ve bazı maliye itkileri idi. Boşanma işlerine ise hakim tarafından karar verilmezden önce şikayetlerine bakılırdı daha sonra karar verilirdi²⁰⁹.

²⁰⁸ Azərbaycan Milli Bilim Akademisi, Arkeologiya və Etnografiya Ensitüsü, *Azərbaycan Etnografiyası*, Doğu-Batı Yay, Bakü 2007, Cilt II, s.366.

²⁰⁹ Ronald Ferrier, *a.g.m.*, s.388.

BÖLÜM 4: MADDİ KÜLTÜRDE KADIN

4.1.Kadın Üst Giyimleri

4.1.1.Asil Kadın Giyimleri

Giyimler de insan tarihi kadar eski tarihe sahiptir. Üretimi ve kullanılması uzun tarihi aşamalardan geçmiş olan giysiler farklı kültürden olan halkların kültürlerinin habercisi olarak, dönem hakkında bize bilgiler vermektedirler. Bu çalışmamızda maddi kültür başlığı altında giyim kuşam maddesini XVI-XVII.I yüzyıl tarih aralığında incelemeğe çalışacağız. Yeterli ve güvenilir derecede giyimlerle bağlı bilgiler olmamasına rağmen, Azerbaycan Safevi devletinin oluşumunun sosyal hayatta insanların geleneksel giyim kuşamını ne kadar etkilemiş olduğu çalışma içerisinde ele alınmaya çalışılacaktır. Bu dönemlerin Azerbaycan tarihi açısından çok müstesna yer tuttuğunu bilerekten maddi kültüre giren giysilerin de araştırılmasını uygun görmekteyiz. Daima değişim içerisinde olmuş geleneksel giyimler döneminin modasını her sosyal gruptan olan kadınların giyim farklarını açık şekilde bizlere gösterebilme yeteneğine sahiptir. Halk yaratıcılığının tarihi, etnografik ve sanatsal özelliklerinin giysilerde bulunduğunu bilmekteyiz. Bu özellikler hem belli biçim giyim ve süslerinde, hem de sanatsal nakış, dokuma ve örgülükte kendini göstermiştir.

XVI yüzyıl Azerbaycan giyim tarihinde en zengin dönemlerden birisidir. Buna neden ise o tarihe kadar Azerbaycan'ın bir çok devletlerin siyasi alanında önemli yer tutması ve Tebriz gibi zamanına göre ilerlemiş şehirlere sahip olması idi. Bu dönemin bir başka özelliği, halk olarak bölgenin Moğol istilası sürecinde kullanılan giyim ve süs eşyalarından vazgeçerek, kendi yerel giyim geleneğini yaratabilmeleri idi²¹⁰. Üzerinde çalıştığımız kısım daha çok üst geyimleri ve takı-süs eşyaları hakkında olacaktır. Halk yaratıcılığının tarihi etnografik ve özellikleri giyimlere de yansıtılır. Bu özellikler hem farklı biçilmiş giyim ve süs , hem de bir takım takılarında öne çıkmıştır.

Venedik elçisi Michel Membre Azerbaycan'daki Kızılbaş kadınlarının rolleri hakkında dikkat çekmeğe çalışmıştır. Ve onların çok iyi giyim-kuşama sahip olduklarını kendi

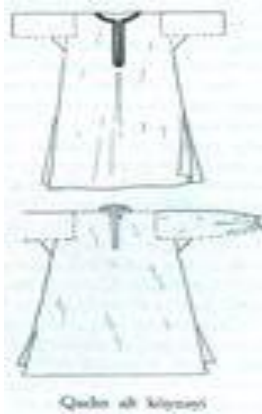
²¹⁰ Rasim Efendiyev, *Azerbaycan Maddi Kültür Örnekleri (Giyimler)*, Azerbaycan Devlet Yay, Bakü 1960,s.7.

kitabında nakletmiştir²¹¹. XVI-XVIII yüzyıl giysileri tamamen eski geleneğinin devamı olmakla birlikde, zenginleşme ve dekorativleşme yönünde de ilerlemiştir.

4.1.2. Gömleklerin Özellikleri

Safevi sarayında yaşayan kadınlar giyim ve kuşam konularına çok dikkat etmişlerdir. Bu dönemde onların giydikleri giysiler arasında gömlekler özellikle ayrı bir önem taşımakta idi. Değişik amaçlar için kullanılan giyimler genel olarak 3 kısma ayrılmaktadır: üst giyimleri, dış giyimler ve iç giyimler. Bundan başka, giyimler günlük ve merasim (düğün, merasim, bayram, cenaze) giyimleri özelliklerine göre ayrılmıştır. XVI- XVIII yüzyıl kadın giyim setinin içerisinde önceki yüzyıllarda olduğu gibi yine alt ve üst gömlek olarak (kaftan), dizlik, arkalık, çuha, cübhe, çepken, etekleri dize yahut topuğa kadar olan pantolonlar, kürkler önemli yer tutmuştur²¹².

Azerbaycan kadın giyimleri özellikle iki kısımdan oluşuyordu: alt ve üst giyimleri. Kadın alt giyimleri alt gömleği (farklı bölgelerde can gömleği diyorlardı), çift balak (enli pantolon) ve darbalak (dizlik) gibi giyimlerden oluşmuştur. Bu alt gömlekleri elde dokuma yahut da satın alma pamuk ve ipek kumaşlardan yapılıyordu. Alt gömleği üst gömlektten daha uzun ve geniş, kenarlarında kesik şekilde biçimlenmiş hazırlanıyordu²¹³.

Resim 1 Azerbaycan Kadın Alt Gömleği

Mesela, üst düzeye mensup birisinin hangi tarzda kıyafet giymişse, köylüsü de, sanatkarı

²¹¹ Michel Membre, *a.g.e.*, s. 31 ; Fariba Zarinebaf-Shahr, *a.g.m.*, s. 248.

²¹² Azerbaycan Milli İlim Akademisi, Arkeologiya ve Etnografiya Enstitüsü, *Azerbaycan Etnografiyası*, Doğu-Batı Yay, Bakü 2007, s. 105.

²¹³ *Azerbaycan Etnografiyası*, s.115.

da esasen o şekilde kıyafet, ayakkabı giyer, şapka ve çalma örpeyini takardı²¹⁴. Bunların farkını onların süslerinde ve dikildiği kumaşın çeşidinde aramak lazım.

Kadının üst giyimi onun ekonomik durumuna bağlı kumaşlara (ganavoz, darayı, bursu, seten, mov) göre ucuz olan pamuk, yün, keten gibi kumaşlar da kullanılırdı. Bundan başka zengin kadın üst gömleğinin üzerinde paralar (altın veya gümüş paralar) ve farklı düğme, basma ve kesik süslemelerle eteklikler yapılıyordu. Fakir ailelerden olan kadınların gömleği ise daha sade olub, sadece yukarısında iki düğme olurdu. Asil, zengin kadınların gömleklerinin yukarı kısmı olan yaka kesiminde ve kollarının kenarlarında başka bir kumaştan köbe değil ilave birşey dikiliyordu²¹⁵.

Bu dönemdeki kadın giyim tarzları daha çok eski giyim geleneğinin devamı gibi ilerliyor. Lakin bu gelenek gittikçe, daha da zenginleşmiş, güzelleşmiş ve dekorativleşme yönünde ilerlemiştir.

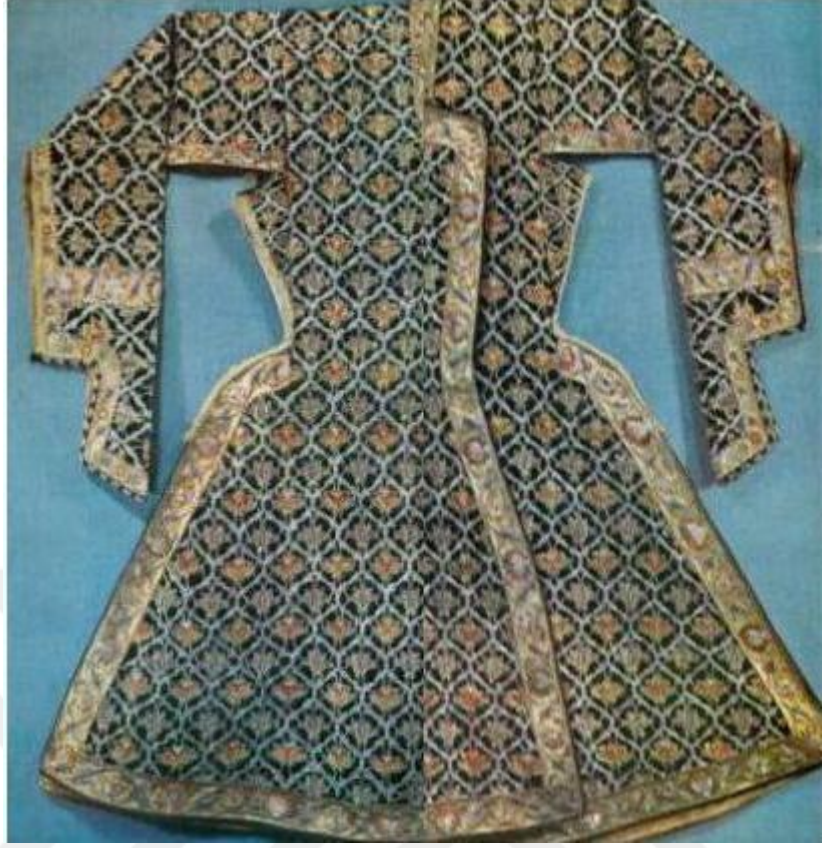
Değişiklikler özellikle kumaşların desen ve süslerinde de fark edilecek şekilde ortaya çıkmıştır²¹⁶. Giyimler sosyal statü farklılığı yansıtmakla beraber yaş özelliklerini gösterecek formatda idiler. Genç kız, gelin ve yaşlı kadınların yaş farkı giyimler yapıldığından ciddi şekilde dikkate alınıyordu. Renklerin farklılığı da bir başka değişiklik göstermekte idi. XVI yüzyıl üst giyimleri de çok farklı renklerde olmuştur. Eğer yaşlı kadınlar koyu renkli giyimleri tercih ediyorlarsa, daha genç kadınların giyimleri göze hoş görünen kırmızı, sarı, turuncu ve pembe renklerden yapılırdı²¹⁷. Artık XVIII yüzyıla doğru kadınlar giyimlerinin üzerinden kadın arkılığı adlanan giyim siyah renkli kadifeli olub, güllebetin ve renkli ipek iplerle yapılıyordu.

²¹⁴ Rasim Efendiyev, *a.g.e.*, s. 10.

²¹⁵ *Azerbaycan Etnografiyası*, s.115.

²¹⁶ Rasim Efendiyev, *a.g.e.*, s. 10.

²¹⁷ *Azerbaycan Etnografiyası*, s.115.

Resim 2 Azerbaycan Kadın Elbisesi Sırtlığı (Arkalık)

Bu bornoza benzeyen arkalıklar o dönemin erkek giyimlerini de hatırlatabilir. Sadece kadınların kullandıkları daha sade görünümde olmuştur²¹⁸.

4.1.3. Kullanılan Kumaşlar

Azerbaycan kadınlarının giyim ve onların yapıldığı kumaşlar hakkında bazı bilgiler bölgeyi ziyaret eden seyyahların yapmış olduğu resimlerden de öğrenilmektedir. İngiliz seyyahı A.Cenkinson Azerbaycan Safevi devletinde üretilen yerli kumaşlarla beraber Avrupa'da üretilmiş Hollanda kumaşlarının ve Londra mahudunun tüm çeşitlerinin giysilerin hazırlanmasında önemli yer tutmuş olduğunu bildirmiştir²¹⁹. Şüphesiz ki, kullanılan kumaşlar halkın kültür öğelerini yansıtabiliyordu. Kumaşların deseni ve renkleri halkları birbirinden farklılaştırmaya ve aynı halkın çeşitli sınıf ve tabakalarının temsilcilerini bilmeğe yardım ediyordu.

XVII. yüzyılda başka bir seyyah olan Evliya Çelebi kadınlarının giydikleri kumaşların

²¹⁸ Rasim Efendiyev, a.g.e., s. 10.

²¹⁹ Azerbaycan Etnografyası, s.104.

çok kıymetli olduğunu , Nahçıvan kadınlarının aşırı şekilde güzel kıymetli giyimler giydiklerini vurgulamıştır²²⁰. Hatta XVI- XVII. yüzyıl geleneksel kadın giyimleri hakkında ayrıntıları destanlarda kadınların şerefine söylenilen şiirler de görmemiz mümkündür. Buna örnek olarak, Azerbaycan halk destanlarından biri olan Abbas ve Gülgez sevgi destanını gösterebiliriz:

Örtüben başına şalı-zer
gezer, Abıdan nimtene-
altın düğmeler Yakışır
beline zerbeftan kemer

Çepkenli, çargatlı beyaz beden gelir²²¹

XVI yüzyılda bölgeye seyahat etmiş Michel Membre çeşitli ipek kumaşları hakkında bilgiler vermiş ve kumaş isimlerinden saklatun, futanın adlarını not ederek, yüksek kaliteli olduğunu bildirmiştir²²². Günümüzde Safevi giyim kumaşları örnekleri müze ve koleksiyonlar arasında değerli eserler arasındadırlar. Söylemek gerekirse, yeniçağ Azerbaycan Safevi kadınlarının libaslarının biçim kuralları, ornament ve renkleri sanki bir matematiksel biçimde idi²²³.

İlgimizi çeken nokta Azerbaycan giyimleri birtek sosyal tabakalaşmayı değil, aynı zamanda sınıf mensubiyetinin göstericisi gibi fonksiyonları vardır. Yani giyimlere göre bir kişinin hangi zümreye mensub olduğu anlaşılabilirdi.

4.2. Kadın Baş Giyimleri

4.2.1. Baş Giyimlerinin Kullanma Yeri

Safevi kadınlarının Müslüman kadın olarak baş giyimleri çoğu yabancı seyahat ilgilendiği ve merak duyduğu konular arasındadır. XVI. yüzyılda kadınların başgiyimleri tek tip olmaktan uzaktı. O zamanlar kadınların baş giysilerinin yedi tür olduğu tespit edilmiştir. Geleneksel kadın başlıkları genellikle yaş ve sosyal statüyü yansıtan ölçüler arasında idi. Bunlar arasında güzel işlemeli yazmaları, ince işlemeli arakçınları, taç, boncuklu olub çene altından bağlanan leçekleri, çalma ve kenarları kürkle işlenmiş olan

²²⁰ Rasim Efendiyev, *a.g.e.*, s.11.

²²¹ *Azerbaycan Etnografyası*, s.107.

²²² Mikel Membre, *a.g.e.*, s. 19.

²²³ Севиль Садыкова, “Азербайджанский Костюм”, Декоративное искусство Весна, Baku, 2014, s.31.

şapkaları gösterebiliriz. Ve o dönemde saydıklarımız arasına en çok kullanılan arakçınlar denilen baş giyimleri idi. Bu arakçınlarda iki tür olup evli ve bekar statüsüne göre değişiyordu. Bekar, evli kadınların arakçınları daha karışık olup, arka kısmında uzun torba oluyordu ki, buraya uzun saç örgülerini koyarlardı. Yüksek nüfuzlu ailelerin kadınları da aynen bu tür arakçın kullanırdılar, sadece kıymetli altın ve metallardan örgü şeklinde yaptırıp, kafalarına giyerlerdi²²⁴. Kadınlar dışarı çıktıklarında, bu arakçınların üzerinden bir nevi peçe denilebilecek beyaz örtü örterlerdi. Böylece tamamen kapanmış olurlardı. Örtü kullanmayanlar azyaşlı kızlar ve yaşlı kadınlardı.

XVII. yüzyılda ise artık çok değişiklik olmasa da zadegan soyundan gelen kadınların kullandıkları arakçınların yerine taç kullanma geleneği yaygınlaşmıştı. Bu soylu kadınlar başlarına nimtac (yarımtac) yahut tiyar adı verilen taç koyar, kenarlarını kurdele ile süslerlerdi. Tiyarın kullanılması aile statüsüne sahip olup-olmadığının da işareti idi. Yani, bekar kızlar bunu kullanma yerine boncuklarla süslenmiş kurdelalar bağarlardı²²⁵. Hatta kadınların başlarından dizlerine kadar beyaz bir çarşafı örtündüklerini İspanyol elçisi Gabriel Garsia Silvia da seyahatnamesinde bildirmektedir²²⁶.

Resim 3 Azerbaycan Kadınının Baş Giyimi

²²⁴ Rasim Efendiyev, *a.g.e.* s.17.

²²⁵ *Azerbaycan Etnografyası*, s.106.

²²⁶ Renata Vazquez Santamaria, *a.g.t.* s. 41.

4.3. Kadın Takı ve Süs Eşyaları

4.3.1. Sosyal Kimlikte Takı Eşyalarının Yeri

Başkaları tarafından beğenilme ve fark edilme isteği kadınların giyimlerine uygun şekilde takı ve süs eşyalarını kullanmalarına neden olmuştur. Takı eşyaları esasen kadınlar ve kişilerin kullanabilecekleri eşyalar olduğu için tarihen altın ve diğer malzemelerden hazırlanarak, gündemini koruyabilmiştir. Takının tarihi insanlığın kültürü kadar eskiye dayanmaktadır. Bu kısımda kadın ve süs eşyaları hakkında elde edilen bilgiler verilecektir. Takı eşyalarının kullanımı aynı zamanda metal işleme sanatının da gelişmesine imkan vermekte idi. Genelde, kıymetli malzemelerden hazırlanmış takı takılması bakımından dört sınıfa ayrılıyordu:

- 1) boyun takıları 2) kol ve parmak takıları 3) baş takıları 4) kıyafetlere takılan takılar²²⁷. Takı eşyalarının gruplanması ve kullanımı bölgelere göre de değişebiliyordu.
- 2) Azerbaycan kadınlarının XVII. yüzyıllar döneminde kullandıkları kol, bilek ve parmak bilezikleri içerisinde farklı şekilde “taşlı”, “taşsız” yüzükler çok yayılmıştır. Kadınların kullandıkları yüzükler farklı olmuş ve kullanma yerine göre değişmiştir²²⁸. Nişan yüzüklerinin çeşitleri vardı ki, halkahatem, eyremçe, barmakçalık ve barmakcıl yanı sıra zümrüt, firuze, yakut, akik, mücevher inci ve başka taşlı yüzüklerin çeşitleri olmuştur. Düğün ve nişan için ayrıca kullanılan yüzükler vardı ki, Azerbaycan’ın Batı bölgesinde “parmakşalık” denilen yüzük kızlara nişan gününde takılırdı²²⁹. Bu yüzüğe sevgi, güven ve sadakat sembolü olarak önem verilirdi. Tüm bunlar sosyal durumuna göre değişmekte idi. Sade kadınların kullandıkları nüfuzlu kadınların kullandıklarından tamamen farklı idi.

4.3.2. Kadın ve Süs Eşyaları

Safevi döneminde kadınların süs eşya olarak kullandıkları kemerler ayrıca özellikler taşıyordu. Michel Membre yazarı olduğu seyahatnamesinde firuze ve yakut taşlarla bezenmiş kemerlerin tüm ayanlar tarafından kullanıldığını bildirmiştir²³⁰. XVI. Yüzyıl

²²⁷ *Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII asırlar*, s.299.

²²⁸ *Azerbaycan Etnografyası*, s.185.

²²⁹ *Azerbaycan Etnografyası*, s.186.

²³⁰ Ahmet Guliyev, a.g.e., s. 87.

kemerlerinin tamamen ayrı bir özelliği de, aynı benzer kemerleri hem erkekler, hemde kadınların kullanmasında sakınca yokdu.

Ayrıca, ipek kumaştan hazırlanan “*gurşak*” adlandırılan kemer türü de vardır ki, bu dönemde daha çok kullanılıyordu. Gümüşlü yahut altın renklerinden oluşan iplerden hazırlanan kemerler sahiplerinin toplumun hangi kademesine ait olduğunu açıkcasına gösterebiliyordu²³¹. Yüzyıl değişimi oldukça kullanılan malzemelerde de değişikliklerin olması normaldir.

Bu kemerler nişan-düğün kıyafetleri arasında üzeri geometri, farklı motiflerle süslenmiş şekilde oluyordu. Kullanılan malzemenin gümüş ve altın olmasına dikkat ediliyordu. Önemli nokta ise kemeri kızlar değil, gelinler takar ve üzerlerinde taşırlardı. Kemerler birtek süs önemliliği taşımamış aynı zamanda ayrıca sosyal kimliği de belirleme gücünde olmuşlardır²³².

XVII –XVIII. yüzyıllarda kadın süslemelerinde görülen yenilikler, libasların üzerinde takı ve (yakalık, eteklik, sikke-düzmeler) örgülü (buta, boncuklu tikme, gülebetin) malzemeler kullanılmasıydı²³³. Görüldüğü gibi, kadınlar hiç de basit şekilde giyimlerini kullanmıyorlardı. Ve üzerlerinde taşıdıkları takı ve süs eşyalarının çoğusu mücevher ve kıymetli metallarla zevkle işlenen ürünlerdi. Bu desenli ve tekrarsız kadın malzemelerin hazırlanması Azerbaycan’ın süs ve takı eşyalarının yapıldığı büyük şehir merkezine sahip olduğunu da göstermektedir.

²³¹ Садыгова С.Ю, “Азербайджанский костюм XVI века в миниатюрах” Мир Сеида Али «Известия» Академии Наук Азербайджанской ССР. Серия литературы, языка и искусства, 1988, №1. ss. 133139,s.136.

²³² *Azerbaycan Etnografiyası*, s.184.

²³³ *Azerbaycan Etnografiyası*, s.186.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada XVI- XVIII yüzyıl aralığında Azerbaycan tarihinin parlak sayfalarını temsil eden Safevi devleti kadınları değerlendirilmiştir. Tarihsel önem taşımasının nedeni ilk defa Azerbaycan'ın kuzeyli ve güneyli şekilde tek bir devletin içerisinde yer almasıdır. Sarayda Azerbaycan Türkçesi de kullanılmıştır. İki yüz yıl içerisinde saray kadınlarının geniş yelpazede siyasi faaliyetleri, bulundukları dönemlerde bırakmış oldukları etkiler incelenmiştir. Birinci bölüm çalışmamızda saray hanımlarının siyasi faaliyetleri tek tek ele alınarak, analiz edilmeye çalışılmıştır.

Haremde hayatlarını sürdürmüş olan hanedan hanımlarının siyasi alanda bile söz sahibi olmalarının asıl nedeninin aldıkları eğitime bağlı olduğu bu araştırmada net olarak görülmektedir. Bunu komşu hanedanların kadınlarıyla yaptıkları şahsi mektublaşmalarından anlayabiliyoruz. İlk bölüm de Hanedan kadınlarından devletin kurucusu olmuş Şah İsmail'in eşi Taçlı Hanım'ın hangi sülaleden geldiği , Çaldıran savaşı sonrası esir edilip-edilmediğine dair bilgiler ele alınmış, bu konudaki şüpheler aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, yaptığı faaliyetler hakkında okuyucuya bilgiler verilmiştir. Hanedan hanımlarından daha sonra eğitimiyle,diplomatiğiyle dikkat çekmiş Mehinbanu hakkında araştırmalar yapılmıştır. Onun Osmanlı Sultanının eşi Hürrem Sultanla olan mektublaşması Azerbaycan Türkçesi ile teze dahil edilmiştir.

Çalışmamızın içerik bakımından en zengin bölümü Şah kızı Perihan Hanım'la ilgili olanıdır. Şüphesiz ki, Perihan Hanım Safevi Hanedanı'nın en güçlü kadını idi. Bu nedenle hakkında tarihi kroniklerde geniş bilgiler mevcuttur. Bu hanım, Azerbaycan tarihinde unutulmayan izler bırakmıştır. Otoriter doğaya sahip olmuş bu kadın hem entellektüeldi hem de zekiliği ile bir döneme damgasını vurmuştu. Eğer dönemin şartları kadına karşı biraz farklı olabilseydi, belki tahtta oturanlardan birisi Mahz Perihan Hanım olabilirdi.

Önceki zamanlarda yönetim karşısında büyük bir sevgiye sahip olan Mosullu Hayrün-nisa Hanım Mehdi Ülya eşi Muhammed Hüdabende'nin Perihan Hanım vasıtasıyla tahta çıkmasından sonra ortaya çıkmıştı. Her iki kadının üst yönetim düzeyinde çalışmalarının bulunması aralarındaki ilişkilerin bozularak, kötüleşmesine neden olmuştur. Ve eşinin hastalığı olması sebebiyle Mehdi Ülya kararların alınmasında büyük role sahipti. Fakat Kızılbaş emirlerinin hoşuna gitmeyen tavrı ona karşı çıkacak

kişilerin sayısını artırmış ve onun hayatında olumsuz etkiler yapmıştır. Onun Kırım Hanı'nın kardeşiyle kurduğu ilişkilerin mahiyeti unutulurak, hakkında dedikodular yapılmış, Şah bile hanımını desteklemeyerek öldürülmesine izin vermiştir.

Tarihi kültürde kadın figürü başlıklı ikinci bölümde ise siyasi faaliyette bulunmalarından başka hanımların da hayırsever işlerde bulunmaları hakkında bilgiler araştırılmaya çalışılmıştır. Sürekli bağışta bulunan hanedan kadınları bir tek hazineden sağlanan yardımla değil kendilerine mahsus olan bahçe, kervansaraylardan elde ettikleri paralarla karşılıyorlardı. Toplumun ihtiyacı olanlarına da yardımda bulunulmaktaydı. Eğitilmiş olmaları ve ekonomik özgürlüğe sahip olmaları hanedan kadınlarının şübhesiz ki aktif olmalarını sağlamakta idi.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise evlilik, aile hayatı ve kadından bahsedilmektedir. Evliliğin tarih boyunca tüm toplumda önem arz ettiğine şahit olunmuştur. XVI ve XVIII. Yüzyıl tarihlerindeki üst yöneticilerin evlilikleri ve yapılmış olan siyasi antlaşmalı evliliklerin yararlarından bahsedilmiştir. Bu dönemde hanedanın hem kız hem de erkek şehzadelerin yerel yönetimcilerin aile üyeleri ile yapılan evliliklerinin amaçları gösterilmeye çalışılmıştır.

Devlet adamlarıyla yapılmış bu izdivaçların bir amacı vardı ki Safevilerin güçlenmesinde güçlü bir kol oluşturmaktı. Aynı zamanda bu çalışmada siyasi evliliklerin sağladığı yararları tartıştık. Çıkarlar uğruna evlendirilen şehzadeler devletin temsilcileri olarak diplomasiye farklı şekilde destek vermekte idi. Safevi kadınları Safevi olmayan diğer tayfa üyeleri ile evlendirildiklerinde her zaman Safevi olarak hatırlanıyordu. Gerçektende görüldüğü gibi bu yöntem Safevi devletinde iyice değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın “maddi kültürde kadın” başlığı altında toplanan dördüncü bölümünde XVI ve XVIII. Yüzyıllarda Azerbaycan kadınlarının giysileri, kumaşları, kullandıkları başörtüleri ele alınmıştır. Araştırmada ilgi çeken kumaş renkleri ve kumaş yapılışı toplum kadınlarının sosyal statü farklılığını göstermesi idi. Seyyahların seyahatnamelerinde bile Azerbaycan Safeviler kadınının giydiği giysilerin güzelliğinden bahsedilmiştir. Tüm bunlar, eski tarihi dönemin devamı Türk devleti olan Safevilerde giyimlerin özelliklerine önem verildiğini göstermektedir.

Hanedan üyesi kadınlar, okulların açılmasında da yer almışlardır. Okullarda eğitilen kızlara hem dini hem de dünyevi dersler verilmekte idi. Bu bölüm içerisinde aynı zamanda XVI ve XVIII. Yüzyıl içerisinde sanat ve müzik alanlarında kadınların yer almasından da bahsedilmiştir. Kadınların farklı sanat öğrenmelerinden başka kendilerinin de sanat himayecisi olarak gösterilmeleri olmuştur. Buna örnek verilecek olursa Perihan hanım ve Gövher Hanım'ı kuşkusuz şekilde gösterebiliriz.

Burada başka ilgi çeken şey ise kadınların bir tek muzik alanında pek aktif olmamasıdır. Müzikle uğraşanları sanki daha çok ahlaki taraftan eksik olan insanların uğraştığı alan olarak değerlendirilmiştir. Sosyal hayatın parçası halinde olan muziğin düğün ve misafir karşılanmasında kullanılmasına rağmen bu düşünce dönem insanların zihninden uzaklaşmamıştır. Hatta XVIII. Yüzyılın başlangıcından itibaren sarayda misafirlere hizmet eden kadınların sayısının da eksilmesi çalışma zamanında dikkati çeken noktalar arasındadır.

EKLER

Ek 1.

Mehinbanu Hanımın Hürrem Sultana yazdığı mektub

Kaynak: Feridun Ahmed Bey, Münşe”atüs-selatin, Feridun Ahmed Bey, Darüt-Tabaati”l- Amire, İstanbul 1265, s. 65-69.

Merhume Hasseki Sultane Sahek Hemşiresinden Gelen Namenin Suretidir

“ Zevaahiri cevahir tesbiih ve tehlil ke ber menaber hezair-e hafegin men hol-el erş der selki Ve yesbehune lehu belleyle ven neharuhum la yes'emun munherit ve muntezem mişevd ve zerayif_e letayif_e her ta'et ve du'a ke der cevame'e sevvame'ebebeşkah-e Fi buyut-e ezn-Allah der cerideye Ve yestecebu-llezine amenu ve emelus-salehat ve yozidohum men fezleh mohteşem ve moltaem migerded ve zib o zebur-e erabesi oogat-e ferh onde sa'at ve nefabes-e halat-e kesir-ul berekat olya hezret moşteri mertebet nahid-e menzelet ferenkis-e heşmet zuleyha siret meryem rotbet horşid mengebet hoceste sefat hemideh semaat melek'ul melekat fehrun-nisa elmotteh herat belgeys-e Sülymen-e zeman ve gidafe-ye dehrvavan ve nuşaa-ye-ye esr ve doraan xasseki sultan nezm sera-ye cehanra be tehgig-e banu bena-ye kerem re be tedbir-e bani be ehdeş seba şerm dared goşaden negab ez ezar kol-le bustaani hered çon gelem der sefat-e keemales furu mande ez bii seriyyo zebani doayeş xelayeg der oogat-e hemse konend ez sar-e sedg o exlas canii Omid ke hemişe bii hemaal ez hur-r mesaali beheli ve hulel-e sehhet ve afiyet muveşşeh varaste bad ve peyveste nehal-e her güne emani ve amal-e molki-ye hesal yumya men te'teydat-e semedani moresseh ve piraste nezm der sevad-e şeb-e suleymanii mehd-e belgeys bad nurani saye-ye şeh ke hest çeşme-ye nur zan gol-e golestan mebada dur çon moddeti bud be ersal-e rosol ve her gunehresael der pertov-e zemir-e monir enfes ve der herat menazer-e ater-e egdes motlega murur o hutur nekerde bud der in vela ke dolet meab omdet-ul eazem ve*1 e'eyan kemal-ed din tebbet ağa cehet-e teşyid-e geva'ed-e ehlas ve te'kid-e meaged-e extesas ez incanab motevecceh-e dergah-e cehanpah bud muceddeden bezeriey-e in sehife hod ra der an melhuz-e hater-e enver saht ve bena ber egteza'e mohebbet-e ezeli ve olfet-e ruhani be taze funun-e de'evati ke

ez riyaz-e besatin-e exlaseş nesim-e keramet-e şemim fes-sobhab-e lehum rebbehem
 be meşam-e ruzgar-e homayun-e asar resaned ve ber şahsar-e golzar-e ehtesaseş ez
 tereşşoh-e cuybar fetegebbelha rebboha begebul-e hesen ve eniteha nebaten hesenen
 her guneh morad-e şahsar-e del omidvar şekofteh kerde'end nezm tehye'eti ke çon ez
 del berayed hemeh ruhaniyan ra can fezayed şemim-e an der in firuzeh-ye menzer
 demağ-e godsiyan dared mo'etter sader ez ceryan-e hobb-e gedim ve naşi ez feyzan-e
 semim meshub-e vufud-e sedg-o sefa ve mobedreg beconud-e holus-e egidet ve vela
 ersal midared ve şahrah-e bi eştebah-e moraselat eleyh ve terig-e tofig-e refig mofavezat
 se'yye-ye meftuh ve mesluk migerdaned de'evati der ehlas ke bena ber her guneh
 mevane'e ve zeman ve hevades-e doran ta ehnun der hezane-ye ğeyb mehzun ve der
 genchaneh-ye la reyb-e meknun bud be hokm-e gehreman-e vegt ve evan-e der selk-e
 ezhar ve beyan ve der reşte-ye eştehar ve eyan entezam midehed yohebbobom ve
 yohebbuneh çenin fermud ke en'egad mohebbet ze caneb-e ma bud be'd ez erz-e sehayef
 zera'at-e ehlas-e ayat ve ehda'e merasem-e teslihat meskiyyetun-nefehah be'ezateha ve
 şeref-e eşğa beresaned keeh çon der in eyyam seadet etmam ve der teza'if-e in ogaat-e
 hocesteh-ye fercam-e e'elahezret padşah-eeslam ve hagan-e heşmet Suleyman mega-ul
 mulk-ul adel-el gaher ve'ssoltan-ol bazel-el baher ber mesduge-ye Ennema yo'mer-o
 mesaced-ollah men emen-e bellah ve-lyom-el aher keh hemişeh me'mar-e buyut-e Allah
 ve peyvesteh der te'mir-e belad-e Allah est get'e hatereş teşneh ve asayeş-e xelg ab-e
 heyat heme'eş hosro o me'mure-ye alem şirin ançe gerded del-e u şifteh ve elah an
 roneg-e şer' motehher bud ve govvet-e din der dar-os seltene-ye İstanbul bena'e
 mesced-o eses el-et tegva ve ehdas-e sani-ye mesced-e egsa fermudend beyt mesced-
 e came'i ze eyn-e sefa sani-ye esneyn Mesced-e Egsa ve asaar-e vel'beyt-el me'mur
 ve'ssegf-el merfu' menzur ve mesmu'e alemiyan gerdanideh beyt ta dadeh u ze kar be
 alem sela-ye heyr nenhadeh hiç ferd ez in beh bena-ye heyr reca beh hormet-e anani
 keh der bevadi ve berari ve men yocahed fi sebilellah merahel ve menazel-e terig
 ye'tine men kull-e fec o emig ba refig-e tofig bepa-ye ehlas ez ser-e tehigig payan
 borde'end ve megsud-e do cehani bedest avordeh berader mohebbet ve vela ez tar-o pud-
 e sedg ve sefa ehram Vellah elennas heç-ol beyt men esteta' eleyhe-e sebilen reside'end
 keh bena-e gedim ve cedit-e an hosro-ve kamkar ve Suleyman-e rüzgar hemvareh çon
 bena'e Ereime zat-ol emad elleti lem ye'hlog-o mesloha fil-belad meşid ve mostehkem
 bad mesra'e be hegg-e ke'be ve ehleş ke kerd ke'be bena'e bena ber terige-ye morafe'et

ve nesg-e movafeget der in sohbət-e bendegan-e nevvab-e kamyab heledellah melekeh ve sotaneh çend mocelled ez mosahef-e mecid ve kelam-e hemid bedan sovb-e sevab nema ehda fermude'end keh der mesced-e mezkur selli ve esgiya'e ommet-e Mohemmdi ve mellet-e ehmedi eleyh-o men-esselevat-o efzeloha ve men-etteslimat-o ekmeloha be telavet-e an eşteğal numudeh mesubat-e an xeyr be ruz-e ker-e xocesteh asaran-e xosro-ve kamkar ve an padşah-e gerdun-e egtedar-e ayed ve vassel bud enşaeallah vehdoho-ol eziz teveggo'e ez eşfag-e an mehdume-ye afag-e ankeh der mehelli-e forset ve mehal-e behterin sureti-ye in eşraf-ol hedaya ra be erz-e eşref-e e'la resaned ve çon nevvab-e kamyab der vegt-e estem'-e haber etmem-e an penah-e hayr eradeh ve niyyet fermude'end keh der incanab beh cehet-e an mesced-e moella mertebet galiha'e e'la fermudeh bedan soub ferestend ve der esl kateb-e bendegan-e nevvab-e aliicah keh ba hezret-e padşh-e alempenah neveşte'end do kelle dorsi bab-e mergum şodeh eltemas ez an hezret-e esmet ve utufet-e şoareh ankeh kemiyyet ve keyfiyyet-e tul ve erz ve terh o reng ve negş-e an teşxis dehend ve hegiget e'lam fermayend ta berhesb-e fermudeh galihaa'e mezkur etmam dade ersal şeved ve mesubat-e an xeyr niiz be eyyam-e ferxondeh fercam-e bendegi-ye hezret-e padşah-e eslam ayed gereded ve çon geziye-ye mosalehet ve ref'eh koduret der evvel mertebah beh vesile-ye emdad-e olya hezret-e utufet-e asaar ve hezret-e vezir-e e'zem-e naamdah metbuu'ol omera' vel vozera' fil'egtaar vel'emsaar ebedollah te'ala zelaal-e efzalehoma ve ehsanehomaa elaa yoom-ol feraar şodeh der in mertebah ber no'ee fermayend keh te'kid-e geva'edeh mehebbet ve teşyiid-e meaged-e meveddet hem ez incanab-e iışaan başed çenançeh asaaran ber comhuur-e alemyaan semt-e zohur yafteh netayec-e hayr-e an be bişter-e moselmanaan aayed şeved be hegg-e le-eni be'doho hegga ve be ezzetollah te'ala keh taa geziye-ye eslah-e zat-elbeyn beh encaam resideh ve ref'e evamel ez terefeyn şodeh tamam-e ehl-e İran ve sadaat-e vaceb-ol ehteraam ve olemaa' e'laam ve meşayehe fehaam ve esgiya'-e keraam ve hoccac-e Beytollah-el heram ve zovvar-e Medine-ye teyyebe-ye seyyed-ol enaam ve etebaat-e aaliyaat moşahed-e e'emme-ye ezaam elaa sakenohaa eşref-os selevaat ves-selaam ez zokuur o enaas ve seğıir o kebir ve ğenii-yyo fegir ve cevaan o piir ez heft saaleh taa heftaad saaleh hemişeh be doa'e begaa'e seltenet ve cah o heşmet-e e'laahezret Suleyman mekaani eşteğaal daştah ve darend ve bii şek an hezret-e belgeys menzelet ve vezire e'zem afef rotbet keh baani ve baes-e in emr-e xeyr budend be mogteza-ye (eldaal ele-l hayr-o kefaa emelohoo) der sevaab-e refahiyyet-e aalemyaan

ve emniyyet-e cehanyaan şeriik ve sehiim'end çon layeg nebuud keh hemvareh taa gyam-e gyamet ez dide-ye hesaad mohtefii baad merkuuz-e erze-ye zyaa' sazed benaber in get'-e tenaab-e etnaab der her baab nomuudeh be doa'-e eyyam- seltenet-e ruuz efzuun keh modaam ez solet-e tetaavol-e zemaan mehruus ve mesuun yad-e ehtetaam-e kelaam-e exlaas-e fercaam mi nomayed omid keh no eruus doa-ye mohebban-e sadeg-ol velaa der amaadhane-ye ecabet be'ezz-e ecabet megruun baad nezm elaahi ta cehan raa aab o reng est felek raa door-e giitii ra dereng est ferahi deh ze egbaleş cehaan raa ze çetreş serbolendii aseman ra momte' daareş ez omr-o cevaani ze her çizii fozun deh zendeganiî”

Elcevaab

“Der red'evaate saafiyaat sobhe-ye tegdiis mosebbehane melekuut ve ğorer-e tehiyyaat-e teyyebaate keh verd-e tehliil-e akefaan-e mesaaced-e ceberuut olub rütbet gebul ve hiile-ye ehaabet ile torog-e ziver-e huur-e cenan ve cevaher-e efser-e heyraat hessan ile nesaar-e hezret-e hevva siiret züleyha hisslet baalaa helget-e daraa derayet sehebe-ye araa'-e cehan aaraa Meryem-e İisaa gidafe-ye daraab ra kokeb-e dorri bruuc-erefet der şahvar-e taac-e esmet-e mestureh-ye hecaab-e effet-e tenaab-e menzure-ye entezaar-e enayaat-e bi hesaab gelend ged neskeroho ennehaa zemir-e enver ve tesvir-e hater-e kester bud er kehh estema'-e asaar-e seadet desaar ve eşgaa'-e ihbar-e nezohhet şuarlerine terggub ve intizarde gulzar-e mehebbet ve vead-e cuybaar-e teravet-e asaar-e sedg o sefa ile muhteser ve moterra ve lalezaar-e meveddet-e fetret nehaad emtaar-e nezret-e iisaar-e hulus-e vefa ile ser sebz o moseffa iken evvel cenab-e kerimet-ul ahlag ve emimet-ul eşfag gibelinden mesal-e nafe-ye çin ber naame-ye enberinvarid olub elfaz-e şirin ile tehsin ve meaniy-ye rengin ile tezyin olunmuş enva'e şukufe-y ğerra ile meluun ve mehelli ber hedige-ye re'na ve roze-ye olyadır ki es'ed-e zeman ve imen ehyande vusul ile bu-ye reyahini meşam-e cani muetter ve demağ-e cenani-ye muenber gulub-e mezmun-e humayuninde meknun ve mesuun olan funun-e behcet-e numune-ye vugufe ve şu'ur olub ba'es-i vufur-e hebur ve da'e-ye fert server olmuşdur. Hezret-e padşah-e alempenah zell-ullah seadet-e destgah-e haled-ullah tealaa melekeh ve sultaneh ve efaaz elel'alemin bere ve ehsaneh ile şah-e cem cah-e syadet destgah babında olan sulh u selah ki moceb-e fuz ve felahdır tesis ve teyid ve teşyid olunmag umuründe bu muhlise ki öz caninden bezl-i meğdur ve cedd-i mofuur-e teveggo' ve istid'a olunmuş itmam-i husus-e me'hude bundan egdem serf-i mechud olunub inayet-e hezret-e kerim me'budu leh kema huve-l meğsud-e vucud bulmuşdur. Hefz-e uhud ve syanet-e ugud-e padşah-e İslam encam hezretlerin sinnen seneye ve ga'ede-ue merziyeleridir. Bunyan-e ehd o emanetezelzul ve nugsan ehtimal-i mehaldır. Hala varid olan fehva-ye kuttab-e mustetabden evvel silsiletek te'mir-e mesacid ve toogir-e meabedeve igamet-e selevaat ve sair-e ta'at ve ebadatoh. Oogaat-e hoceste

sa'etleri serf olunmag e'laa şe'air şeraye' seyyi-ul murselin hezretine selliyel-lah eleyhu ve aleh ve eshaboho ecme'in se'y o ictihadleri izdiya ve imtidad üzere olmag münfehim olub bu sebebden padşahımız e'ezz-Allah ensaroh hezretlerin onlar canibine te'ellog-e hatirleri ziyade olmuştur. Burudet-e sabegeye badii ve bais ne idi kisabigen huzur-e müstelzem-el cebure iisaal olunan sahife-ye dua ile enhaa olunmuş idi meşegget-e esfaar ihtiyarleri subut-e te'mir-e buyut-e din-i mobin ve tezyin-e door-e şer'-e metin için olub tahrib-e belad-e muslimin meny-e dekel iidu ki zahir ve bahir der esna'-e sulhde kamyabı men' ve tehdid ile evvel dyarde olan tebera'iiler e'raaz-e ehl-e beyt gızına te'erruzden teberri ve e'raaz gılub men be'd-e selahoh mehelli-e nesne gılmamıştır. Re'-ye aalem araalarına mestur olmadı ki halaa bena olunan camii me'murek-e bunyadine yuwerledigde cümle mehmani ehzarine şuru' olunub levazim-e tehsin merasim-i tezyin gebl-e tamam-el bena hazır ve müheyya olmuşdu. Halg-e kerim ve lutf-e emigiz istid'asi ile fers ve besat hususunda şolkeh şert-e hayrhahi ve inbisatdır. Eda ve ifaa gılınmış mezid ömr ile behremend olası ehda olunan sohef-e subhanii ve tenzil-e rebbani moge'inde vage' olub kemaal-e iclal ve te'zim ve nehayet-e e'zaz ve tekrim ber leho megbul ve mer'ii olmuştur. Bagi-ye doolet ve igbaal la-yezal buhkaad”.

Bu mektublar vasıtasıyla saray hatunlarının çatışmaları önlemek için attıkları bu adımlar tabii ki, kısa bir süre de olsa ülkeler arasındaki çatışmayı önleyebilmiştir. Daha sonraları Süleyman ve Tahmasb arasında da artık mektubların içeriği değişmiş, savaş yerine barışa davet etmişlerdir⁵². Burada kadınların arasında yazılmış mektupların, her iki hükmdarların zamanında gerçekleştirilmiş barışta bulunma çabalarında büyük yeri var.

Ek 2.

Şah Tehmasb"ın kızı Perihan Hanımın kardeşi II İsmail Mirze"ye mektubu

Kaynak: Alam A-ra-yi Safavi Yadullah Shukr (Tehran İntisharat-i İtti"laaat, Tehran, 1363\ 1984

Perihan Hanım'ın Şah II İsmail Mirza'ya mektubu

“Yenilmez kuvvet sahibi Tanrı'ya daha da yakın ol. Zamanın olduğunda bunu oku. Hiç bir kurallara sığmayan şekilde insanların dedi-kodu yaptıkları duymaktayım. İlk olarak nişanlıma olan iftiralar. Dünyanın bağışlayan padişahı, Muhammed Mustafa ve Ali Murtaza ailesi bir bütün ay gibi idi ki bu tür padişah kendi varlığını bu dünyaya satan insanların iftiralarına dayanmamalıydı. İnsanların kulak ve beyinleri var. İkincisi ise yapılacak görevler mümkünsüz oluyorsa, onlara her hansı din veya insan tarafından izn verilmiyor. Bir Arab, bir Türk, bir Acem, bir Tacik olan 4 insan seçerek, birlikte gel, eğer senin tarafını tutsalar, onlara karar almalarına izn ver. Şimdi ben onların ne deseler onu kabul etmeye hazırım. Aksi halde bu senin saltanatının gücü ve kutsallığı olmaz, sadece masumluk hakkında dedi-kodu olur. Bak ne diyorum, Şeyh Safi ve onun çocuklarının saltanatı benim endişemin nedenidir ve ben öldürülmek ve ateşlenlenmekten de kormuyorum. Allah'a ibadet edenleri ölmesi ve yanması sadece bir saat sürer. Aferin. Ne kadar büyük ve ne kadar mutluluk, devletin otuz yıllığından sonra akrabalarım benim sarayda olan varlığıma ve konumuma göre her zaman kıskandı. Benim saflık haberlerim Arab ve Acem topraklarına kadar yayıldı. Yeryüzü tamamen bozulmamışsa onlara beni de öldürmelerine izn ver. Eski padişahların haremlelerinden hiçbir kadının başka devletlere elçiler gönderme imtiyazı olmamış. Allah'a hamd olsun ki, Şah'ın iradesi ve merhametiyle Anadolu'ya 4 elçi gönderilmişti ki, herbir elçi benim ikametgahımda kabul edildi. Onun tek emin olduğu yer benim yanımdı. Başka şehzadelerin bu imtiyazları yokdu ve kardeşlerim her zaman açık kalbimle tavsiyelerimi dinlerlerdi. Yanlış işlenen suçlamadan dolayı sen Kahkaha kalesinde kaldığında, ben senin günahlarını bağışlamalarını isteyen tek kişi oldum. Şimdi dünyayı terkedeceğime ve Fatıma al Zehra'nın yanında oturacağım diye çok mutluyum. Ben cennetin en yüksek mekâmında oturacağım ki, bu ise benim yaptıklarımın mükafatıdır. Kuran haktır ve sadıklığın kılavuzudur. Zafer çalan Allah'ın padişahı Ali Abutalib, insanların padişahı ve Allah'ın

selamı olsun, o benim rehberimdi, yardımcımdı. Evet bu dünyada ölümden korkan insan kötü hareketler yapmaktan korkar ve bu aşıkardır. Tüm İmamlar şehit olarak ölmeği rica ettiler. Onların sundukları başka sorun kadınların devlet işlerine dahil etmek istekleri idi. Ala hazrat Tahmasb'dan ayrıldıktan sonra hangi akıllı insan bu işle uğraşmak ister. Bu gereksiz varsayımdı. Kadınlar hiçbir zaman yönetici olmak istememişler ve eğer ben isteseydim bunu, yetkimin daha üstün olduğu zamanlarda ağzı süt kokan şehzadelerden birini seçip ve problem yaşamadan idare ederdim. Ve eğer ben başka şehzade hanımlar gibi eş isteseydim, Behram Mirza'nın 2 oğlundan birini seçerdim ve hiç de o kardeşin

(II. İsmail) rakabeti ve mücadelesi içinde de vuruşmazdım. Evet doğrudur ki iyiliğe cevap kötülüktür. Ben kefenimi giymişim ve kefenimin bir köşesine “Ah, Ali ben ölmeğe hazırım” yazmışım. İstedığın şeye göre tereddüt etme. Başka bir sorun varki belki onlar bu konuyu babamızın ailesi ve diğerleri için hesaba almıyorlar, ama padişahların hayatı belgeleştirilerek, tarihe yazılır. Düşünüyor musun? Şah Tahmasb kendini eğlencelerden uzaklaştırdı ve tüm harem işlere kapıları kapattı ve yerine iyiliğin kapılarını açtı. Tüm hayatım boyunca hukuk kitaplarını okumuşum ve Kuran'ın tefsirlerinin çoğunu hatırlıyorum. Böylece neden benim ismim buna etiketlenmiş olmalı ki? Buna ilave olarak ben diğer şahzelerden farklı olarak babam Tahmasb'ın sarayından kenara çıkmamışım. Ben hiç şehrin hamamlarına ve ava gitmemişim. Ama bana iftira söylüyorlar. Eğer sorun kıskançlıksa, benden çok sen endişelenmeliydin. Eğer benim saltanatın varisi olacağım problem ise o zaman saltanatı hak edecek bir kişi gönder ve en iyi asker olsun ve hançerini taksın ve senin zihnini rahat etmek için beni de hançerle vursun. Başkaları saltanata sahip olmak isterken, ben ölüme bile hazırım. Haberin olsun ki bu saltanatın kadınları rahat bırak, yoksa sonucu hiçte iyi olmayacaktır. Eğer sen tüm dünyaya sahiplenmek istiyorsan ve aydın idrakın varsa, iyilik yap. Ve o (Allah) yerine verecekti, “ iyi diken iyi batır” ama iyi emellilerle tüm dünya gülistana çevrilecek. Gerçekten de yok etme ve katliamla dünyayı idare etmek mümkün değil. Eğer bu mümkün olsaydı Ferruh, Şeddad bunu çok yapmıştı. Tüm Safevi padişahlarının önce şeref ve gururları vardı. Bu dünya eski ve sonsuz bir yerdı. En aşağılık şahıs odurki dünyanın yalnız başarısını istiyor. Helal olsun o şahsa ki Allah'a dua etmekle ve onu meth ederek hakimiyeti yönetiyor ve eğlenceden uzaktır. Böyle birisi kimdir? Şah Tahmasb, Hüseyin'in aslanı. Allah mezarını nurlandırсын, o tüm hayatını dua etmekle iyilik etmekle sürmüştü. O hiçbir zaman bir karıncaya bile zarar vermek istemeyip, eğer

onun haremde kadınlar iyicesine yemek yemezlerse, o hiç bir tür yemek yiyemiyordu. Ona 7 farklı çeşit yemek hazırlanırdı, elini ona dokundurmazdı, nasılsa o elini eğlence ile kirlendirmemişti. Bunu sana söylememde amacım bu şeyin çok önemli olmasıdır. Söylemek istediğim başka şey benim evlerimi dağıtmak hakkında çok söz oluyormuş. Bu hiçbir şeydi, mezarın evi daha rahattır, ama bu dünyanın evi bile ilk başlangıcından dağılmış. Dikkat: benim evlerime göre üzülme. Onları dağıtman daha makbuldür. Ev yalnız bir anlık iyidir. Ben insanların evi olmalıdır diyen insanın kuluyum. Eğer benden emin değilsen beni türbeye götür, bu tür babanın ölümünden sonra ben yalnız türbeden yaşamaya layıkım. Bağlılığı başka azizlerin ve zengin oğlanların ve kızların için koru.

Bu dünya Sezar ve Çin imparatorlarıdır

Dua etmek melekler için bir eğlencedir.

Cehennem kötüler için, cennetler ise iyilik yapanlar içindir.

Biz Allah içiniz ve Allah'ın varlığı bizim için.

Daha başka bir şey onlar benim cariyelerimi benden geri almışlar. Saray haremde böyle bir kuralı var mıdır? Yeterli sayıda cariyeye sahip değilsen buna çok da layık değilsin. Onlar benim neye sahip olduklarımı ve hakkımda çok da bilmiyorlar.

Ben hiç bir zaman haremden dışarı çıkmıyorum, onlar şehzade Hüseyin'in yanına gidiyorlar. Bu onların kalitesini gösteriyor ve bunun üzerini gizli tutmak imkansızdı. Allah büyük ve yüseklerdedir. Şah Tahmasb'ın çok eşi vardı. Onların hiçbiri şahın kızları ve kızkardeşleri hakkında birşey söylemeğe cesaret edemezlerdi. Aman Tanrı'm buna benzer birşey olduysa, öz derecesinde suça bulaşmışsa nasıl senin kardeşin olabilir. Bu ne demek ki, Sekine Hanım söylemiş ki, Perihan Hanım'a iki uşak yeterlidir. Eğer bu konu bana aitse yanlış seçimdir. Ben ok taşı olarak hareket edeceğim. Ama ben ne yapabilirim ki, mıknaatı gibi bir şey üretmiyorum.

Sen benim kardeşim olarak kalıyorsun ve hiçbir şey beni korkutmuyor. Bu benim kafam ve kefenim. Ölmeye hazırım ve edebileceğini etmek için tereddüt etme ve elveda”⁸⁵.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ABBASKULU, Ağa Bakıhanov, *Gülüstani – İrem*, Bakü 2001.

Aliyarlı, Süleyman. *Azerbaycan Tarihi Azerbaycan Tarihi: Uzak geçmişten 1870 yılına kadar*, Bakü: 2009.

ALDERSON, Anthony, Dolphin, *Osmanlı Hanedanı*, İstanbul: 1999.

AŞURBEYLİ, Sara, *Şirvanşahlar Devleti*, Bakü: 2006.

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, *Şah Abbas ve Zamanı (1587 -1629)*, Ankara: 2013.

AZİZLİ, Boran; Bayramlı, Zabil, *Azerbaycan Evliya Çelebinin 1654 yılı “Seyahatname”sinde*, Bakü:2000.

Azerbaycan Tarihi XII.I – XVIII asırlar. C.II.I, Azerbaycan Bilimler Akademisi, Bakü 2007.

Azerbaycan Etnografyası, Azerbaycan Milli İlim Akademisi, Arkeologiya ve Etnografiya Enstitüsü, Bakü: 2007.

Azerbaycan Tarih Müzesi Sanat Yay, Moskva: 1970.

ANGİOLELLO, Giovanni Maria, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, İstanbul: 2007.

AHMED, Feridun Bey, *Münşe ‘atü’s-selâtîn*, İstanbul: 1265.

AFYONCU, Erfan, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul: 2012.

BABAİE, Sussan, Babayan Kathryn, Baghdiantz İna, Masumeh Farhad, *Slaves of Shah*, London: 2004.

BÜNYADOV, Ziya, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü: 1994.

BÜNYADOV, *Azerbaycan Atabeyler Devleti*, Bakü: 2007.

BÜNYADOVA, Şirin, *Yeniçağ Azərbaycan Ailesi*, Bakü: 2012.

COLE, Juan, *Sacred Space and Holy War*, London: 2002.

CELALYAN, Y.H, *Kratkaya istoria stranı Albanskoe 1702-1722*, Bakü: 1999.

CHEABI, H.E, “Voices Unveiled: Women Singers in Iran”, *Nikki R. Keddie, İran and Beyond*, Mazda Publishers, California: 2000.

ÇELEBİ, Evliya, *Seyahatname*, Cilt IV, İstanbul: 2000.

DADAŞOVA, Rehime, *Safevilerin Son Dövrü*, Bakü: 2003.

EFENDİYEV, Oktay, *Azərbaycan Safeviler Devleti*, Bakü: 1993.

EFENDİYEV, Rasim, *Azərbaycan Maddi Kültür Örnekleri (Giyimler)*, Bakü: 1960.

EFENDİ, Hoca Sadettin, *Tacüt-Tevarih*, Ankara:1974.

FERZELİBEYLİ, Şahin, *Azərbaycan ve Osmanlı İmperiyası*, Bakü: 1995.

FLOOR, William, *Safevid Goverment Institutions*, California: 2001.

GULIYEV, Ahmet *XVI yüzyılın Ortalarında Azərbaycan Safeviler Devletinin Sosyal Siyasi Durumu*. Bakü: 2011.

GÜNDÜZ, Tufan, *Tarihi Kızılbaşan*, İstanbul: 2015.

GREY, Charles, *Narrative of İtalian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, “Travels of a Merchan in Persia, London: 1873.

HASANOVA, Melahet, Calili, Ş, *Azərbaycan Milli Devletçilik tarihinde Muhteşem Kadınlar*, Bakü: 2008.

HAMBLY, R.Gavin, *Women in the Medieval Islamic World*, New York: 1998.

İSMAİL, Mahmut, Bağirova Maya, *Şeki Hanlığı*, Bakü: 1997.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasibetleri*, İstanbul: 1970.

MELVILLI, Charles, *Safevid Persia*, London: 1996.

MICHELE, Membre, *Mission to the Lord Sophy of Persia (1539-1542)*, London :1993.

MUHARREM, Ergin. *Dede Korkut Kitabı*,. Ankara: 1964.

MARAĞALI, Muhammedhasan Etimadsultane, *Heyrati-Hasan*, Bakü: 2009.

MITCHELL,P.Colin, *New Perspectives on Safevid Iran*, New York 2011.

NEWMAN, Andrew, *Safevid Iran*, London : 2006.

NEWMAN. Andrew, *Society and Culture in the Early Modern Middle East*, Niderland: 2003.

NASHAT, Guity, *Women in the Middeal East*, Uk : 2004.

NASHAT, Guity, *Women in Iran from the rise of the Islam to 1800*, Chicago: 2003.

PIERCE, Leslie , *Harem-i Hümayun Osmanlı İmperatorluğu’nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, Baskı 5, İstanbul: 2010.

PENZER, N.M, *Sir John Chardin’’s Travels in Persia*, London: 1927.

RİZVİ, Kishwar , *The Safevid Dynastic Shrine Architecture Religion and Power in Early Modern Iran*, New York: 2011.

REİD,J. James , *Studies in Safevid Mind, Society and Culture*, Californiya: 2000.

SAVORY, M.Roger, *İran under the Safevid*, York : 2007.

SAVORY, M. Roger, *Studies on the History of Safevid İran*, London : 1987

SAVORY, M. Roger, *İran under the Safevid*, New York: 2007.

SADIKOVA, Sevil, *Azerbajjanski Kostyum*, Bakü: 2014

SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*. İstanbul: 1999.

SÜMER, Faruk, *Safevi Devlet’’nin Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992.

STRANGE, G.L, *Don Juan of Persia*, New York: 1973.

ŞARDEN, J, *Paris”ten İsfahan”a Seyahat*, fransızcadan tercüme: Vagif Aslanov, Bakü: 1994.

ŞİRAZİ, Hacı Zeynalebidin Ali abdi Bey, *Tekmiletül- Ahber*, Bakü: 1996.

QUINN, A.Sholeh, *Historical Writing During The Reign of Shah Abbas*, Salt Lake City : 2000.

TÜRKMAN, İskender Bey, *Tarihe –Alemiarayi Abbasi*, Farçadan tercüme eden: Şahin Fazil Ferzeliyev, Bakü: 2010.

ZERDABLI, İsmayıl Bey, *The History of Azerbaijan from ancient times to the present*, London: 2014.

Sürelî Yayınlar

BABAYAN, Kathryn, “The Aqa”id Al Nisa” A Glimpse at Safevid Women in Lokal Isfahan: Culture”, ss.349-381.

CAHANDİDEH, Mitra “Women”s Status during the Safevid Period”. *World Scientific and Engineering Academy and Society* ,Tehran: 2009.

FERRIER, Ronald, “ Women in Safevid Iran : The Evidence of European Travelers”,ss.383-405 , New York 1998.

GÜNDÜZ, Tufan, “Şah İsmail”in eşi Taçlı Begüm”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*.

GHOLSORKHI, Shohreh, “Pari Khan Khanum : A Masterfull Safevid Princess”, *Iranian Studies*, ss.143-156. *Tehran: 1995*.

KARADAĞ, Gülay, , “Safevi Devletinin Güçlü Melikesi Hayrünnise Begüm”, *Türkiyat Mecmuası* ,Cilt 21,say 2, İstanbul 2011,ss.87-103.

MATHEE, Rudi, “From the battlefield to the harem Did women's seclusion increase from early to late Safevid times ” *New York 2011*, ss.97-121.

MATHEE, Rudi, “Prostitutes , Courtesans and Dancing Girls: Women entertainers in Safevid Iran”, Nikki R. Keddie, *Iran and Beyond*, Mazda Publishers, California: 2000.

NECİPOĞLU, Gülrü, “Framing the Gaze in Ottoman, Safevid and Mughal places”, ss.303-342. Free Gallery of Art Publisher Smithsonian Institution and Department of the History of Art, Michigan: 1993.

ONULLAHİ, Seyidağa , “Taçlı Hanım”, *Azerbaycan Milli İlim Akademisi Haber Bülleteni*, Bakü: 1981.

RİZVİ, Kishwar “Gender Patronage Women and Benevolence during the Early Safevid Impire”. New York: 2010.

SAVORY, Roger .M. , “Taçlı Hanım: Çaldıran Savaşında Osmanlılar tarafından esr alındı mı alınmadı mı”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt I, say 2, İstanbul: 2014.

SZUPPE, Maria, “Status, Knowlodge and Politics : Women in Sixteenth Century Safevid Iran”, Chicago: 2003.

ŞİFATGOL, Manşür , “ Safevid Administration of Avqaf : Structure, Changes and Functions, 1077-1135/ 1666-1722, *Niderland 2003*, ss.397-408.

TEKLELİ, Minehanım, Alıyeva Feride, “ Taçlı Begüm”ün hayatı hakkında yeni olgular”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt 1, say.4, İstanbul:2014.

ZARINEBAF-SHAHR, “Economic Activities of Safevid Women in the Shrine-City of Ardabil”, *Iranian Studies*, Cilt 1, sayı 2, Tehran 1998. ss. 246-261.

Diğer Yayınlar

BİRJANDİFAR, Nazak “Royal Women and Politics in SafevidDynasty”.*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Mchill University, 2005.

ERAVCI, Mustafa, “Safevi Hanedanı”, *Türkler, Yeni Türkiye yayınları*, Ankara 2002, C.VI , ss. 882-892.

SANTAMARÍA, Renata Vazquez, “İspanyolelçi Garcia de Silva Figueroa”nın gözüyle Safevi Şah Abbas”ın döneminde ziyafet merazimleri ve kadınların durumu”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.

İnternet Kaynak

<http://www.alaintruong.com/archives/2015/03/03/31639440.html>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57617c9f248180.97899751 TDK,

ÖZGEÇMİŞ

Sugra CAFEROVA , 13.02.1989 tarihinde Azərbaycan'ın Sumqayıt şəhərində doğdu. İlk okul təhsilini Humanitar-Teknik-Matematik litseyin”də aldı. 2006 yılında okul dönməni tamamilə bitirip, 2006 yılında lisans təhsilini almaq üçün Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universitetinin, Tarix Fakültəsi'ne qəbul oldu. 2010 yılında lisans təhsilini tamamladıqdan sonra, eyni Universitetin 2012-2013 illərində Tarix bölməsində yüksək lisans təhsilini aldı. 2014 yılında T.C. Sakarya Universiteti, Tarix bölməsində yüksək lisansla başladı və davam etmektedir. Bu dönmə sürecində Almaniya'nın Eberhard Karls Tübingen Universiteti'ndə Öyrənci Değişim programına katılarak, tez araştırmaları yapmıştır.